

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

ХОМЕНКО Денис Володимирович

УДК 930-0513аїкин:001-891](477)"19"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

Інтелектуальна спадщина В. М. Заїкина в розвитку української історичної науки першої половини ХХ ст.

шифр і назва спеціальності: 032 Історія та археологія
галузь знань: 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Д. В. Хоменко

Науковий керівник:

МАСНЕНКО Віталій Васильович,
доктор історичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Хоменко Д. В. Інтелектуальна спадщина В. М. Заїкина в розвитку української історичної науки першої половини ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2026.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню постаті історика В. М. Заїкина та його внеску в українську історичну науку ХХ ст.

Важливим сегментом сучасних історико-біографічних студій є аналіз взаємодії інтелектуальної діяльності конкретного історика та соціокультурного контексту, що визначає його методологічні орієнтири й інтерпретаційні підходи. Особливої ваги набуває вивчення професійної діяльності науковців у кризові перехідні епохи, коли трансформація наукових парадигм зумовлює пошук поєднання інноваційних пошуків із прагненням зберегти напрацювання дослідників попередніх поколінь. У цьому контексті, персоналістичний підхід дозволяє глибше осмислити механізми функціонування історичної науки та оцінити пізнавальну цінність інтелектуальної спадщини окремих учених. Саме це обумовлює актуальність комплексного дослідження наукового доробку Вячеслава Заїкина та його внеску в історичну науку, що тривалий час залишалось недооціненим і потребує всебічного осмислення й аналізу.

Об'єктом дослідження визначено розвиток української історичної науки першої половини ХХ ст., а предметом – постать вченого В. Заїкина та його інтелектуальний доробок у галузі історіографії й історії церкви. Метою дисертаційної роботи є комплексне відтворення біографії В. Заїкина та з'ясування його внеску в дослідження проблем української історіографії та історії релігії і церкви в Україні. Дослідницькі завдання полягають в оцінці стану опрацювання теми, реконструкції життєвого шляху вченого, з'ясуванні його світоглядних настанов, аналізі досліджень з історії церкви та історіографії.

У першому розділі розглянуто теоретико-методологічну базу роботи. Проаналізовано стан наукового опрацювання теми та джерельний комплекс: враховано спогади, листування і публікації В. Заїкина, а також документи архівних збережень. Обґрунтовано використання комплексного методологічного підходу – поєднання біографічного, історико-системного, просопографічного та інтелектуально-історичного методів. Виявлено, що досі не існувало ґрунтовних спеціальних праць, які б цілісно висвітлювали біографію та творчість історика. Таким чином встановлено, що постать В. Заїкина та його інтелектуальна спадщина, досі слабо представлена в історіографічному осмисленні наукового дискурсу вказаної епохи, не відбувалася системна інтелектуально-історична реконструкція його особистості і поглядів.

Другий розділ роботи присвячено хронологічній реконструкції біографії В. Заїкина. З'ясовано, що «харківський» період (навчання у гімназії та Харківському університеті) заклав основу його наукових зацікавлень у галузі державного права й історії. Сімейне виховання, особливо вплив матері, прищепило йому повагу до релігії і моральних цінностей, що сформувало подальший потяг до церковно-історичних тем. Період роботи на Кубані поглибив усвідомлення В. Заїкиним ролі українського чинника у «південно-російській» історії. «Варшавський» етап його діяльності характеризувався, водночас, інтенсивною науковою працею, так і ідейними конфліктами з різними емігрантськими середовищами: В. Заїкин активно публікувався, викладав, листувався з представниками різних груп інтелігенції, переважно емігрантських. Саме у Варшаві він досяг інтелектуальної зрілості, прагнув розробити власну методологічну позицію – синтез українського державницького мислення з християнською етикою. Переїзд до Львова у 1929 р. відкрив нові можливості: В. Заїкин налагодив співпрацю з галицькою українською і польською інтелігенцією та місцевими періодичними виданнями, однак його православний світогляд та слобожанське походження викликали перестороги у частини галицьких інтелектуалів. У Львові В. Заїкин здобув ступінь магістра філософії (захистивши дисертацію про становище невільного населення на

руських землях), але після радянізації Галичини в 1939 р. він був заарештований і загинув у чернігівській в'язниці НКВС у 1941 р.

Третій розділ охоплює наукові зацікавлення В. Заїкина з історії церкви. З'ясовано, що він по-новому оцінив традиційні історичні наративи християнізації Русі: детально досліджував діяльність княгині Ольги і Володимира Великого, наголошуючи на ролі як західних, так і східних християнських впливів на Київську Русь. В. Заїкин вперше чітко виокремив поняття «соборноправності» – рівноправної участі духовенства й мирян у церковному житті – і розрізняв його нормативну і фактичну складові; він дійшов висновку, що надмірне розширення «виборного начала» і свавільна участь мирян часто призводили до занепаду церковної дисципліни та інших кризових явищ.

Четвертий розділ присвячено історіографічним студіям В. Заїкина. Встановлено, що він одним із перших серед українських істориків-емігрантів системно проаналізував розвиток національної історичної думки після революції 1917 р., виокремивши головні школи – народовців, нову державницьку течію і проміжні позиції між ними. Він критично оцінював мемуарні джерела періоду української революції, зазначаючи партійну заангажованість багатьох авторів, але схвально сприймав ті тексти, що відображали якомога об'єктивнішу і цілісну картину епохи. Значний блок його спадщини становлять фахові рецензії та огляди польських, французьких і українських досліджень з проблем релігійної і політичної історії. В. Заїкин не лише оцінював якість рецензованих праць, але й пропагував нові методологічні підходи до студіювання та визнавав інноваційні результати колег.

Новаційність дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній історіографії здійснено цілісне інтелектуально-історичне дослідження постаті В. Заїкина в широкому контексті української історичної науки. Завдяки поєднанню аналізу опублікованих писемних джерел та матеріалів архівного збереження, реконструйовано інтелектуальну біографію історика, що дало змогу простежити еволюцію його наукових поглядів і світогляду. Виявлено маловідомі факти його біографії, окреслено повний спектр наукових зацікавлень

і аргументовано доведено головну роль історіографічних та церковно-історичних напрямів у його спадщині. Показано також, що наукова діяльність В. Заїкина сприяла підвищенню стандартів методологічного осмислення української історії, впровадженню міждисциплінарних підходів та увазі до духовно-етичних аспектів минулого.

У дисертаційному дослідженні науковою новизною відзначаються наступні положення:

вперше:

- у вітчизняній історіографії здійснено цілісне, спеціалізоване та концептуально вивірене осмислення життєвого шляху й наукової спадщини В. Заїкина, його постать розглянута не ізольовано, а в широкому контексті формування, функціонування та трансформацій соціокультурного середовища української історичної науки першої половини ХХ ст.;

- опрацьовано та залучено до наукового обігу різнотипні джерела до біографії вченого, на основі чого запропоновано науково обґрунтовану періодизацію його життя та професійної діяльності, що дозволяє простежити еволюцію наукових інтересів і світоглядних орієнтирів В. Заїкина.

- на основі значного масиву опублікованих і неопублікованих матеріалів виявлено низку маловідомих або раніше не зафіксованих фактів із біографії В. Заїкина;

- окреслено спектр наукових зацікавлень ученого та аргументовано доведено, що магістральними напрямками його наукової діяльності були історіографія та історія церкви, у межах яких він сформулював оригінальні підходи до аналізу ключових проблем цих галузей історичного знання;

- ґрунтовно проаналізовано погляди В. Заїкина на вузлові питання генези християнства в середньовічній Русі та охарактеризовано його концепцію участі світського елементу в системі церковного управління ранньомодерної доби;

- на основі аналізу рецензійних статей, заміток і бібліографічних оглядів ученого, встановлено домінування у його творчій спадщині фахових рецензій як важливого інструменту наукової комунікації, а виявлення та систематизація

основних складових його історіографічних студій дали змогу аргументовано окреслити постать В. Заїкина як вченого-коментатора та аналітика, який спираючись на класичну академічну традицію пропонував методологічні новації;

- складено найповнішу на цей час бібліографію праць вченого з історичної та історико-церковної проблематики;

дістали подальшого розвитку:

- аналіз життєпису В. Заїкина, зокрема його особистого життя;
- дослідження щодо внеску В. Заїкина в студії з історії релігії та церкви від середньовіччя до модерності, історіографічні погляди вченого;

уточнено:

- діяльність В. Заїкина у Варшавському університеті, та працю в періодичних виданнях та освітніх інституціях міжвоєнного Львова, як важливий етап інтелектуальної біографії дослідника;

- перебіг наукових дискусій у середовищі української еміграції 1930-х рр. щодо проблеми формування української нації, зокрема, визначено місце й роль В. Заїкина в цих інтелектуальних дебатах, звернено увагу на внесок вченого в дослідження історіографічного доробку попередників та сучасників.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історіографії, історії України, історії релігії та церкви, а також при підготовці відповідних освітніх компонентів у науково-педагогічній (педагогічній) роботі.

Ключові слова: В. Заїкин, історична наука, історіографія, біографія, історія релігій і церкви, інтелектуальна спадщина, концепція, українська еміграція, рецензії, рецепції, персоналії, ідентичність, образ, міжвоєнний період.

ANNOTATION

Khomenko D. The intellectual legacy of V. M. Zaikyn in the development of Ukrainian historical science in the first half of the 20th century. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in the speciality 032 “History and Archaeology”. – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, 2026.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the figure of historian V. M. Zaikyn and his contribution to Ukrainian historical science in the 20th century.

An important segment of contemporary historical and biographical studies is the analysis of the interaction between the intellectual activity of a particular historian and the sociocultural context that determines his methodological guidelines and interpretative approaches. The study of the professional activities of scholars in times of crisis and transition, when the transformation of scientific paradigms necessitates a search for a combination of innovative research and the desire to preserve the achievements of previous generations of researchers is of particular importance. In this context, a personalistic approach allows for a deeper understanding of the mechanisms of historical science and an assessment of the cognitive value of the intellectual heritage of individual scholars. This is what makes a comprehensive study of Vyacheslav Zaikyn's scientific work and his contribution to historical science so relevant, as it has long been underestimated and requires comprehensive understanding and analysis.

The object of the study is the progress of Ukrainian historical science in the first half of the 20th century, and the subject is the figure of the scholar V. Zaikyn and his intellectual work in the field of historiography and church history. The aim of the dissertation is to comprehensively reconstruct V. Zaikyn's biography and clarify his contribution to the study of Ukrainian historiography and the history of religion and the church in Ukraine. The research tasks consist of assessing the state of research on the topic, reconstructing the scholar's life, clarifying his worldview, and analyzing studies on church history and historiography.

The first section examines the theoretical and methodological basis of the work. It analyzes the state of scientific research on the topic and the source material, taking into account the memoirs, correspondence, and publications of V. Zaikyn, as well as archival documents. The use of a comprehensive methodological approach is justified—a combination of biographical, historical-systemic, prosopographic, and intellectual-historical methods. It has been found that there have been no thorough specialized works that comprehensively cover the biography and work of the historian. Thus, it has been established that the figure of V. Zaikyn and his intellectual legacy, which is still poorly represented in the historiographical understanding of the scientific discourse of that era, has not undergone a systematic intellectual and historical reconstruction of his personality and views.

The second section of the work is devoted to the chronological reconstruction of V. Zaikyn's biography. It was found that the "Kharkiv" period (studying at the gymnasium and Kharkiv University) laid the foundation for his scientific interests in the field of state law and history. Family upbringing, especially the influence of his mother, instilled in him respect for religion and moral values, which formed a further attraction to church-historical topics. The period of work in the Kuban deepened V. Zaikyn's awareness of the role of the Ukrainian factor in "Southern Russian" history. The "Warsaw" stage of his activity was characterized, at the same time, by intensive scientific work and ideological conflicts with various émigré circles: V. Zaikyn actively published, taught, corresponded with representatives of various groups of the intelligentsia, mainly émigrés. It was in Warsaw that he reached intellectual maturity, striving to develop his own methodological position – a synthesis of Ukrainian state-building thinking with Christian ethics. Moving to Lviv in 1929 opened up new opportunities: V. Zaikyn established cooperation with the Galician Ukrainian and Polish intelligentsia and local periodicals, but his Orthodox worldview and Slobozhan origin caused misgivings among some Galician intellectuals. In Lviv, V. Zaikyn earned a master's degree in philosophy (defending a dissertation on the situation of the slave population in the Ruthenian lands), but after the Sovietization of Galicia in 1939, he was

arrested and died in a Chernihiv NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs) prison in 1941.

The third section covers V. Zaikyn's scientific interests in church history. It has been established that he reevaluated traditional historical narratives of the Christianization of Rus: he studied in detail the activities of Princess Olga and Volodymyr the Great, emphasizing the role of both Western and Eastern Christian influences on Kievan Rus. V. Zaikyn was the first to clearly distinguish the concept of “conciliarity” — the equal participation of clergy and laity in church life — and differentiated between its normative and factual components. He concluded that the excessive expansion of the “elective principle” and the arbitrary participation of lay people often led to a decline in church discipline and other crises.

The fourth section is devoted to the historiographical studies of V. Zaikyn. It is established that he was one of the first among Ukrainian émigré historians to systematically analyze the development of national historical thought after the 1917 revolution, identifying the main schools – the ‘Narodniks’, the new statist movement and intermediate positions between them. He critically assessed the memoir sources of the period of the Ukrainian revolution, noting the party involvement of many authors, but he favorably perceived those texts that reflected the most objective and holistic picture of the era. A significant part of his legacy is made up of professional reviews and overviews of Polish, French and Ukrainian studies on the problems of religious and political history. V. Zaikyn not only assessed the quality of the reviewed works, but also promoted new methodological approaches to study and recognized the innovative results of his colleagues.

The novelty of the dissertation research lies in the fact that for the first time in domestic historiography, a holistic intellectual and historical study of the figure of V. Zaikyn has been carried out in the broad context of Ukrainian historical science. Thanks to the combination of the analysis of published written sources and archival preservation materials, the intellectual biography of the historian has been reconstructed, which made it possible to trace the evolution of his scientific views and worldview. Little-known facts of his biography have been revealed, the full range of scientific interests has been

outlined, and the main role of historiographical and church-historical directions in his legacy has been argued. It has also been shown that V. Zaikyn's scientific activity contributed to raising the standards of methodological understanding of Ukrainian history, introducing interdisciplinary approaches, and paying attention to the spiritual and ethical aspects of the past.

The following provisions are noted as scientific novelty in the dissertation research:
the first time:

- in domestic historiography, a holistic, specialized and conceptually verified understanding of the life path and scientific heritage of V. Zaikyn was carried out, his figure was considered not in isolation, but in the broad context of the formation, functioning and transformations of the socio-cultural environment of Ukrainian historical science in the first half of the 20th century;

- various sources for the scientist's biography were processed and brought into scientific circulation, on the basis of which a scientifically substantiated periodization of his life and professional activities was proposed, which allows us to trace the evolution of V. Zaikyn's scientific interests and worldview guidelines.

- based on a significant array of published and unpublished materials, a number of little-known or previously unrecorded facts from V. Zaikyn's biography were revealed;

- the spectrum of the scientist's scientific interests is outlined and it is argued that the main directions of his scientific activity were historiography and church history, within which he formulated original approaches to the analysis of key problems of these branches of historical knowledge;

- V. Zaikyn's views on the key issues of the genesis of Christianity in medieval Rus are thoroughly analyzed and his concept of the participation of the secular element in the system of church governance of the early modern era is characterized;

- based on the analysis of review articles, notes and bibliographic reviews of the scientist, the dominance of professional reviews as an important tool of scientific communication in his creative heritage is established, and the identification and systematization of the main components of his historiographic studies made it possible

to reasonably outline the figure of V. Zaikyn as a scientist-commentator and analyst who, relying on the classical academic tradition, proposed methodological innovations;

- the most recent bibliography of the scholar's works on historical and historical-ecclesiastical issues has been compiled;

further developed:

- analysis of V. Zaikyn's biography, in particular his personal life;
- research on V. Zaikyn's contribution to studies on the history of religion and the church from the Middle Ages to modern times, the scholar's historiographical views;

clarified:

- V. Zaikyn's activities at Warsaw University and his work in periodicals and educational institutions in interwar Lviv as an important stage in the intellectual biography of the researcher;

- the course of scientific discussions among Ukrainian emigrants in the 1930s on the problem of the formation of the Ukrainian nation, in particular, the place and role of V. Zaikyn in these intellectual debates, drawing attention to the scholar's contribution to the study of the historiographical work of his predecessors and contemporaries.

The practical significance of the dissertation lies in the fact that its materials can be used in writing general works on historiography, the history of Ukraine, the history of religion and the church, as well as in preparing relevant educational components in scientific and pedagogical (pedagogical) work.

Keywords: V. Zaikyn, historical science, historiography, biography, history of religions and the church, intellectual heritage, concept, Ukrainian emigration, reviews, receptions, personalities, identity, image, interwar period.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України:

1. Хоменко Д. Наукові публікації В. Заїкина на сторінках часопису «Записки чина Св. Василя Великого». *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2020. №1. С. 43-49. doi: 10.31651/2076-5908-2020-1-43-49
2. Хоменко Д. Документи архівної кримінальної справи історика В'ячеслава Заїкина як джерело до вивчення його біографії. *Архіви України*. 2022. №2 (331). С. 159-168. doi: 10.47315/archives2022.331.159
3. Хоменко Д. Історико-церковна проблематика у дослідженнях В'ячеслава Заїкина. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2024. №1. С. 111-116. doi: 10.31651/2076-5908-2024-1-111-116
4. Хоменко Д. В'ячеслав Заїкин як дослідник історіографії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2024. Т. 9, вип. 61. С. 193-200. doi: 10.26661/zhv-2024-9-61-19

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Хоменко Д. Філософські студії в науковій спадщині В. Заїкина. *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: зб. тез учасників конф. молодих учених.*, м. Київ, 16 черв. 2020 р. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 238-242.
6. Хоменко Д. Харківський період у інтелектуальній біографії В. М. Заїкина: формування світогляду. *Одинадцяті Богданівські читання: Матеріали Всеукр. наук. конф.*, м. Черкаси, 2021 р. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2021. С. 112-115.
7. Хоменко Д. Історія української церкви у візії В'ячеслава Заїкина. *Записки Осередку Наукового Товариства імені Шевченка у Черкасах*. 2022. Т. III. С. 25-28.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ.....	20
1.1. Стан наукової розробки теми.....	20
1.2. Джерельний комплекс.....	33
1.3. Методологічний інструментарій.....	42
Висновки до розділу 1.....	47
Розділ 2. ЖИТТЄВИЙ СЦЕНАРІЙ СТАНОВЛЕННЯ В. М. ЗАЇКИНА ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛА-ГУМАНІТАРІЯ.....	49
2.1. Харківсько-кубанський період біографії В. Заїкина.....	50
2.2. Еміграція до Варшави.....	62
2.3. Діяльність у міжвоєнному Львові.....	74
Висновки до розділу 2.....	85
Розділ 3. В'ЯЧЕСЛАВ ЗАЇКИН – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ.....	89
3.1. Середньовічна церква у візії В. Заїкина.....	89
3.2. Проблематика історії української церкви ранньомодерного та модерного часу.....	101
3.3. Церква і держава, їх взаємодія у працях В. Заїкина.....	110
Висновки до розділу 3.....	120
Розділ 4. ІСТОРИОГРАФІЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВЧЕНОГО.....	125
4.1. Історіографічні студії В. Заїкина.....	126
4.2. Церковна історіографія та персоналістика.....	138
4.3. Рецензії у науковій спадщині вченого.....	149
Висновки до розділу 4.....	158
ВИСНОВКИ.....	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	168
ДОДАТКИ.....	191

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУНК – Всеукраїнська надзвичайна комісія.

ДПУ – Державне політичне управління.

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.

НТШ – Наукове товариство імені Шевченка.

РАЦС – Орган реєстрації актів цивільного стану.

УАПЦ – Українська автокефальна православна церква.

УНР – Українська Народна Республіка.

УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів.

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія.

УЦК – Український Центральний Комітет у Польщі.

ХІНО – Харківський інститут народної освіти.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із пріоритетних напрямів сучасних студій з історії історичної науки є осмислення складної та багатовимірної взаємодії між інтелектуальною «творчою лабораторією» історика і тим соціокультурним контекстом, у межах якого формується й реалізується його наукова діяльність, адже саме ця взаємодія визначає як методологічні орієнтири дослідника, так і характер інтерпретації історичного знання. Особливої наукової ваги в цьому сенсі набуває аналіз професійної діяльності істориків у кризові епохи, позначені інтенсивними соціальними, політичними та культурними трансформаціями, коли усталені наукові парадигми зазнають трансформацій, а наукова діяльність розгортається в умовах конкуренції між новими інтелектуальними тенденціями та прагненням зберегти традиційні дослідницькі принципи. У таких обставинах науковий доробок істориків відображає як відкритість до інноваційних підходів і концептуальних зрушень, так і спротив цим змінам, зумовлений бажанням зберегти спадкоємність наукової традиції, що робить індивідуальні стратегії наукової поведінки важливим об'єктом історіографічного аналізу. Водночас, інтелектуальна біографія кожного історика істотно залежить від зовнішніх чинників – соціальних очікувань, політичних обставин і культурних запитів епохи, які не лише обмежують або розширюють простір наукової свободи, а й безпосередньо впливають на тематику, проблематику та інтерпретаційні рамки його досліджень.

У цьому контексті актуалізується проблема вивчення історичного «наукового цеху» через призму персоналій, адже саме такий підхід дає змогу глибше зрозуміти механізми функціонування історичної науки, водночас залишаючи відкритим питання про те, які елементи наукової спадщини окремих учених зберігають пізнавальну цінність, а які є продуктом свого часу й втратили актуальність для сучасного наукового дискурсу. Розв'язання цього завдання можливе лише за умови комплексного й диференційованого аналізу творчого доробку конкретних діячів науки з урахуванням еволюції їхніх наукових поглядів упродовж усього професійного шляху, що актуалізує дослідження інтелектуальної спадщини

історика Вячеслава Михайловича Заїкина¹ (1896–1941) та визначення його місця й ролі в розвитку української історичної науки першої половини XX ст. Однак, у зв'язку з різними життєвими колізіями, а також несприятливими суспільно-політичними обставинами, наукова спадщина В. Заїкина тривалий час була вилучена з українського інтелектуального простору, недооцінена та забута. Звідси зрозумілим є зростання уваги до його постаті сучасних дослідників. Утім, далеко не всі аспекти інтелектуальної спадщини В. Заїкина отримали належне осмислення. Зокрема, на нашу думку, актуальною є потреба детальнішого вивчення історіографічної та церковно-історичної складових його наукового доробку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах науково-дослідницької тематики кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького «Україна в просторі Центрально-Східної Європи: історія, компаративна історіографія, історична пам'ять» (державний реєстраційний номер 0121U111019), а також фундаментального наукового дослідження «Національний та імперський пантеони героїв як фрейми цивілізаційного розлому в умовах російсько-української війни» (державний реєстраційний номер 0126U000199).

Об'єкт дослідження – розвиток української історичної науки у першій половині XX ст.

Предметом дослідження виступає постать історика В. Заїкина та його інтелектуальний доробок в галузі історіографії та історії церкви.

Метою дисертаційної праці є комплексне дослідження біографії В. Заїкина та його внеску в дослідження проблем української історіографії та історії релігії і церкви в Україні.

Досягнення мети передбачає вирішення наступних дослідницьких **завдань**:

- охарактеризувати стан наукового дослідження теми, виявити та систематизувати її джерельний комплекс, визначити продуктивний методологічний інструментарій;

¹ Учений наполягав на саме такому написанні свого прізвища, оскільки вважав написання його через «і» навмисною «москалізацією» (див.: Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 322).

- реконструювати життєвий сценарій і науковий шлях В. Заїкина;
- з'ясувати чинники, що вплинули на формування його світогляду, наукових інтересів та методологічних поглядів;
- опрацювати доробок В. Заїкина з історії релігії та церкви;
- проаналізувати творчу спадщину вченого та виокремити його погляди і науковий доробок в галузі історіографії.
- висвітлити погляди історика на різні аспекти історичного процесу першої половини ХХ ст.

Методологія дисертаційної роботи ґрунтується на комплексному застосуванні біографічного, історико-системного, просопографічного та інтелектуально-історичного методів. Обґрунтування вибору методів, що забезпечують достовірність отриманих результатів та висновків висвітлено в підрозділі 1.3.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені специфікою дисертаційного дослідження і охоплюють першу половину ХХ ст., тобто період інтенсивного розвитку української історичної науки, на який і припадає життя та активна наукова діяльність В. Заїкина.

Територіальні межі дослідження визначені місцями проживання В. Заїкина, де він народився, навчався, працював упродовж життя та загинув (Харків, Кубань, Варшава, Львів, Чернігів).

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена метою і завданнями, визначеною проблематикою роботи. Зокрема:

вперше:

– у вітчизняній історіографії здійснено цілісне, спеціалізоване та концептуально вивірене осмислення життєвого шляху й наукової спадщини В. Заїкина, його постать розглянута не ізольовано, а в широкому контексті формування, функціонування та трансформацій соціокультурного середовища української історичної науки першої половини ХХ ст.;

– опрацьовано та залучено до наукового обігу різнотипні джерела до біографії вченого, на основі чого запропоновано науково обґрунтовану періодизацію його

життя та професійної діяльності, що дозволяє простежити еволюцію наукових інтересів і світоглядних орієнтирів В. Заїкина.

- на основі значного масиву опублікованих і неопублікованих матеріалів виявлено низку маловідомих або раніше не зафіксованих фактів із біографії В. Заїкина;

- окреслено спектр наукових зацікавлень ученого та аргументовано доведено, що магістральними напрямками його наукової діяльності були історіографія та історія церкви, у межах яких він сформулював оригінальні підходи до аналізу ключових проблем цих галузей історичного знання;

- ґрунтовно проаналізовано погляди В. Заїкина на вузлові питання генези християнства в середньовічній Русі та охарактеризовано його концепцію участі світського елементу в системі церковного управління ранньомодерної доби;

- на основі аналізу рецензійних статей, заміток і бібліографічних оглядів ученого встановлено домінування у його творчій спадщині фахових рецензій як важливого інструменту наукової комунікації, а виявлення та систематизація основних складових його історіографічних студій дали змогу аргументовано окреслити постать В. Заїкина як вченого-коментатора та аналітика, який спираючись на класичну академічну традицію шукав методологічні новації;

- складено, найповнішу на цей час, бібліографію праць вченого з історичної та історико-церковної проблематики;

дістали подальшого розвитку:

- аналіз життєпису В. Заїкина, зокрема його особистого життя;
- дослідження щодо внеску В. Заїкина в студії з історії релігії та церкви від середньовіччя до модерності, історіографічні погляди вченого;

уточнено:

- діяльність В. Заїкина у Варшавському університеті, та працю в періодичних виданнях і освітніх інституціях міжвоєнного Львова, як важливий етап інтелектуальної біографії дослідника;

- перебіг наукових дискусій у середовищі української еміграції 1930-х рр. щодо проблеми формування української нації, зокрема, визначено місце й роль В.

Заїкина в цих інтелектуальних дебатах, звернено увагу на внесок вченого в дослідження історіографічного доробку попередників та сучасників.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з української історіографії, історії України, історії релігії та церкви, а також при підготовці відповідних освітніх компонентів у науково-педагогічній (педагогічній) роботі.

Апробацію результатів дисертації здійснено під час їхнього обговорення на засіданнях кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Основні положення роботи знайшли відображення у доповідях і повідомленнях на конференціях та наукових заходах: Всеукраїнській конференції «Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених» (Київ, 16 червня 2020 р.), Всеукраїнській конференції «Одинадцяті Богданівські читання» (Черкаси, 9–10 грудня 2020 р.), XXXII березневій науковій сесії Осередку Наукового Товариства імені Шевченка у Черкасах (Черкаси, 25 березня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Третій Черкаський історіографічний симпозіум: Центральнo-східноєвропейський мнемонічний простір: комеморація й історіографічна рефлексія» (Черкаси, 28-29 квітня 2023 р.), Міжнародній конференції «Biografie historyczek i historyków we współczesnej nauce polskiej i ukraińskiej» (Лодзь, Республіка Польща, 10-11 жовтня 2024 р.).

За матеріалами дисертації опубліковано 7 наукових робіт, із них 4 – у фахових виданнях «категорії Б» (Додаток А).

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, підпорядкована меті й завданням та складається зі вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (383 найменувань) та додатків (5 позицій). Загальний обсяг роботи становить 205 сторінок.

Розділ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

1.1. Стан наукової розробки теми

Розглядаючи стан опрацювання теми дисертаційного дослідження в історіографії, варто констатувати, що постать В. М. Заїкина залишається мало репрезентованою в дослідницькому дискурсі. Корпус спеціальних праць про нього є вкрай обмеженим. Нині він не має сталої академічної рецепції ані в українському, ані у зарубіжному історіографічному просторі. Відсутні повноцінні монографії чи дисертаційні студії, здатні здійснити біобібліографічну та інтелектуально-історичну реконструкцію життєпису В. Заїкина, окреслити його методологічні погляди та місце у історіографічному дискурсі. Фактично невпорядкованою лишається й наукова спадщина дослідника (інвентаризація, введення до наукового обігу, критичне джерелознавче опрацювання). Водночас, ім'я Вячеслава Заїкина епізодично фігурує у студіях з історії української історіографії 1920–1930-х рр., переважно в межах персоналістичних, проспектафічних та контекстуалізуючих оглядів міжвоєнної доби.

З огляду на проблемне спрямування дисертаційного дослідження та стан опрацювання питання в історіографії ідентифікований корпус праць можемо класифікувати за наступними проблемно-тематичним групами²:

- 1) рецензії та відгуки на наукові праці В. Заїкина;
- 2) спеціальні наукові розвідки, присвячені окремим аспектам біографії та наукової спадщини вченого, що уможливляють інтелектуально-історичну реконструкцію його наукового портрету;
- 3) узагальнюючі праці та дисертації з історії релігії і церкви, історіографії, а також історії держави і права, які містять контекстуальні згадки та оцінки наукової діяльності В. Заїкина;
- 4) біографічні нариси в енциклопедично-довідкових виданнях та мережі Інтернет.

² Класифікація подана за: Сидорова О. Володимир Міяковський (1888-1972): життєвий шлях, діяльність та наукова спадщина: дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2017. С. 24.

Така систематизація дає змогу розмежувати рівні наукового дискурсу – від адресних студій до синтетичних оглядів і забезпечує належний інструментарій для реконструкції інтелектуальної біографії В. Заїкина та аналізу рецепції його наукового доробку.

Застосування хронологічного принципу дозволило виділити три етапи наукового вивчення професійного та наукового шляху В. Заїкина: 1) 1930-ті рр.; 2) 1940–1960-ті рр.; 3) 1990–2020-ті рр.

Початком дослідження наукової творчості В. Заїкина можна вважати появу рецензій на його роботи. Зокрема, яскравим підтвердженням цього слугують відгуки на працю історика «Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках» від представників академічного католицького духовенства Генріха Цеховського та Андрія Іщака. Перший із зазначених авторів зацентрував увагу на ключовому положенні, яке Заїкин послідовно відстоював у своїй науковій діяльності – визначальну участь мирян у церковному управлінні. Цеховський підкреслював, що Заїкин не лише висунув цю тезу, але й аргументував її низкою переконливих історичних доказів, що свідчить про фундаментальність та системність його підходу. Важливим є те, що в інтерпретації історика, поява мирян у сфері церковної влади відбулася відносно пізно, а сама ця участь не сприяла консолідації церковного життя, а, навпаки, «принесла з собою передусім розкол і внутрішню плутанину, а не справжню реформу»³. Така оцінка, на думку рецензента, продемонструвала прагнення дослідника підкреслити деструктивний характер мирянських ініціатив у структурі церковного управління, що розглядалось як тимчасове і небезпечне відхилення від автентичного розвитку християнської традиції. Загалом, за резюмуванням Цеховського, «у написаній праці Заїкин продемонстрував величезні та розлогі знання, глибоке розуміння минулого та справжню здатність робити неупереджені та обґрунтовані судження»⁴.

³ Cichowski H. [рецензія]. *Przewodnik Historyczno-Prawny. Czasopismo Kwartalne*. 1931. Z. 2,3. S. 209-210. Рец. на кн.: Заїкин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типографія, 1930. 162 с.

⁴ Там само, S. 210

У подібному компліментарному тоні написані й рецензії авторства А. Іщака⁵. Зокрема, рецензент відзначав, що автор здійснив суттєву ревізію усталених у тодішній літературі уявлень про так звані «виборне начало» й «соборність», доходячи до висновку, що право виборності за джерелами й розвитком було радше породженням російської церковної практики, ніж автохтонною рисою давньоукраїнської нез'єднаної церкви. У рецензії також підкреслено вагомість джерельної підоснови та ерудицію автора, відзначаючи, що Заїкин «дає докази глибокої ерудиції й начитання... вносить стільки ясності і світла в факти»⁶, зокрема в аналізі генези соборів, їхньої стихійності й функцій, а також у розробці мало дослідженої теми українських екзархатів; у цьому вимірі праця розглядається як корисний й інформативний внесок у історико-правничу науку. Водночас, А. Ішак критично відзначив, що інтерпретаційна лінія В. Заїкина іноді віддзеркалює конфесійну (православну) перспективу, що проявляється у сумнівах щодо автентичності окремих актів (зокрема грамоти Митрополита Михайла) та у спробах переосмислити фігури й явища, як-от Кирило Лукаріс чи так званий цезаропапізм візантійських імператорів. Рецензент вказав на те, що збагачена джерельністю праця не позбавлена цих світоглядних нашарувань і тому вимагає вибіркового й критичного використання у подальших дослідженнях. Загалом же, А. Ішак визначив монографію «цінним вкладом у нашу історично-правничу літературу», водночас застерігаючи дослідників від некритичного перенесення її інтерпретацій на суміжні проблеми церковної історіографії⁷.

Серед наступного історіографічного кейсу, особливої уваги заслуговують дослідження представників української еміграційної наукової думки, у яких відображено громадську активність В. Заїкина під час його еміграції. У 1942 р., була опублікована праця С. Наріжного «Українська еміграція», де Заїкин згадується як один із лекторів культурного центру «Хата козака» у Калішському

⁵ Ішак А. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 4. С. 321-323. Рец. на кн.: Заикин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типографія, 1930. 162 с.; Його ж. [рецензія]. *Дзвони*. 1932. №8. С. 321-323. Рец. на кн.: Заикин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типографія, 1930. 162 с.

⁶ Там само. С. 321.

⁷ Там само. С. 322-323.

таборі для інтернованих⁸. Утім, у вказаній праці наявна неточність, зокрема мати науковця вказана як «його дружина Олександра Заїкина»⁹. Виданий у 1999 р. рукопис С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939» повідомляє про виклади В. Заїкина на курсах з історії державного ладу на Україні на Вищих курсах українознавства у Варшаві, зорганізованих УЦК¹⁰. До інтелектуальних напрацювань Заїкина з історії середньовіччя та походження руської церкви, у своїх розвідках, звертались як українські діаспорні дослідники так і зарубіжні, зокрема М. Лабунька, М. Зернов, І. Назарко, М. Каліна¹¹. Описуючи наукову дискусію 1930-х рр. про походження української нації, Микола Чубатий характеризував В. Заїкина як одного із «західноукраїнських істориків»¹². Цю тезу про інтелектуальну приналежність заперечив інший учений Олександр Домбровський¹³, який особисто був знайомий із В. Заїкиним і відгукувався про нього як про «безумовно цікаву постать як у науковому, так зокрема й психологічному аспектах»¹⁴. Про участь Вячеслава Михайловича у історіографічній дискусії М. Кордуби також згадано у колективній монографії, присвяченій С. Смаль-Стоцькому, що підготовлена науковцями Інституту історії України НАН у 2023 р.¹⁵. У статті Ярослава Падеха «Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права» автор, який також особисто знався із Заїкиним, визначив біографію історика як надмірно складну, що «вплинуло на його наукову продукцію з очевидною шкодою для науки»¹⁶.

⁸ Наріжний С. Українська еміграція. Прага, 1942. С. 45.

⁹ Там само. С. 302.

¹⁰ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. С. 94.

¹¹ Zernov N. Vladimir and the Origin of the Russian Church. *The Slavonic and East European Review*. 1949. 28(70). P. 123; Назарко І. Святий Володимир Великий Володар і Хреститель Руси-України. Рим: ОО. Василіяни, 1954. С. 56; Labunka M. Religious Centers and Their Missions to Kievan Rus': From Ol'ga to Volodimer. *Harvard Ukrainian Studies*. 1988/1989. Vol. 12/13. P. 164; Kalina M. Polonizacja Cerkwi prawosławnej w województwie białostockim (1918-1939). *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 1995. №2(4). S. 83-84.

¹² Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью Йорк-Париж, 1964. С. 15.

¹³ Домбровський О. [рецензія]. *Український історик*. 1964. Ч. 4. С. 49. Рец. на кн.: Чубатий М. Княжа Русь Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью Йорк-Париж, 1964. 159 с.

¹⁴ Домбровський О. До історії української науки під час Другої Світової війни. *Український історик*. 1975. № 1–2. С. 101.

¹⁵ Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. «Заслужений перед усією Україною». Київ: Парлам. вид-во, 2023. С. 243.

¹⁶ Падех Я. Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права. *У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого (1889-1975)* / ред. Г. Лужницький, Я. Падех. Нью-Йорк, 1987. С. 89.

Одним із перших бібліографів В. Заїкина був О. Оглоблин (1899–1992) – історик-емігрант, вихованець і колишній викладач Київського університету. Перебуваючи в еміграції, він у 1957 р. видав монографію «Українська історіографія 1917–1956», де простежив поступ національної історичної думки як в Україні, так і поза її межами. Автор був безпосереднім свідком описуваних подій. Його праця – це своєрідні спогади про ті роки. У праці О. Оглоблин подав коротку біографію Заїкина та список основних праць, а також охарактеризував його як такого, що «посідає особливе місце серед другого покоління українських істориків-емігрантів»¹⁷. Також, коротку біобібліографічну характеристику В. Заїкина як історика церкви зустрічаємо у статті Оглоблина присвяченій українській церковній історіографії¹⁸.

Аналізуючи етап вивчення професійного та наукового шляху В. Заїкина у 1990-х рр. варто зазначити про формування якісно нового підходу в дослідженні наукових надбань вчених-емігрантів, що розпочався з відновленням незалежної України та характеризувався підвищенням інтересу вітчизняних науковців до праць та біографій інтелектуалів знищених радянською системою. Звернення до доробку В. Заїкина, як історика церкви та права, супроводжувалося окремими спробами історіографічного аналізу його робіт.

Одна із перших робіт цього циклу належить авторству Я. Дашкевича. У розвідці, присвяченій русько-вірменським відносинам періоду середньовіччя, автор наводить гіпотезу Заїкина про християнізацію князя Бравалина вірменами із Суджі¹⁹. Дослідниця В. Матях у статті, присвяченій історіографічному огляду державотворення в Україні XVII–XVIII ст. у вітчизняній історичній науці другої половини XIX–початку XX ст., відносить В. Заїкина до консервативної течії в українському державознавстві, ставлячи його в один ряд з В. Липинським, С. Томашівським, Д. Дорошенком. Дотримання такої класифікації продовжилось і в

¹⁷ Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 / пер. з англ. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. С. 120; Його ж. *Ukrainian Historiography. 1917–1956 / The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* New York, 1957. Р. 423.

¹⁸ Оглоблин О. Українська церковна історіографія. *Український історик*. 1964. №. 4. С. 24.

¹⁹ Дашкевич Я. Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX – першої половини XIII століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1993. Т. 225. С. 171.

новіших наукових студіях з державознавства²⁰. У цей час було здійснено перші спроби реконструкції життєвого шляху вченого.

У 1998 р. публіцист І. Гвань на сторінках журналу «Гене́за» опублікував статтю «З Харкова – через Варшаву та Львів – по кулю до Чернігова (фрагменти з життя та діяльності Вячеслава Заїкина)»²¹. У ній автор, на основі архівних матеріалів Служби безпеки України, а також окремих праць Заїкина, фрагментарно окреслив життєвий шлях та наукову спадщину вченого. Зокрема, саме в цій розвідці вперше було оприлюднено причини арешту та дату страти інтелектуала.

З початку 2000-х рр. простежується значне зростання інтересу науковців до постаті В. Заїкина. Пожвавлюється процес систематизації наукового спадку вченого, дослідження його життєвого шляху.

Найбільш розлого постать В. Заїкина досліджена істориком А. Портновим в контексті історіографічної рецепції українських науковців ХХ ст. 2004 р. у «Збірнику Харківського історико-філологічного товариства» розміщено статтю А. Портнова, у якій автор, на основі архівних джерел та особистих інтерв'ю-записів, подав найбільш детальну, на той момент, біографію В. Заїкина²². Згодом, вказана розвідка стала частиною кандидатської дисертації А. Портнова²³ та його монографії «Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття»²⁴. Перу того ж дослідника належать ще кілька розвідок, які присвячені окремим аспектам біографії та інтелектуальному портрету Заїкина, у яких науковий доробок Заїкина описується через призму тематики досліджень та ідеологічних орієнтацій²⁵.

²⁰ Матях В. Проблема державотворення в Україні XVII–XVIII ст. у вітчизняній історичній науці другої половини XIX–початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 63; Андрусишин Б., Бондаренко В. Модель нової релігійної політики у державно-церковних стосунках на приєднаних західно-українських землях (20-30-і рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 5; Мокін І. Правові ідеї та стан громадянського суспільства в Україні в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. *Форум права*. 2013. № 2. С. 384; Гром В. Доба Б. Хмельницького у дослідженнях українських вчених в еміграції у 20–50 роках ХХ ст. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. 2000. Вип. 7. С. 303.

²¹ Гвань І. З Харкова – через Варшаву та Львів – по кулю до Чернігова (фрагменти з життя та діяльності Вячеслава Заїкина). *Філософські студії Спецвипуск журналу «Гене́за»*. 1998. С. 6-9.

²² Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 89–112.

²³ Портнов А. Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2005. 145 с

²⁴ Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. 237 с.

²⁵ Портнов А. Про В'ячеслава Заїкина. *Молода нація*. 2004. № 2. С. 66–83; Його ж. Історія, церква і консервативні цінності в науковій творчості Вячеслава Заїкина [Електронний ресурс]. *Інститут суспільних досліджень*. 2006. Режим доступу до ресурсу: <https://uaterga.in.ua>; Його ж. Український Науковий Інститут у Варшаві (1930–1939). Політика історії у міжвоєнній Європі. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи*. 2014. С. 167–186; Його

Зокрема, А. Портнов також відзначав, що В. Заїкин глибоко усвідомлював свою належність до православного світогляду: він ставив під сумнів саме поняття «українського православ'я» як такого, розглядаючи лише його «специфічні риси» як відхилення від канонічного Православ'я. При цьому, автор звертав увагу на те, що В. Заїкин гостро критикував націоналістичні тенденції в історіописанні: наприклад, він засуджував упередженість і «ненависть до Великої Росії» в роботі О. Лотоцького про церковне право. А. Портнов зауважував, що історіографічна позиція Заїкина була пронизана «церковним» світоглядом і прагненням об'єктивності²⁶. Однак, спадщина Заїкина розглядалась А. Портновим у контексті загального масиву надбань української історичної науки протягом XIX–XX ст.

У дослідженнях О. Яся «Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.)» та «Борис Крупницький – до 110-річчя народження» звернуто увагу на приналежність В. Заїкина, як науковця-емігранта, до західноєвропейської історичної науки²⁷. Олексій Ясь розглядав Заїкина передусім як представника цілої генерації українських істориків-емігрантів міжвоєнного періоду. Він зауважив, що Заїкин належав до «яскравої когорти вчених-гуманітаріїв, які протягом 1920-х–1930-х рр. працювали поза межами Радянської України»²⁸. Констатовано, що життя більшості цих науковців, включаючи В. Заїкина, склалося так, що вони змогли реалізувати свій інтелектуальний потенціал лише частково через політичні збурення – війни, революції, табори та еміграційні поневіряння радикально обмежували їхні можливості. Водночас, на думку О. Яся, ця «міжвоєнна генерація» внесла в українську історіографію XX ст. «цілу низку цікавих концептуальних пропозицій»

ж. Галицько-Волинська держава в дослідженнях істориків української еміграції у міжвоєнній Польщі. *Княжа доба: історія і культура*. 2008. Вип. 2. С. 137–141; Його ж. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків: ХІФТ, 2008. 256 с.

²⁶ Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії XX століття. Київ: Критика, 2011. С. 131–135.

²⁷ Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): У 2 ч. Ч. 1. Київ: Інститут історії України, 2014. С. 189; Його ж. Борис Крупницький – до 110-річчя народження. *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 40.

²⁸ Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): У 2 ч. Ч. 2. Київ: Інститут історії України, 2014. С. 164.

та низку оригінальних праць, вирізняючись специфічними реакціями на інтелектуальні виклики свого часу²⁹.

В. Масненко, розглядаючи взаємозалежність між розвитком історичної науки та становленням модерної національної спільноти, звернув увагу на участь В. Заїкина у дискусії щодо українських етнічних земель, зокрема на його погляді щодо початку етногенезу на українських землях у IV ст. та формування етнічно-культурної групи до IX ст. як одну націю³⁰. Дослідник також зазначав, що у вказаній науковій дискусії Заїкин чітко відстоював окремішність української етнічної історії. У своїх працях він гостро критикував полонофільські погляди С. Томашівського (1929), який вважав українців «нацією не давньої дати» і «зіпсованими польським впливом» проشارком «древньоруської» спільноти. Тож, В. Масненко показав В. Заїкина захисником українського наративу: він не лише обґрунтовував наукові факти, а й виступав проти імперських стереотипів. Таким чином, В. Заїкин виконував «перестативну» функцію – чітко відмежовуючи історію українського етносу від панівного «загальноросійського» наративу історії, уводячи в діалог власні аргументи на користь самотності України³¹.

У статті Б. Андрусишина та В. Бондаренка, що присвячена розгляду змін зовнішнього права церков у залежності від релігійної політики правничих режимів XX ст., постать В. Заїкина охарактеризована як історика християнсько-консервативного напрямку³². Дослідження Л. Тиміш присвячені з'ясуванню внеску львівських істориків (у тому числі й В. Заїкина) у історіографічне опрацювання проблем історії християнства та ролі Церкви у культурному і національно-державницькому житті українців³³. Праці Л. Тимошенка та С. Білої дають змогу

²⁹ Так само. С. 158.

³⁰ Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. С. 268; Його ж. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX - перша третина XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06. Київ, 2002. С. 294-295.

³¹ Масненко В. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX - перша третина XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06. Київ, 2002. С. 294-295.

³² Андрусишин Б., Бондаренко В. Модель нової релігійної політики у державно-церковних стосунках на приєднаних західно-українських землях (20-30-і рр. XX ст). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 4.

³³ Тиміш Л. Проблема християнства та церкви Київської Русі на сторінках міжвоєнних львівських греко-католицьких історико-церковних видань. *Історія релігій в Україні : наук. щорічник*. 2013. Кн.1. С. 130-141; Її ж. Біографії ієрархів української церкви у дослідженнях учених міжвоєнного Львова. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. №7. 2003. С. 389-397; Її ж. В'ячеслав Заїкин – історик церкви. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. №8.

ширше розкрити феномен ставропігії церковних братств XVI–XVIII ст., зокрема втручання світської влади в сферу церковного управління³⁴. Діяльність В. Заїкина як співробітника Варшавського університету згадано у працях Л. Зашкільняка «Українська історіографія у міжвоєнній Польщі», Я. Грицака «Український вимір школи Францішка Буяка» та С. Копилова «Іван Огієнко у Варшавському університеті: між політикою, дидактикою і науковими студіями (1925-1932 рр.)»³⁵.

У наукових студіях В. Тельвака звернуто увагу на тезу В. Заїкина про значимість для української науки та культури творчої спадщини М. Грушевського³⁶, окремі аспекти історіографічної спадщини вченого висвітлено Л. Соколовою. Авторка, яка характеризує народницький напрям, виокремила його характерні ознаки й види на основі найбільш відомих праць вченого³⁷. Реконструвати наукову біографію В. Заїкина спробувала також Ю. Титаренко. Дослідниця, спираючись на архівні джерела та інтелектуальну спадщину науковця, проаналізувала історіографічний доробок В. Заїкина з церковної проблематики та

С. 321-330; Її ж. Дослідження життя та діяльності ієрархів Греко-католицької Церкви І. Потія, Й. Рутського, Й. Кунцевича львівськими вченими (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). *Емінак*. 2016. № 1(13). С. 121-126; Її ж. Дослідження місії християнства та української церкви у міжвоєнному Львові. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2013. №32. С. 69–80; Її ж. Дослідження проблеми впливу християнства на формування державних рис українців у працях міжвоєнних львівських істориків. *Релігія та соціум*. 2014. №1-2. С. 63–66; Її ж. Історико-церковні дослідження міжвоєнного Львова у журналі «Записки Чину св. Василя Великого». *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2001. №8. С. 165-175; Її ж. Микола Чубатий – історик церкви (до питання про розвиток історико-церковних досліджень у міжвоєнному Львові). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2005. №16. С. 64–73; Її ж. Проблема запровадження християнства та його ролі в Україні на сторінках міжвоєнних львівських греко-католицьких історико-церковних видань. *Хрещення Русі-України: 988 – 2018: Альманах / упоряд. О. Киричук та ін.* Львів: Логос, 2018. С. 47-53; Її ж. Українська церква у пошуках ідентичності: греко-католицькі дослідження у міжвоєнному Львові. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2018. №42. С. 173–186.

³⁴ Тимошенко Л. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еkleзіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах річпосполитського права патронату). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2009. Вип. XIII. С. 53–77; Його ж. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Зб. наук. праць. 2007. Вип. 15. С. 250–267; Біла С. Процес переходу до унії Львівської Ставропігії в українській історіографії. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2014. №. 34. С. 16–30.

³⁵ Зашкільняк Л. Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: шляхи легітимації національної історії. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи* : Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С. 149–166; Грицак Я. Український вимір школи Францішка Буяка. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи* : Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С. 187–202; Копилов С. Іван Огієнко у Варшавському університеті: між політикою, дидактикою і науковими студіями (1925-1932 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2016. Т. 26. С. 161–175.

³⁶ Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського радянської доби очима західноукраїнської та емігрантської інтелігенції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2008. №6-7. С. 237-252; Його ж. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX–30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. С. 334.

³⁷ Соколова Л. Внесок В'ячеслава Заїкина в історіографію. *Лабіринти реальності* : зб. наук. пр. (за матеріалами V Міжнар. науково-практ. конф.), 30–31 жовт. 2018 р. Монреаль, 2018. С. 103–107.

на основі епістолярію вченого описово простежила його життєпис³⁸. Інтелектуальний доробок В. Заїкина на шпальтах періодики (зокрема, як одного з авторів часопису «Kwartalnik Historyczny») простежено в публікаціях Л. Лазурко та О. Владиги³⁹.

На сьогодні, нажаль, не так часто можна зустріти ім'я вченого у наукових та дидактичних текстах. Однак, посилання на його праці все ж зустрічаються у роботах сучасних українських науковців. Так, наприклад, науковий доробок В. Заїкина використовується спеціалістами з історії держави і права, зокрема О. Івасечком у його розвідках, присвячених аналізу державотворчих поглядів представників народницького напрямку міжвоєнного періоду⁴⁰. В. Мельник спирався на роботи В. Заїкина при історичній характеристиці юридично-правового статусу Ватикану⁴¹. Посилається на В. Заїкина також І. Мокін, характеризуючи здобутки української політико-правової думки початку ХХ ст.⁴². В. Яремчук характеризує В. Заїкина як науковця, значний вплив на праці якого справила глибока православна релігійність, «вона ж була мірилом і політичних ідеологій та політичної практики»⁴³.

³⁸ Титаренко Ю. Епістолярна спадщина як джерело створення наукової біографії В. Заїкина (за матеріалами листування вченого). *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 2005. №2. С. 105–109; Її ж. Огляд наукових досліджень з церковної історіографії в працях В. Заїкина. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії*. 2006. С. 24–26; Її ж. Праці історико-філософської секції НТШ за 1924 рік у рецензії В. Заїкина. *XV наукова сесія осередку НТШ у Черкасах*. 2004. С. 70–72; Її ж. Праці Праці В. Абрама з історії церкви на східнослов'янських землях в оцінці В'ячеслава Заїкина. *XVI наукова сесія осередку НТШ у Черкасах*. 2006. С. 34–36; Її ж. Трагічна доля вченого-історика В. Заїкина. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. №8. 2004. С. 291–295.

³⁹ Лазурко Л. Образ української історичної науки на шпальтах часопису «Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного двадцятиліття. *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie / pod red. nauk. J. Maternickiego, J. Pisulinskiej, L. Zaskilniaka*. Rzeszów, 2015. С. 259–273; Її ж. Церковна історіографія у рецензійних оглядах часопису «Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного періоду. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2021. №6/48. С. 255–267; Лазурко Л., Владига О. Українська Кліо на сторінках польського часопису «Kwartalnik Historyczny» (1918–1939). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2022. № 2. С. 27–38

⁴⁰ Івасечко О. Державотворчі ідеї представників народницько-демократичного напрямку міжвоєнного періоду (1918–1945 рр.). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2011. Вип. 143. С. 62–66; Його ж. Р. Лашенко: Теоретичне осмислення ідеї народоправства. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр.* 2008. Вип. 22. С. 22–28.

⁴¹ Мельник В. В'ячеслав Заїкин як дослідник юридичного статусу Святого Престолу та церковного права. *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії*: Матеріали XIV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 25 трав. – 3 черв. 2016 р. Київ, 2016. С. 219–222; Його ж. Політична антропологія українського державотворення: традиції правосуб'єктності, суверенності та інтеграції в межах тюрко-візантійського фронтиру. *Юридичний вісник*. 2021. №2. С. 7–35.

⁴² Мокін І. Правові ідеї та стан громадянського суспільства в Україні в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. *Форум права*. 2013. № 2. С. 383–388.

⁴³ Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. С. 216.

Спробу проаналізувати дослідження В. Заїкина, що стосуються концепцій історико-правничої науки української еміграції, зробив Я. Турчин, у статтях якого виділені основні напрями української політичної думки в період з 1918 по 1945 рр. через диференціацію ідеологічних позицій її представників. Автор відносить В. Заїкина до консервативної течії науковців-правників⁴⁴. Йому на противагу О. Токарчук, характеризуючи українських емігрантів-правників, науковий доробок яких присвячений правовому стану української держави, зараховує науковця до представників демократичного напрямку⁴⁵. Еволюції правового компонента українознавства у доробку В. Заїкина простежує О. Гомотюк⁴⁶.

З середини 2000-х рр. науковий доробок В. Заїкина все частіше використовується у дисертаційних дослідженнях українських науковців. Досліджуючи естетичні засади та ідеологічний контекст української «католицької критики», М. Комариця охарактеризувала В. Заїкина як літератора-критика, який констатував факт зосередження літературного життя у Галичині через неможливість вільно висловлювати свої думки в радянській Україні⁴⁷. Літературознавчо-критична складова наукової біографії історика представлена також у дисертаціях С. Когут та М. Пелипець⁴⁸. Класифікацією В. Заїкина історико-правничої науки послуговувались дослідники У. Кошетар, Т. Стародуб, К. Лісова, Г. Лаврик⁴⁹. У дисертаційному дослідженні В. Менька «Православні церковні

⁴⁴ Турчин Я. Напрями української політичної думки міжвоєнного періоду (1918-1945 рр.). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Політологія. 2008. Вип. 80. С. 102–106. Її ж. Розвиток української політико-правової думки в Чехословаччині: міжвоєнний період (1918-1945 рр.); *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Питання політології»*. 2009. № 839. Вип. 14. С. 220-229; Її ж. Проблема врегулювання державно-церковних відносин у працях О. Ейхельмана. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 43. С. 267- 275.

⁴⁵ Токарчук О. Політико-правові ідеї окремих представників української еміграції міжвоєнного періоду (демократичний напрям) як частина світової інтелектуальної спадщини. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 29. С. 92-98; Її ж. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 195.

⁴⁶ Гомотюк О. Розвиток наукових знань про Україну та українців у контексті історіографії (90-і рр. XIX– перша третина XX ст. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2011. №5. С. 215–223.

⁴⁷ Комариця М. Українська «католицька критика»: естетичні засади та ідеологічний контекст : дис... д-ра філ. наук : 10.01.01. Львів, 2008. С. 183.

⁴⁸ Когут С. Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2021. С. 46-47; Пелипець М. Журналістика та редакційно-видавнича діяльність Степана Смаль-Стоцького : дис. канд. наук з соц. комун. : 27.00.04. Львів, 2018. С. 102.

⁴⁹ Кошетар У. Роль Української греко-католицької церкви у формуванні галицького консерватизму 1900-1939 рр: дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. С. 9; Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування у 20-50-х рр. XX ст. : дис. ... д-ра філософії в галузі політології : 052. Львів, 2022. С. 55; Лісова К. Історія державності України в дослідженнях української наукової

братства України в історіографії XIX – XXI ст.» постать В. Заїкина репрезентується як нетипова для української еміграційної церковно-історичної науки міжвоєнної доби. Автор підкреслює його відмінність від домінуючих «автокефалістських» позицій (О. Лотоцький, І. Огієнко), наголошуючи на релігійному світогляді Заїкина та його критичному ставленні до ідеалізації «демократичного» устрою західноруської церкви. Дослідження вченого характеризується як спроба переосмислення традиційних інтерпретацій, що ґрунтувалися на народницьких концепціях «особливого українського православ'я», яким він рішуче опонував⁵⁰.

Перший короткий біографічний нарис про В. Заїкина як історика-правника вміщено в 2 томі «Енциклопедії українознавства» (1957), виданої закордонним відділом НТШ⁵¹. В українському інтелектуальному просторі постать науковця відображена у кількох енциклопедичних виданнях і довідковій літературі вже у XXI ст., зокрема в: «Енциклопедії історії України», «Енциклопедії Сучасної України» та другого випуску бібліографічного довідника «Українські історики XX ст.»⁵². У мережевому просторі публікації, присвячені В. Заїкину, представлені відповідною сторінкою у відкритому інформаційному ресурсі «Вікіпедія» та публіцистичною статтею В. Пономарьова у інтернет-виданні «Український тиждень»⁵³.

Окремо варто виділити дослідження щодо суперечливих аспектів життєвого сценарію В. Заїкина. Так, С. Наумов та Д. Ланько проаналізували можливу причетність Вячеслава Заїкина до так званої «провокаторської діяльності» у період

еміграції (1920-1945 pp.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2010. С. 9-10; Лаврик Г. Правове регулювання свободи совісті, віросповідання і діяльності релігійних організацій у радянській Україні (1919-1929 pp.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. С.33.

⁵⁰ Менько В. Православні церковні братства України в історіографії XIX – XXI ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Дрогобич, 2021. С. 21-22.

⁵¹ Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Т. 2: «Голинський - Зернов» / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж, Нью-Йорк: «Молоде життя», 1957. С. 713.

⁵² Осташко Т. Заїкін В'ячеслав Михайлович. *Енциклопедія історії України* / редкол. Смолій В. (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. С. 157; Ясь О. Заїкін В'ячеслав Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: Дзюба І. [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ, 2010. URL: <https://esu.com.ua/article-15372> (дата звернення: 10.05.2022); Його ж. Заїкін В'ячеслав. *Українські історики XX ст.: Бібліогр. довід. Серія «Українські історики». Вип. 2. Ч. 2.* / Гол. ред. В. Смолій. Київ, Львів: Ін-т історії України НАН України, 2004. С. 166–167.

⁵³ Заїкин В'ячеслав Михайлович *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заїкин_В'ячеслав_Михайлович (дата звернення: 08.01.2026). Пономарьов В. В'ячеслав Заїкин: філософ із багатьма обличчями, по якому не лишилося жодного фото. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/v-iacheslav-zaikyn-filosof-iz-bahatma-oblychchiamy-po-iakomu-ne-lyshylosia-zhodnoho-foto/> (дата звернення: 08.01.2026).

Першої світової війни. У результаті проведеного аналізу авторами встановлено, що характер і зміст даних, зафіксованих у жандармських донесеннях, загалом відповідають соціальним і комунікаційним можливостям В. Заїкіна як учасника українського студентського руху Харкова. Водночас науковців насторожує відсутність безпосередніх згадок про його особу у жандармських джерелах, що унеможливорює формулювання категоричних висновків. Наявні дані, через свою фрагментарність і суперечливість, дозволили лише окреслити коло ймовірних припущень, не надаючи підстав для однозначного твердження про його співпрацю з імперськими спецслужбами⁵⁴.

Починаючи з 1990-х рр. постать В. Заїкіна та його наукові студії досить часто стають предметом розгляду і польських дослідників. У статті А. Бачинського та Д. Савицького, присвяченій історії становлення Богословського факультету Варшавського університету, В. Заїкин задекларований, як лектор з історії Слов'янської та Румунської Православних Церков та з латинської мови у 1926/1927 навчальному році⁵⁵. У докторській дисертації Я. Орешека «Różnicowanie Schulza. Pierwsze i drugie ciało pisarza» автор, характеризуючи мистецьке життя в Польщі 1940-х рр., згадує літературну редакторку Ернестину Подгоріцер та її чоловіка Вячеслава Заїкіна, який «працював науковцем і лектором, був членом Польського історичного товариства та Наукового товариства у Львові»⁵⁶.

Помітне значення для розкриття питань історії церкви, які займали чільне місце в наукових студіях В. Заїкіна, мають наукові розвідки К. Левальського, В. Вальчака, Д. Вереда⁵⁷.

Таким чином, на сучасному історіографічному етапі спостерігається зацікавлення постаттю В. Заїкіна, що відображено в широкому колі наукової літератури, присвяченій окремим аспектам історії релігії та церкви, правничим та

⁵⁴ Наумов С., Ланько Д. До питання про «провокаторство» В'ячеслава Заїкіна. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2020. №58. С. 39-56.

⁵⁵ Baczyński, A., Sawicki, D. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i jego «teologiczni spadkobiercy». *Elpis*. 2018. №20. S. 236.

⁵⁶ Orzeszek J. *Różnicowanie Schulza. Pierwsze i drugie ciało pisarza* : Praca doktorska. Gdańsk, 2022. S. 230.

⁵⁷ Lewalski K. *Kościół chrześcijański w Królestwie Polskim wobec Żydów w latach 1855-1915*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. S. 210; Walczak W. *Unicka eparchia turowsko-pińska w XVII-XVIII wieku. Struktura organizacyjna*. Białystok : Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012. S. 96; Wereda D. *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*. Siedlce–Lublin: Wydawnictwo Werset, 2013. S. 34-39.

філософським студіям, а також окремим представникам вітчизняної історичної науки. Проте, поза увагою науковців залишилася цілісна інтелектуальна біографія історика, визначення його ролі у вітчизняній історичній науці міжвоєнного періоду.

Здійснений історіографічний аналіз засвідчив наявність наукових праць, у яких розпочато вивчення життя та наукової діяльності В. Заїкина. Але окремі сторінки біографії діяча висвітлено фрагментарно. Отже, дисертаційне дослідження зорієнтоване на заповнення вказаних історіографічних прогалин.

1.2. Джерельний комплекс

Історіографічний характер роботи обумовив її джерельну базу. Відбір матеріалів визначався тим, що у дослідженні присутній акцент на відтворені як особистісної, так й інтелектуальної біографії В. Заїкина. Тому основна увага зосереджена на джерелах, що дають змогу розширити уявлення про розвиток світогляду вченого, про формування його наукової спадщини. Зважаючи на такі акценти дослідження, основними матеріалами, на яких ґрунтується робота, стали наукові та публіцистичні роботи В. Заїкина, спогади друзів та колег, відомості про громадську та наукову діяльність, які доповнили основні віхи біографії.

Джерельна база роботи представлена комплексом писемних джерел, до якого увійшли документальні та наративні джерела. За родово-видовим принципом їх можна поділити на кілька кластерів. Зокрема:

- 1) джерела особового походження: листування В. Заїкина з вченими та громадськими діячами міжвоєнного періоду, спогади матері – О. Заїкиної, колеги-історика О. Домбровського та письменниці Х. Алчевської, епістолярій В. Липинського, І. Огієнка, О. Назарука, у яких наводяться наукові та особистісні характеристики В. Заїкина, а також його особистий архів;
- 2) документальні джерела: відомості про навчання В. Заїкина в Харківському університеті та працю у Варшавському університеті, матеріали архівної справи про здобуття магістерського ступеня у Львівському університеті та кримінальної

справи, нормативні документи про співрацю науковця з періодичними виданнями;

- 3) наративні (історіографічні) джерела: наукові праці В. Заїкина з історіографії, історії релігії та церкви;
- 4) матеріали періодичної преси: науково-популярні статті та дописи В. Заїкина у періодичних виданнях Галичини та Польщі, а також публічна полеміка щодо діяльності В. Заїкина у період революції 1917-1918 рр.;
- 5) візуальні джерела: автографи В. Заїкина на відбитках його наукових праць, фотографія історика, уміщена на шпальтах видання «Українська нива» та фотодокументи з кримінальної справи⁵⁸.

Особливу цінність мають документи архівного збереження. З метою виявлення джерел для дисертаційної роботи були опрацьовані фонди українських та зарубіжних установ:

- Центрального державного історичного архіву України у м. Львові;
- Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника;
- Державного архіву Львівської області;
- Галузевого Державного архіву Служби безпеки України;
- Літературного архіву Пам'яток національної писемності (Чехія);
- Архіву Актів Нових (Польща);
- Державного архіву Ростовської області (Російська Федерація);
- Архіву Російської академії наук (Російська Федерація).

Для відтворення життєпису В. Заїкина важливими джерелами особового походження виступають його листування з різними діячами. У Центральному державному історичному архіві України у м. Львові епістолярій вченого міститься у шести фондах, це листи до І. Кривецького (фонд 309, Оп. 1. Спр. 992), О. Назарука (фонд 359, Оп. 1. Спр. 251, фонд 406, Оп. 1. Спр. 51), Й. Скрутня (фонд 376, Оп. 1.

⁵⁸ Класифікацію подано за: Калакура Я. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини.* 2015. Вип. 15. С. 195-196.

Спр. 66, фонд 684, Оп. 1. Спр. 1595), І. Крип'якевича (фонд 357, Оп. 1. Спр. 21). Опрацювання листів В. Заїкина дозволило з'ясувати маловідомі сторінки життя та діяльності вченого та виявити раніше невідомі факти його біографії, простежити еволюцію поглядів науковця та дослідити творчу лабораторію дослідника, окреслити коло його спілкування та скласти просопографічний портрет діяча як члена професійної корпорації.

Цінним джерелом інформації про «варшавський» період життєпису В. Заїкина є його листи до львівського історика І. Крип'якевича, що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (фонд 314). У особовому фонді 4 листи В. Заїкина до фондоутворювача періоду 1925-1927 рр.⁵⁹. Також, В. Заїкин у подарованій книзі «Головні моменти української державности» залишив дарчий запис: «Високоповажаному Панові Професорові Крип'якевичеві з виразом щирої і високої пошани. Вячеслав Заїкин. 21.ІІ. [1923]»⁶⁰, схожий підпис історик залишив і на примірнику книги «Лекції по історії суспільно-державного ладу України. Історичні підстави української державности», подарованій Й. Скрутневі (Додаток Г).

Також інформативними щодо особистого життя та взаємовідносин з «уенерівською» еміграцією є листи В. Заїкина до бібліографа і літературознавця В. Дорошенка, які перебувають на постійному збереженні у чеському літературному архіві⁶¹. Також джерелознавчо цінними є віднайдені нами листи В. Заїкина до російського історика-славіста та політемігранта А. Флоровського, які зберігаються в Архіві Російської академії наук. У чотирьох листах датованих періодом 1931-1938 рр. Вячеслав Михайлович ділився з адресатом своїми історіографічними поглядами на проблеми середньовічної української історії та археології⁶².

⁵⁹ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника). Ф. 314. Од. зб. 312. П. 1.; Од. зб. 311. П. 1.

⁶⁰ Заїкин В. Головні моменти історії української державности : скорочений виклад вступної частини лекцій по історії суспільно-державного ладу України, читаних на Вищих Курсах Українознавства для емігрантів у Варшаві весною 1923. [Варшава, 1923]. 13 с.; Литвин Т. Бібліотека Івана Крип'якевича: тематична та історико-книгознавча характеристика. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2012. № 4. С. 530.

⁶¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. Dopisy V. Zajíkina. EDVD-411. 23 archů.

⁶² Архив Российской академии наук (Архив РАН). Ф. 1609. Оп. 2. Д. 229. 6 стр.

Важливе інформативне значення для висвітлення теми дисертації має особистий архів В. Заїкина. До Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника матеріали потрапили у 1941 р. після арешту науковця⁶³. Архів В. Заїкина (фонд 288) складають такі групи матеріалів: біографічного характеру; службової діяльності; рукописи підготовлених до друку наукових праць та матеріали до них; начерки і фрагменти праць; рукописи готових статей та начерки підготовчих матеріалів до праць і статей; конспекти праць; листування – ділове і приватне; відгуки викладачів Харківського університету на студентські наукові праці В. Заїкина, а також матеріали його матері – О. М. Колосовської. У кожній групі матеріалів вони систематизовані за хронологією та алфавітом. Незначною кількістю представлені біографічні матеріали фондоутворювача: лише три документи – абсолюторій про закінчення юридичного факультету Харківського університету (1918), довідка про зняття з військового обліку (1919) та членська книжка «Каси хворих» м. Варшави (1929). Матеріали, що стосуються службової діяльності В. Заїкина, відображають винятково його еміграційний період життя. Серед них: план і робочі нотатки до курсу лекцій з історії суспільно-державного ладу України (1923), здогадно його авторства частина II такого курсу [1924], інавгураційний виступ і програма лекцій з курсу історії Православної церкви на православному відділі богословського факультету Варшавського університету (1926), звіти про науково-дослідну роботу перед видавництвом «Seria prac społecznych i gospodarczych» у Львові (1938-1939). Всього фонд складається зі 101 одиниці збереження у двох папках⁶⁴.

До цієї ж групи джерел належать матеріали, що дозволяють відтворити основні віхи життя та діяльності вченого у споминах та епістоляріях, які є тлом для реконструкції його біографії. Серед цієї групи, в першу чергу, варто виділити мемуари, де містяться характеристики В. Заїкина його сучасниками. Сюди можемо віднести «Спомини» О. Домбровського, що є джерелознавчо цікавими через наявність інформації про зв'язок В. Заїкина з відомим польським вченим Ф. Буяком,

⁶³ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939-1945): зб. документів і матеріалів / наук. ред. Я. Дашкевич та ін. Львів: ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2010. С. Х.

⁶⁴ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288 «Заїкин Вячеслав Михайлович».

а також особиста характеристика психологічного портрета Вячеслава Михайловича і його родини⁶⁵. Що ж до опублікованого епістолярію, то треба виокремити листування В. Липинського з М. Кочубеєм та Д. Дорошенком, де йдеться про наукові праці В. Заїкина та позитивні відгуки на них⁶⁶. У листі до В. Липинського О. Назарук висловлював думку взяти В. Заїкина до редакції видання «Нова Зоря»⁶⁷. Цікавим, з точки зору огляду конфлікту між Заїкиним та Огієнком, є лист останнього голові НТШ К. Студинському від 31 березня 1928 р., у якому І. Огієнко просив опублікувати допис О. Синявського, який «висвітлює темну працю Заїкина»⁶⁸. Суперечлива інформація щодо періоду революції 1917 р. відображено в спогах Х. Алчевської, яка характеризувала В. Заїкина як «служу жандармів і студента-провокатора»⁶⁹.

До комплексу *документальних джерел* можемо віднести архівні матеріали, що зберігаються в ЦДІАЛ, необхідні для реконструкції інтелектуальної біографії Вячеслава Михайловича. Це: інформація про роботу історика у бурсі Руського народного інституту «Народний дім» у 1934-1935 роках (фонд 130, Оп. 1. Спр. 847), відомості про обрання науковця дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (фонд 357, Оп. 1. Спр. 5), ділова документація щодо роботи В. Заїкина дописувачем львівської газети «Нова Зоря» (фонд 406, Оп. 1. Спр. 9, фонд. 406, Оп. 1. Спр. 32).

Для розкриття особливостей інтелектуальної лабораторії науковця цінним джерелом є фонд №684 «Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові». Де, окрім листів адресованих редакції «Записки Чина св. Василя Великого» від В. Заїкина, зберігаються рукописи його статей та рецензій з

⁶⁵ Домбровський О. Спомини / Ред. А. Атаманенко, упорядник Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. С. 49-51.

⁶⁶ Вячеслав Липинський та його доба: Книга четверта / Упорядн. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора. 2015. С. 508-509; Вячеслав Липинський. Архів Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / Ред. І. Коровицький. Філадельфія. 1973. С. 106-112

⁶⁷ Вячеслав Липинський. Архів Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського / Ред. І. Лисяк-Рудницький. Філадельфія. 1976. С. 440.

⁶⁸ Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2 / Упоряд. В. Ляхоцький, Н. Московченко, І. Преловська. Київ, 2001. С. 219.

⁶⁹ Алчевська Х. Твори / Упоряд., передм. та приміт. Л. Грузинської. Київ: Дніпро, 1990. С. 426.

історичної та релігійної тематики, які були надруковані у вказаному виданні⁷⁰. Аспект практичної співпраці науковця з газетою «Нова зоря» представлений у матеріалах фонду №406. У двох справах зазначеного фонду зберігаються рукописи публіцистичних та науково-популярних дописів Вячеслава Михайловича, що стосуються різноманітних історичних та літературознавчих проблем (загальна кількість рукописів статей складає 29 позиції). Також, джерелознавча цінність вказаних архівних матеріалів полягає у розкритті автором підписів різними псевдонімами такими як «Орест Камянецький», «ВЗ», «О. Максимович», «О. Миропільський», що дозволяє ширше реконструювати наукову орбіту спадщини інтелектуала⁷¹.

Вагомий інтерес для нас становлять, вперше введені у науковий обіг, матеріали кримінальної справи В. Заїкина, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (фонд 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп). Справа складається з одного тому, який має 122 аркуші. Справу було розпочато 22 березня 1940 р., завершено 27 липня 1941 р., але пізніше доповнено іншими документами, тому хронологічно зібрані в ній документи охоплюють період від 1940 р. до 1993 р. До справи увійшли: опис документів, список звинувачених, серед яких – прізвище В. Заїкина, постанова про його арешт, ордер на арешт і обшук, анкета арештованого, пакет із фотографіями арештованого та результати дактилоскопії, опис і квитанції вилученого майна, довідка про житлоплощу й майно обвинуваченого, протоколи допитів В. Заїкина (загалом – 6 протоколів), постанова про пред’явлення звинувачення, службове листування по справі, протокол пред’явлення матеріалів слідства, акт медогляду, обвинувальний вирок, висновок обласного прокурора, постанова слідчої частини НКВС УРСР, покази звинуваченого (написані власноручно), протоколи допиту свідків (всього – 8 протоколів), протокол пред’явлення слідства від 30 грудня 1940 р., постанова про продовження тримання під вартою затриманого, постанова про доповнення справи

⁷⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1673. 6 арк.; Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1672. 57 арк.; Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1674. 8 арк.; Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1675. 7 арк.; Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1676. 11 арк.; Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1677. 18 арк.

⁷¹ ЦДІАЛ України. Ф. 406. Оп. 1. Спр. 183. 101 арк.; Ф. 406. Оп. 1. Спр. 184. 81 арк.

доказами, відповідь відділу спецфондів львівського облархіву, обвинувальний вирок, список осіб, викликаних до суду, опис вилученої літератури, постанова про пред'явлення звинувачень, протокол пред'явлення слідства про закриття справи та направлення її до прокурора від 25 червня 1940 р., обвинувальний висновок, постанова про затвердження висновку, протокол підготовчого засідання воєнного трибуналу, протокол судового засідання, вирок, акт про виконання вироку від 27 липня 1941 р., довідки про членів сім'ї розстріляного, висновок про реабілітацію⁷².

Джерельну базу неопублікованих документальних джерел також доповнюють матеріали Державного архіву Львівської області. У фонді 28 зберігається особова справа В. М. Заїкина про закінчення навчання на магістеріумі в Університеті ім. Яна Казимира у Львові⁷³.

Цінні дані про життя, професійну та наукову діяльність Вячеслава Михайловича знаходяться також в кількох зарубіжних архівосховищах. У варшавському архіві Актів Нових зберігається «Річник Студіуму православної теології Варшавського університету на 1926-1927 академічний рік», у якому В. Заїкин згадується як заступник професора, що провадив виклади з історії православних церков⁷⁴.

Особливу наукову вагу дослідження становлять матеріали архівного фонду Р-100, що зберігаються в Державному архіві Ростовської області (м. Ростов-на-Дону) та вперше введені до наукового обігу. Ці джерела, які нині є обмежено доступними для українських науковців, набувають особливого значення у процесі реконструкції періоду праці В. Заїкина в Донському педінституті. Зокрема, у фонді збережений опитувальний лист викладача В. Заїкина з короткою автобіографією, а також перелік дисциплін які той викладав у 1921 р.⁷⁵.

Для відтворення «харківського» періоду біографії В. Заїкина важливими джерелами є інформація про закінчення у 1914 р. харківської гімназії, яка опублікована у дописі місцевої газети «Южный край»⁷⁶, а також відомості про

⁷² Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. 122 арк.

⁷³ Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 26. Оп. 2. Спр. 682. 15 арк.

⁷⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Sygn.1112. Fol. 6-10.

⁷⁵ Государственный архив Ростовской области (ГАРО). Ф. Р-100. Оп. 1. Д. 13. Л. 34-34об.

⁷⁶ Учебныя заведения. *Южный край*. 1914. 11(24) черв. С. 5.

студентський статус В. Заїкина в Харківському університеті, що завізовано у «Алфавитному списоку студентов Харьковского университета 1915–1916 учебных годов»⁷⁷.

Наступний комплекс джерел складають *історіографічні джерела*. За визначенням І. Колесник, під історіографічним джерелом доцільно розуміти окремий тип джерельної бази, що становить собою специфічну сукупність матеріалів, які, з одного боку, фіксують перебіг і зміст історіографічного процесу, а з іншого – є безпосереднім продуктом цього процесу. До цього кластеру слід віднести наукові статті, монографічні праці, рецензії, критичні огляди, доповіді В. Заїкина з історії релігії та церкви та історіографії. Усі ці джерела набувають статусу історіографічних, у межах спеціального історіографічного аналізу, тобто в процесі вивчення загальної динаміки історіографічного розвитку, а також у ході реконструкції творчого доробку історика⁷⁸.

До історіографічних джерел можемо віднести наукові праці, опубліковані як в окремих збірках, так і на шпальтах періодичних видань. Наукову діяльність В. Заїкина відображено у численних наукових і науково-популярних працях, рецензіях та публіцистичних нарисах. У фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника відклалися автографи таких праць ученого як «Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках» (1930)⁷⁹, «Еп. Иосиф Шумлянскій и Ставропигія: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянскаго и его столкновения с Львовской Ставропигіей в 1700 г.»(1935)⁸⁰, «Лекції по історії суспільно-державного ладу України. Історичні підстави української державності»(1924)⁸¹, «Головні моменти української

⁷⁷ Алфавитный список студентов Харьковского университета 1915–1916 учебных годов. Харьков, 1917. 102 с.

⁷⁸ Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ: Генеза, 2000. С. 37-38; Ї ж. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 62.

⁷⁹ Заикин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типографія, 1930. 162 с

⁸⁰ Заикин В. Еп. Иосиф Шумлянскій и Ставропигія: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянскаго и его столкновения с Львовской Ставропигіей в 1700 г. Львов: Типографія Ставропигійскаго института, 1935. 16 с.

⁸¹ Заїкин В. Лекції по історії суспільно-державного ладу України. Історичні підстави української державності. Варшава, 1924. 56 с.

державности» (1923)⁸², «Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч» (1925)⁸³, та інші (всього – 10 найменувань), що дають змогу простежити за творчим процесом науковця та колом його інтелектуальних вподобань.

Досліджуючи постать В. Заїкина як науковця, що більшу частину життя прожив в еміграції, варто згадати його праці, написані польською мовою. Наукова розвідка «Uwagi o stanie współczesnej teologii prawosławnej»⁸⁴, видана у 1935 р., є цінною, оскільки містить коментар автора про стан православного богослов'я. Мета цих спостережень полягає в тому, щоб пролити світло на деякі важливіші тенденції розвитку сучасної православної теології, головним чином у слов'янських країнах і висвітлити деякі найпоширеніші риси православної теології. Заслуговує на увагу і ще одна праця Заїкина «Zarys dziejów ustroju kościoła wschodnio-słowiańskiego. Podział na okresy», у якій автор охопив історію православної церкви в Україні, Польщі, Литві, Білорусі та в усіх країнах, що входили до складу Російської імперії – Грузії, Осетії, Фінляндії, Естонії, Латвії, а також у країнах, де православна церковна організація була заснована завдяки зусиллям східнослов'янської церкви та стала її частиною (Японська митрополія, Уругвайська єпархія)⁸⁵.

Важливі дані про наукову діяльність В. Заїкина містяться у *матеріалах періодичної преси*. Особливо цінними для дослідження є публікації на сторінках емігрантської газети «Українська Нива» за 1926–1927 рр. про діяльність Східного Інституту в Варшаві та інавгураційний виклад автора, а також історіографічний нарис «Сучасна українська історична література»⁸⁶. Також на увагу заслуговують ряд наукових публікацій Заїкина в журналах «Стара Україна», «Нова Зоря»,

⁸² Заїкин В. Головні моменти історії української державности : скорочений виклад вступної частини лекцій по історії суспільно-державного ладу України, читаних на Вищих Курсах Українознавства для емігрантів у Варшаві весною 1923. [Варшава, 1923]. 13 с.

⁸³ Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. Варшава: Накладом «Духовної бесіди», 1925. 16 с.

⁸⁴ Zaïkyn W. Uwagi o stanie współczesnej teologii prawosławnej. *Collectanea Theologica*. 1935. № 2. S. 254-277. № 3. S. 389-406.

⁸⁵ Zaïkyn W. Zarys dziejów ustroju kościoła wschodnio-słowiańskiego. 1, Podział na okresy. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1939. 190 s.

⁸⁶ Україна на переломі XVII-XVIII вв. Інавгураційний виклад проф. Вячеслава Заїкина в Східній Інституті. *Українська Нива*. 1927. Ч. 12 (17). С. 3; В. 3. [Заїкин В.] Східний Інститут в Варшаві. *Українська Нива*. 1927. Ч. 5–6. С. 5; Заїкин В. Сучасна українська історична література. *Українська Нива*. 1927. Ч. 3 (8). С. 5. 1926. Ч. 3-4. С. 3. 1927. Ч. 5-6. С. 4.

«Дзвони», «Варшавское эхо», тощо. Важливий пласт наукового доробку вченого в галузях історії церкви, історіографії, історії права, опублікований на сторінках «Записок Чину св. Василя Великого», «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» та інших видань протягом 1926–1939 рр. (Додаток Б).

Складні конфліктні взаємовідносини В. Заїкина з українськими емігрантами у Польщі опосередковано відображались у періодичній пресі Варшави та Львова. Зокрема, безпідставне звинувачення історика в роботі на «царську охранку» періоду революції було вміщене у випуску щоденної газети «Express Poranny» за 10 серпня 1927 р.⁸⁷ Далі, протягом 1927-1928 рр. уже у львівському «Ділі» опубліковано кілька «викривальних» листів та заміток про Заїкина⁸⁸, а також його обґрунтовані відповіді на пред'явлені закиди⁸⁹.

Таким чином, джерельна база дослідження є досить різноманітною та репрезентативною. Джерельний комплекс роботи представлений документальними матеріалами, документами особового походження, науковими і публіцистичними працями вченого, матеріалами періодичних видань, які дають змогу достатньо повно висвітлити життєвий шлях та наукову діяльність В. Заїкина та визначити внесок науковця у дослідження історіографії, права та церковних студій.

1.3. Методологічний інструментарій

Дисертаційне дослідження базується на принципах історизму, науковості та багатофакторності. Погляди В. Заїкина, його наукова діяльність розглядаються не статично, а в процесі трансформації, під впливом різних чинників як зовнішніх так і внутрішніх.

Методологія дисертаційної роботи ґрунтується на комплексному застосуванні біографічного, історико-системного, просопографічного та інтелектуально-історичного методів, що дозволяють реконструювати інтелектуальну спадщину В.

⁸⁷ Warszawski profesor teologii prawosławnej byłym prowokatorem ochrony carskiej. *Express Poranny*. 10 серп. 1927. С. 2

⁸⁸ Олесіюк Т. Лист до редакції. *Діло*. 1928. 21 січ. С. 4; Синявський О. Лист до редакції. *Діло*. 1928. 21 квіт. С. 4; Гарний професор. *Діло*. 1927. 16 серп. С. 3.

⁸⁹ В обороні власного імені. *Діло*. 1928. 13 лют. С. 5-6; За честь людини і громадянина. *Діло*. 1927. 21 серп. С. 4.

Заїкина як результат взаємодії індивідуального життєвого досвіду та ширших соціокультурних і наукових контекстів України та Центрально-Східної Європи першої половини ХХ ст.

Біографічний метод використовується не у традиційному описовому значенні, а в межах сучасної біографістики, де біографія трактується як форма історичного пізнання, що поєднує особисте, професійне та соціальне життя вченого в єдину аналітичну модель. У сучасному науковому обігу поняття «наукова біографія» охоплює широкий спектр змістових інтерпретацій та контекстів. На думку С. Ляшко, у межах біографічного дискурсу цей термін може вживатися у двох основних значеннях. По-перше, як визначення життєпису особи, що присвятила себе науці, тобто вченого або дослідника – у цьому випадку йдеться про біографію представника науки. По-друге, поняття може тлумачитися як сукупність наукових методів, підходів і принципів, спрямованих на системну організацію знань про людину в межах її життєпису, незалежно від професійної чи творчої сфери діяльності. У цьому розумінні «наукова біографія» постає як методологічна конструкція, що дозволяє створити цілісний образ особистості засобами науки⁹⁰. Для нашого дослідження застосовано відповідно до першого тлумачення.

Визначаючи методологію нашої роботи, також потрібно відзначити, що наріжним каменем біографічного підходу в сучасній інтелектуальній історії є усвідомлення взаємозв'язку життя і творчості, фактів психологічної та інтелектуальної біографії особистості⁹¹. Окреслюючи стратегію історичної персонології, необхідно виділити конструктивні елементи біографічних досліджень. Відповідно дисертаційне дослідження також базується на реконструкції життєвого досвіду особистості на основі поєднання соціокультурної традиції і індивідуального сприйняття подій; з'ясування соціально-психологічної та культурної схильності до певного способу дій; практичної інтуїції і мотивів

⁹⁰ Ляшко С. «Наукова біографія» у контексті теорії та методики біографічних досліджень: наскільки варто керуватися змістом поняття «наукова біографія» та тотожними із ним у практиці біографістики. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 26.

⁹¹ Попова Т. Персональная история VS интеллектуальная биография, биоисториография: подходы и понятия. *Человек в истории и культуре: Мемориальный сборник материалов и исследований в память Владимира Никифоровича Станко*. Одеса, 2012. С. 545.

прийняття рішень, відмінних або таких, що збігаються з груповими діями; опис емоційних настроїв; позитивних і негативних реакцій на історичні події; аналіз реального вкладу особистості в створення цінностей науки, політики, мистецтва, зміна стереотипів повсякденного життя⁹².

За твердженням Я. Калакури, у процесі створення наукового життєпису історика біографічний метод дозволяє глибше пізнати, з одного боку, вплив особистісних чинників на його творчість, погляди, методологію, а з іншого, – на підставі творчості можна заглибитись у внутрішній світ творчої особистості. Саме біографічний метод має важливе значення для вивчення самоідентифікації того чи іншого історика, відстеження змін у методологічній та ідейній орієнтації⁹³.

У рамках дисертаційного дослідження також застосовано методологію історико-біографічного аналізу, виокремлену В. Чишком, яка включає кілька ключових етапів. Перший крок – емпіричний, що передбачає вибір об'єкта дослідження та формулювання мети, що визначає методологічні межі й напрям аналітичної роботи, ідентифікація та систематизація джерельної бази, яка реалізується через використання методів архівної та бібліографічної евристики; на цьому рівні було опрацьовано як безпосередні документи, пов'язані з В. Заїкиним, так і суміжні джерела, що відображають контекст його діяльності. Аналіз біографічних джерел передбачає двоетапну процедуру – дослідження автентичності матеріалів і перевірку їх достовірності, що здійснюється відповідно до принципу верифікації фактів. Далі проводиться виокремлення релевантних історичних фактів і хронологічна реконструкція життєвого шляху досліджуваної особи, логічна реконструкція внутрішнього світу діяча, яка охоплює аналіз його світоглядних, наукових, політичних та психологічних установок. Третім етапом є відтворення історичного контексту життя і діяльності вченого через визначення комплексу соціально-економічних, культурно-ідеологічних і політичних факторів, що впливали на формування його наукової позиції та особистої поведінки. Така

⁹² История через личность: Историческая биография сегодня / Под ред. Л. Репиной. Москва: Квадрига, 2010. С. 37.

⁹³ Калакура Я. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посіб. Київ. ВПЦ «Київський університет». 2016. С.124; Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. Гай-Нижник (кер. проекту), Т. Бевз, О. Гомотюк, С. Губський, Я. Калакура, А. Киридон, І. Краснодемська, В. Лазарєва, А. Санченко, О. Склярєва, Л. Токар, Д. Толочко, Л. Чупрій, О. Ярошинський. Київ, 2015. С. 89.

багатокомпонентна методологічна система забезпечує можливість створення об'єктивного, контекстуально насиченого й аналітично вивіреного біографічного портрета Вячеслава Заїкина як представника української історичної науки першої половини ХХ ст.⁹⁴

У процесі дослідження ми спираємося на усталені методологічні принципи реконструкції інтелектуальної біографії, яка передбачає комплексне відтворення життєвого та наукового шляху особистості. Наукова дефініція «інтелектуальна біографія» в сучасних гуманітарних та історичних дослідженнях постає як окрема парадигма, що поєднує елементи біографістики, історії ідей та історіографії, спрямована не лише на реконструкцію життєвого шляху особистості, але на з'ясування того, як її мислення, цінності та інтелектуальні практики формувалися в конкретних соціокультурних і наукових контекстах⁹⁵. Такий підхід охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів: біографічний – що включає аналіз етапів становлення історика, родинного середовища, його впливу на формування особистості, а також індивідуально-психологічних рис і особистого життя; професійний – спрямований на простеження кар'єрної траєкторії, академічних досягнень та наукових контактів; бібліографічний – зорієнтований на системний аналіз творчої спадщини, ідейно-методологічних засад, дослідницьких орієнтирів і тематичних пріоритетів ученого; та ситуативний – який розкриває контекст соціально-політичного, культурного й інтелектуального середовища історичної доби⁹⁶.

У дослідженні застосовувався *історико-системний метод*, який дозволив розглянути наукову спадщину В. Заїкина з погляду складання цілісної картини минулого з урахуванням впливу різних чинників в розвитку його поглядів. Метод історичного аналізу текстів наукових праць історика дав можливість простежити еволюцію наукових поглядів автора, ступінь впливу на нього зовнішніх чинників.

⁹⁴ Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ: БМТ, 1996. С. 115-120.

⁹⁵ Richards Robert J. The Role of Biography in Intellectual History. *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*. 2017. Vol.1, №2. Р. 303-305; Ващенко В. Концепція «інтелектуальної біографії» та проблема конструювання «наукових біографій» в українській історіографії. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 480.

⁹⁶ Петрик А. Андрій Яковлів: інтелектуальна біографія. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Черкаси, 2016. С.28.

Розгляд постаті В. Заїкина передбачає реконструкцію не лише хронології життя, але й еволюції його наукових уявлень у рамках доби. Дисертація розгортає інтелектуальний портрет науковця як історика церкви, із прив'язкою до загальних історичних процесів і наукових дискусій того часу. Інтелектуальний доробок В. Заїкина хоч не був оригінальним чи новаторським, утім розглядається як частина широких історіографічних процесів першої половини ХХ ст. Наприклад, його погляди на «соборноправність» української церкви чи на унію є відображенням ідей часу. Порівняння поглядів В. Заїкина із працями сучасників, показує, як вони узгоджуються чи протиставляються панівним історіографічним наративам. Подібно до того, як зазначено в дослідженнях методології біографістики, ефективна біографія «дозволяє побачити не тільки внутрішній, але й широкий зовнішній контекст» життя суб'єкта⁹⁷. В. Заїкин розглядав події церковної історії через призму національного відродження – аналіз цієї призми є історіографічною інтерпретацією, що ставить спадщину В. Заїкина в контекст українського національного руху. Таким чином, у дисертації здійснено методологічно виважене введення В. Заїкина до пантеону науковців, яких В. Андрєєв охарактеризував як «історики другого плану» – дослідники, що не стали засновниками окремого історіографічного напрямку чи школи, не висували оригінальних коцепцій чи підходів, а знаходились в «тіні корифеїв», підтримуючи та підживлюючи ті чи інші історіографічні погляди⁹⁸.

Для дослідження наукової біографії Вячеслава Заїкина також використаний також *проспографічний метод*, що забезпечує можливість реконструкції його науково-професійного становлення через аналіз особистісних, інтелектуальних і психологічних параметрів. Такий підхід дозволяє не лише простежити еволюцію світоглядних орієнтирів ученого, а й виявити внутрішні мотиваційні чинники його наукової та суспільної діяльності, а також особливості приватного життя, родинних

⁹⁷ Meister Daniel R. The biographical turn and the case for historical biography. *History Compass*. Volume 16, Issue 1. URL: <https://doi.org/10.1111/hic3.12436>

⁹⁸ Андрєєв В. Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 296-298; Його ж. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика). *Український історичний журнал*. 2007. № 4. С. 117.

взаємин і поведінкових стратегій у суспільно-історичному контексті. Створення подібного цілісного й багатовимірного образу дослідника вимагає виявлення глибинних детермінант становлення його особистості та визначення комплексу факторів, які формували її індивідуальні характеристики, інтелектуальні орієнтири й ціннісні установки. Використання саме проспектафічного методу для аналізу постаті є важливим також з огляду на те, що В. Заїкин зайняв «проміжну» ланку в цеху української наукової еміграції, не примкнувши ні до групи «гетьманців» ні до «петлюрівців».

Висновки до розділу 1.

Аналіз історіографічної традиції та джерельної бази дає змогу зробити висновок, що постать Вячеслава Михайловича Заїкина залишається малодослідженою в українській і світовій історичній науці, а його науковий доробок тривалий час перебував поза увагою істориків через політичні, ідеологічні та організаційні обставини. В історіографічному полі Заїкин представлений переважно фрагментарно – у вигляді поодиноких рецензій, біографічних згадок або коротких оцінок у працях, присвячених ширшій проблематиці історії української церкви, держави і права. Відсутність комплексних і системних досліджень його життєвого шляху та ідейного спадку зумовила потребу реконструкції його інтелектуальної біографії на підставі розпорошеного корпусу текстів і документів.

В історіографічній рецепції вченого виразно простежуються три етапи осмислення його постаті: ранній (1930-ті рр.), коли його наукові праці викликали активну дискусію серед сучасників; еміграційний і післявоєнний (1940–1960-ті рр.), коли Заїкин згадувався переважно в контексті загальної наукової традиції української еміграції; та сучасний (від 1990-х рр.), що позначений відродженням інтересу до репресованих або забутих науковців. В історіографії незалежної України В. Заїкин увійшов до кола дослідників, чия інтелектуальна спадщина почала переосмислюватися в контексті ревізії радянських стереотипів. У працях новітнього періоду відбувається поступове розширення контекстуальних рамок – від аналізу окремих історіографічних тем до вивчення його інтелектуальної

лабораторії, бібліографічного доробку та персональних контактів. Попри це, цілісна реконструкція його життєвого шляху й досі залишається незавершеною, а його наукова спадщина не введена повною мірою до академічного обігу.

Джерельна база, на якій ґрунтується дослідження біографії В. Заїкина, вирізняється масштабністю й різнотипністю. Вона охоплює документальні, наративні та епістолярні матеріали, розпорошені по численних архівосховищах України, Польщі, Чехії та Росії, які дають змогу реконструювати його професійний шлях, академічну діяльність, творчі зв'язки і трагічні обставини загибелі. Епістолярій науковця, що включає листи до багатьох інтелектуалів міжвоєнної доби, є не лише джерелом фактографічного характеру, але й матеріалом для вивчення еволюції його поглядів, світоглядних орієнтирів і внутрішньої психологічної динаміки.

Методологічна система вивчення життя і творчості Вячеслава Заїкина спирається на комплексну біографічну стратегію, орієнтовану на поєднання персонологічного, просопографічного, історико-біографічного та інтелектуально-історичного підходів. Біографічний метод забезпечує виявлення взаємозалежності між особистими обставинами життя й науковими орієнтирами вченого. Його застосування дає змогу простежити, як індивідуальний досвід, соціокультурне середовище, психологічні риси та конфесійна ідентичність формували світогляд історика й визначали траєкторію його академічної діяльності. Просопографічний підхід, натомість, дозволяє розглядати Заїкина як представника певного покоління українських істориків міжвоєнного періоду, зіставити його інтелектуальну біографію з колом сучасників, виявити спільні риси професійної соціалізації та типологічні особливості його мислення. Цей підхід відкриває можливість простеження мережі особистих контактів, наукових зв'язків і форм комунікації, що сприяли обміну ідеями та взаємовпливам у середовищі української історичної еміграції.

Розділ 2. ЖИТТЄВИЙ СЦЕНАРІЙ СТАНОВЛЕННЯ В. М. ЗАЇКИНА ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛА-ГУМАНІТАРІЯ⁹⁹

Вячеслав Заїкин належить до когорти дослідників, чиє інтелектуальне надбання охоплює історію церкви, політичну історію України, історію держави і права, а також філософські та історіографічні студії. Незважаючи на широке коло його наукових зацікавлень, сама постать В. Заїкина поки що не здобула належної уваги в академічній історичній науці, через що його праці й еміграційна діяльність залишаються на узбіччі багатьох сучасних досліджень. Потреба у всебічному вивченні біографії вченого та інтелектуальної спадщини зумовлена тим, що його науково-публіцистичний доробок здатен поглибити уявлення про широкий спектр суспільно-політичних процесів початку ХХ ст., показати яким чином емігрантська інтелігенція впливала на розвиток гуманітарної думки, зокрема в площинах історії, права та релігієзнавства.

У світлі сучасної біоісторіографії важливо не тільки проаналізувати тексти, які з'являлися з-під пера самого Заїкина, а й глибоко осягати особливості його життєвої траєкторії та особистісних викликів. Погоджуючись із поглядом, висловленим І. Логвин, варто наголосити, що дослідник постає не лише як автор наукових концепцій, а й як людина з усім комплексом психологічних рис та суб'єктивного досвіду, формованих під впливом конкретного соціокультурного середовища¹⁰⁰. Саме тому всебічна реконструкція біографії Вячеслава Заїкина допомагає виокремити численні чинники, котрі стали рушіями його світогляду і мали наслідком генерацію певних ідей в історико-правовій, філософській та церковно-історичній царинах.

Використовуючи як критерій для періодизації зміни географії проживання, біографію В. Заїкина можна поділити на три періоди: «харківсько-кубанський» (1896–1922 рр.) та «варшавський» (1922–1929 рр.) та «львівський» (1929–1941 рр.),

⁹⁹ У розділі використано матеріали апробаційних публікацій автора: Хоменко Д. Документи архівної кримінальної справи історика В'ячеслава Заїкина як джерело до вивчення його біографії. *Архіви України*. 2022. №2 (331). С. 159–168. doi: 10.47315/archives2022.331.159; Хоменко Д. Харківський період у інтелектуальній біографії В. М. Заїкина: формування світогляду. *Одинадцяті Богданівські читання*: Матеріали Всеукр. наук. конф., м. Черкаси, 2021 р. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2021. С. 112–115.

¹⁰⁰ Логвин І. Постать історика української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду через призму мережевого аналізу. *Наукові записки НУ «Острозька академія»: Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 132.

що цілком відповідає основним етапам його життя та наукової творчості. Незважаючи та різницю в тривалості кожен з них є логічним, цілісно завершеним і важливим етапом життя вченого. Критеріями для виділення слугували місце проживання науковця, віхи розгортання його професійної, громадської та наукової діяльності, політичні події у країні тощо.

2.1. Харківсько-кубанський період біографії В. Заїкина

Народився Вячеслав Михайлович Заїкин 28 серпня 1896 р. у м. Вовчанськ Харківської губернії¹⁰¹. Народження у такому локальному осередку зумовило тісні зв'язки з традиціями Слобожанщини, яка на той час являла собою досить специфічний регіон, де тривало взаємопроникнення українських і російських культурних впливів у межах імперської політики. Водночас він походив із родини, що мала давні шляхетські корені та пов'язувала свій родовід із Волинню. Його прапрапрадід по материнській лінії – Андрій Колосовський – полковник Охтирського Слобідсько-Українського полку, належав до давнього шляхетського роду Колосовських, який ще у XVII ст. переселився з Волині на Слобожанщину. Дідусь Вячеслава – Михайло Васильович Колосовський (1830–1903) – внучатий племінник архієпископа Катеринославського Феофіла Татарського, випускник Харківської духовної семінарії, служив священником у с. Каплунівка Харківської губернії¹⁰². Тому родинна історія, що мала духовні та шляхетські коріння, стала однією з підвалин формування світогляду юного Вячеслава, закладаючи первинні ціннісні настанови щодо релігійності, історичної пам'яті й особистої відповідальності за культурне надбання.

Значний вплив на світогляд майбутнього історика справила його мати – Олександра Михайлівна Заїкина (1862–1934), яка народилася у слободі Волохівка Вовчанського повіту та здобула освіту в Харківському єпархіальному жіночому училищі, отримавши звання «домашньої вчительки»¹⁰³. Протягом усього подальшого життя вона докладала багато зусиль аби надати синові якнайширші

¹⁰¹ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 1. П. 1. Арк. 4.

¹⁰² Каплуновка. Из воспоминаний А. М. Заикиной / Предисл. В. Заикина. Львов: Изд. В. М. Заикина, 1936. С. 8-9.

¹⁰³ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 97. П. 2. Арк. 1.

можливості для інтелектуального розвитку, привчаючи його до думки, що наука може стати шляхом до морального вдосконалення. Історик А. Портнов на підставі аналізу листів та спогадів відзначав, що саме Олександра Михайлівна привчала Вячеслава з ранніх літ до релігійних практик, завдяки чому глибокі духовні переживання та розуміння церковної традиції назавжди залишилися в структурі його ціннісних пріоритетів¹⁰⁴. Достовірних відомостей про ранні роки Вячеслава Михайловича, які б дозволили ґрунтовно проаналізувати його мотиви інтересу до історичної науки, вкрай мало. Водночас, можемо припустити, що саме родинне виховання заклало інтелектуальний фундамент, який пробудив у Заїкина зацікавленість проблематикою церковної історії та релігійної філософії, що простежуватиметься в його пізніших публікаціях.

Батько – Михайло Платонович Заїкин, не встиг суттєво вплинути на формування світогляду сина, оскільки рано помер (1902 р.). На той момент він обіймав посаду секретаря канцелярії Вовчанського з'їзду мирових суддів. Після смерті батька родина опинилася в стані вимушеного пошуку кращих матеріальних умов, що і спонукало Олександру Михайлівну та юного Вячеслава переїхати до Харкова. Вступивши там до третьої чоловічої гімназії, Заїкин успішно закінчив її із срібною медаллю, засвідчивши неабиякі здібності до системного навчання¹⁰⁵.

У 1914 р. Заїкин став студентом юридичного факультету Імператорського Харківського університету¹⁰⁶. На перший погляд, цей вибір може здаватися дещо віддаленим від історичних студій, однак у тодішній академічній традиції юридична освіта відкривала можливість вивчати історію державних інституцій, правових систем, політичної філософії. Також варто відзначити, що саме Харківський університет на зламі XIX–XX ст. був одним із провідних наукових осередків, де гармонійно поєднувалися різні напрями гуманітарних досліджень. Юридичні студії тісно перепліталися з історією, соціологією, філологією та, частково, з філософією.

¹⁰⁴ Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 93.

¹⁰⁵ Учебныя заведенія. *Южный край*. 1914. 11(24) черв. С. 5.

¹⁰⁶ Алфавитный список студентов Харьковского университета 1915–1916 учебных годов. Харьков, 1917. С. 92; Титаренко Ю. Трагічна доля вченого-історика В. Заїкина. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. №8. 2004. С. 292.

Особливу роль у сформованому середовищі відігравала українознавча складова, адже в Харкові чи не з початку його університетських традицій існувала помітна приязнь до «малоросійських» студій, що потроху переростала в розбудову окремої української наукової школи.

У своїх пізніших спогадах В. Заїкин неодноразово підкреслював, наскільки важливу місію здійснювали професори Харківського університету, які всіляко підтримували розвиток національного самоусвідомлення серед харківської молоді, особливо виділяючи постаті науковців Д. Багалія та М. Сумцова, які водночас були «надзвичайно старанні й невтомні наукові працівники й не менш енергійні громадсько-культурні діячі»¹⁰⁷. Навіть ті викладачі, які на перший погляд «не торкалися» української проблематики, справді сприяли культурним заходам на підтримку національного руху. У науковій літературі цей феномен пояснюється традицією академічної толерантності Харківського університету, де ще з дореволюційних часів існувала певна прихильність до «малоросійства», а потім і до «української ідеї»¹⁰⁸.

Пізніше, сам В. Заїкин відзначав, що ще у 1907 р. професор М. Сумцов ініціював викладання курсу історії української літератури українською мовою, що стало важливим кроком у розвитку національної гуманітарної освіти в межах Харківського університету. Проте, цей процес наštтовхнувся на адміністративні перешкоди і досить швидко міністерство освіти офіційно заборонило виклади зазначеного курсу. Незважаючи на це М. Сумцов, заручившись підтримкою університетської спільноти, зумів домогтися права на завершення лекційного циклу в межах навчального року. Однак, лише в 1917 р. у контексті політичних трансформацій, пов'язаних із революційними подіями, Сумцову вдалося відновити викладання даного курсу. Паралельно з цим професор Д. Багалій розпочав читання лекцій з історії України українською мовою, що стало ще одним кроком до впровадження національної складової у вищу освіту в Харкові. Планувалося також

¹⁰⁷ Заїкин В. Харківський університет, його роль в історії культури й громадського життя на Україні. В 120-і роковини заснування. *Стара Україна*. 1925. Ч. I–II. С. 28.

¹⁰⁸ Наумов С. Імператорський Харківський університет і «українське відродження» першої половини XIX ст. *Дриновський збірник*. 2019. №11. С.193.

розширення кількості курсів із використанням української мови викладання. Проте реальна динаміка цього процесу в межах Харківського університету виявилася малоефективною. Попри загальне прагнення українізації вищої освіти, на той час університет суттєво відставав у порівнянні з іншими освітніми центрами. Харків, попри свій статус одного з провідних інтелектуальних центрів, залишився на периферії цього процесу і не зміг продемонструвати значних досягнень у справі українізації вищої освіти. Таким чином, упродовж зазначеного періоду Харківський університет, що мав потенціал для активного впровадження української мови у викладання та наукову діяльність, за версією В. Заїкина, не відіграв провідної ролі в становленні національної вищої школи.¹⁰⁹

Водночас, сам В. Заїкин із особливим пієтетом згадував вплив професорів юридичної та історичної спеціалізації, Миколи Максимейка (учня М. С. Владимирського-Буданова) та Михайла Клочкова (учня С. Ф. Платонова)¹¹⁰. Вважаючи себе учнем Максимейка та Клочкова Вячеслав Михайлович зазначав: «позичив я мабуть значно більше від тих «шкіл», до яких належали мої учителі (київської історично-правничої й петербурзької позитивістично-історичної), ніж від Липинського й Грушевського; я додержуюся схеми історії укр. державного устрою й права Владимирського-Буданова й Максимейка, а не Грушевського або Липинського»¹¹¹.

У контексті цього відзначимо, що історико-правові концепції М. Максимейка та М. Владимирського-Буданова, М. Грушевського і В. Липинського є відображенням різних наукових шкіл та епох, проте всі вони прагнули осмислити тяглість української державності. Схема Максимейка–Владимирського-Буданова базується на твердженні, що українські землі мали власну правову еволюцію, котра, попри політичні зміни, зберігала спадкоємність від Руської Правди до

¹⁰⁹ Заїкин В. Харківський університет, його роль в історії культури й громадського життя на Україні. В 120-і роковини заснування. *Стара Україна*. 1925. Ч. I–II. С. 28.

¹¹⁰ Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 90.

¹¹¹ Заїкина А., Заїкин В. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. С. 12.

козацького права¹¹². Схема ж Грушевського внесла в науку чітке розмежування між українською і російською історією, утвердивши концепцію, що після розпаду Київської держави український народ продовжив свою окрему історію політичного життя – від Галичини до Запорозької Січі та новітньої доби¹¹³. Концепція Липинського базувалась на значенні організованої державної верстви та безперервності державницьких зусиль, стверджуючи, що лише на ґрунті сильної традиції тяглості влади легітимізується сам факт існування держави¹¹⁴. У сукупності, порівняння цих підходів дозволяє глибше зрозуміти багатовимірність розвитку історії української державності. Вони не суперечать, а радше доповнюють одне одного: правнича школа окреслила юридичні основи традиції, народницька – її національно-соціальний зміст, а державницька – інституційний та елітарний вимір.

Зрозуміло, що така прихильність В. Заїкина до поглядів М. Максимейка не знижує ролі М. Грушевського чи В. Липинського в українській історіографії, однак тут простежується особисті преференції самого Вячеслава, який підкреслював визначальний внесок «російської» університетської школи у власне інтелектуальне становлення, адже ті вчені формували його історико-правові підходи та критичні методи дослідження джерел.

Уже на студентські роки припало написання його перших серйозних наукових праць. Серед них варто відзначити «Невільництво в Московській державі в XVI–XVII ст.», «Капітуляції в Туреччині» та «Босфор і Дарданели», що були опубліковані приблизно в 1918 р. За твердженням Заїкина, саме за ці розвідки він здобув золоті медалі, дві премії імені Каченовського та ще два почесні відгуки університетської спільноти¹¹⁵. Зміст «Невільництва в Московській державі...» полягав у глибокому розгляді юридичних механізмів закріпачення, включно з

¹¹² Бондарук, Т. Видатний український правознавець Микола Олексійович Максимейко (до 150-річчя від дня народження). 2020, №2. *Часопис Київського університету права*. С.19.

¹¹³ Грушевський М. Звичайна схема "російської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 203-208.

¹¹⁴ Гедін М. Класократична концепція В'ячеслава Липинського як засіб українського державотворчого процесу. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія*. 2017. №22. С. 48

¹¹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 357. Оп. 1, Спр. 21. Арк. 11.

аналізом правових норм і церковних настанов, які його узаконювали або, навпаки, обмежували. Таким чином, ця праця стала своєрідним концептуальним стартом його дальших історико-правових досліджень, засвідчивши, що він був схильний до міждисциплінарного підходу, котрий поєднував історичну методологію з аналізом законодавства та правової культури¹¹⁶.

З листування В. Заїкина з Осипом Назаруком та з автобіографії вченого відомо, що він з 1912 р. (бувши ще гімназистом) почав друкуватися в українській та російській пресі, у його листах є згадка про недовгу співпрацю з однією з харківських російськомовних щоденних газет 1917 р.¹¹⁷ Уже на еміграції Заїкин по пам'яті уклав бібліографію своїх публікацій¹¹⁸, у якій зауважив, що в 1912 р. опублікував статтю-відповідь «Сучасний стан і перспективи українського національного руху» та рецензію на «Український національно-культурний рух» Михайла Грушевського у газеті «Сніп» М. Міхновського від 15 червня, утім вказав не вірний номер часопису. У числі 23-24 вказаного видання справді є досить розлогий відгук на лист «С. Р-к.» з Таврійської губернії про безперспективність українського національного руху, підписаний «Віктор А.»¹¹⁹ та видрукувана вказана рецензія під псевдонімом «Т.З»¹²⁰. Однак, точно стверджувати, що під авторством дописів ховався В. Заїкин, не можемо, оскільки в подальших його працях такі псевдоніми не використовувались. Аналогічна ситуація і з представленими бібліографічними замітками в часописі «Сяйво» за 1913-1914 рр. Указані дописи про Х. Алчевську та І. Стешенка підписані авторством «Михайленко В.». Утім, згодом, у 1922 р. Заїкин часто послуговувався схожим псевдо «Михайловский В.» для публікацій у газеті «Варшавское эхо»¹²¹.

Найбільш дискусійним питанням у дослідженні «харківського» періоду В. Заїкина є його політична діяльність у період революційних потрясінь 1917-1918 рр.

¹¹⁶ Мельник В. В'ячеслав Заїкин як дослідник юридичного статусу Святого Престолу та церковного права. *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії* : Матеріали XIV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 25 трав. – 3 черв. 2016 р. Київ, 2016. С. 219–222.

¹¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 251. Арк.75.

¹¹⁸ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 59. П. 2. Арк. 1 зв.

¹¹⁹ Віктор А. Відповіді на лист С. Р-к.. *Сніп*. 1912. 15 черв. С. 1-7.

¹²⁰ Т. З. Сучасний стан і перспективи українського національного руху. *Сніп*. 1912. 15 черв. С. 16.

¹²¹ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 49. П. 2. Арк.1; Михайловский В. [Заїкин В.]. Конец маскарада. *Варшавское эхо*. 1922. 31 жовт. С. 2.

Доцільно зауважити, що серед харківського студентства популярністю користувалась українська соціал-демократична фракція. Утім, після її «ліквідації» 22 січня 1916 р. єдиним представником партії у Харкові залишалась студентська фракція Української соціал-демократичної робітничої партії. Українським есерам тоді належала провідна роль в соціалістичному русі, який об'єднував членів та симпатиків УПСР та УСДРП і виконував функції штабу молодіжного руху в регіоні. Окремою, значною мірою самостійною частиною українського політичного руху в роки Першої світової війни стали молодіжні організації, завдяки помітному зростанню кількості, організованості, свідомості та активності їх членів. Партійні організації хоч і впливали на молодіжний рух через ідеологію та окремих представників, водночас не відігравали в ньому помітної ролі. Молодь була змушена діяти переважно за власною ініціативою через крихкість і швидкоплинність впливу, а їх погляди були унікальними та досить різноманітними, щоб не погоджуватися з ідеологією жодної партії.¹²²

У липні 1917 р. В. Заїкин був заарештований ВУНК за доносом О. Синявського та Т. Олесіюка¹²³ постановою харківської комісії ради робочих і солдатських депутатів за звинуваченням у «контрреволюційності та підготовці до монархічного перевороту», але через 10 днів був відпущений на поруки матері. Йому висували звинувачення у спробі створення організації монархічної молоді. Щодо дійсності звинувачень в участі в «монархічних» організаціях свідчення в джерелах різного періоду кардинально різняться. Зокрема, у листуванні з Іваном Кревецьким у 1928 р. Заїкин визнавав свою участь в українській монархічній гетьманській організації¹²⁴. Метою якої було протиставлення російсько-монархічному рухові українського, що мав об'єднати монархізм і соціалізм на чолі з М. Міхновським. Симпатії Заїкина до національного монархізму, як різновиду державної організації у вигляді конституційної монархії, що реалізувався у формі Гетьманату Скоропадського, підтверджуються і у листі до Осипа Назарука від 5

¹²² Наумов С. Війна і українці: суспільно-політичні настрої в українському середовищі Харкова в роки Першої світової війни. *Дриновський збірник*. 2015. Т.8. С.296.

¹²³ ЦДІАЛ України. Ф.309. Оп.1. Спр.992. Арк. 63.

¹²⁴ Там само. Арк. 109.

квітня 1929 р.: «Коли для мене в'яжуться приємні спогади з 29.IV.1918, то передовсім тому, що в сей день Україна справді визволилася від страшних небезпек, до яких вели її соціялісти всіх кольорів. На короткий час Україна мала можливість відпіннути, почати ширшу держ.[авну] й культурну будівничу працю і тд... Мені було тоді 21 рік, я щойно скінчив (близько) Університет (за два тижні перед тим), а тут весна, Великодень і радісна вістка з Києва!»¹²⁵. Натомість, пізніше у протоколі допиту НКВС від 17 квітня 1940 р. Вячеслав заперечував ці факти. «...організація створена не була, а були тільки розмови про її створення»¹²⁶.

Також, на противагу проукраїнським позиціям вченого періоду української революції письменниця Христина Алчевська (1882–1931) характеризувала В. Заїкіна як «студента-провокаatora, котрий під час Лютневої революції 1917 року на мітингу ходив з кружкою на користь революції та червоною стьожкою через плече»¹²⁷. Утім, погоджуючись з дослідником А. Портновим, зауважимо, що робити висновки на основі одного упередженого свідчення (тут варто зазначити, що за твердженням Алчевської саме В. Заїкин написав донос у жандармерію про її розмову на «ризиковану тему» на зібранні гуртка) не потрібно, хоча саме цими свідченнями у подальшому будуть оперувати опоненти Заїкіна в еміграції¹²⁸.

Власне, зібрання («гуртки»), які очолювала Х. Алчевська, мали культурно-освітній характер. Для влади це виглядало підозріло, однак безпечно. Тож, «ризикована тема» мала бути чимось особливим, екстраординарним і, обговорювалась перед лютневими подіями 1917 р. В агентурних повідомленнях є інформація про подію, що відповідає цим критеріям, яку наводять сучасні дослідники С. Наумов та Д. Ланько. На квартирі Алчевської 13 листопада 1916 р. відбулося зібрання, в якому взяли участь представники різних течій національних молодіжних об'єднань Харкова. Тема була «ризикованою» – обговорювалось питання про підривну діяльність у тилу російських військ. У документі названі 12 прізвищ учасників, які фігурували й у інших донесеннях, проте В. Заїкіна серед

¹²⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 73.

¹²⁶ ГДА СБУ ф. 6, оп. 1, №75166-фп. Арк. 18.

¹²⁷ Алчевська Х. Твори / Упоряд., передм. та приміт. Л. Грузинської. Київ: Дніпро, 1990. С. 426-427.

¹²⁸ Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. С. 111.

них немає. Тож, він або був відсутній, або був автором повідомлення і себе не називав¹²⁹.

Також є підстави вважати, що В. Заїкин брав участь в українському юнацькому русі періоду революції і посідав у ньому помітне становище, був близьким до його лідерів. Вже йшлося про його стосунки з О. Синявським (був головою Української студентської громади, належав до Українського соціалістичного колективу тощо), А. Ковалівським (секретар ЦВК Юнацької спілки, засновник Українського національного кола). Сюди можна додати О. Мицюка (у майбутньому одного з чільних діячів УПСФ), який належав до проводу Юнацької спілки. У 1927 р. він, будучи в еміграції, публічно виступив на захист В. Заїкина від звинувачень у провокаторстві, заявивши: «Ми одночасно вчилися в Харківському університеті і тоді вже В. М. Заїкин був ідейним українцем, активно себе проявляючим»¹³⁰.

По закінченні юридичного факультету Харківського університету, де він отримав диплом першого ступеня зі спеціалізацією «історія російського права і державне право»¹³¹, Вячеслава Заїкина залишили професорським стипендіатом на історично-філологічному факультеті. Незважаючи на складні політичні обставини, він спробував продовжити академічну працю і написав магістерську роботу «Сучасна криза історичної науки»¹³², в якій розмірковував про теоретико-методологічні виклики нової епохи. У цей час він недовго працював у структуруванні шлюбоборозлучного відділу харківської єпархіальної ради, а потім був призначений завідувачем Основ'янського відділу РАЦСу в Харкові¹³³. Така діяльність, на наш погляд, свідчить, що, ймовірно, головним мотивом було суто матеріальне забезпечення та прагнення зарезервувати можливість жити й працювати в Харкові.

Однак, захоплення Харкова більшовиками у 1919 р. різко змінило ситуацію: чимало представників старої інтелігенції та фахівців, яких могли запідозрити у

¹²⁹ Наумов С., Ланько Д. До питання про «провокаторство» В'ячеслава Заїкина. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2020. №58. С. 39-56.

¹³⁰ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника Ф. 288. Од. зб. 70. П. 2. Арк. 1 зв.

¹³¹ ГАРО. Ф. Р-100. Оп. 1. Д. 13. Л. 34.

¹³² ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 74.

¹³³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 15.

«контрреволюційних» настроях, вважали за краще залишити місто. Разом із матір'ю Заїкин, за допомогою дядька – Сергія Михайловича Колосовського (начальника Вовчанського повіту в період Денікіна), у вересні 1919 р., виїхав до Краснодару, де влаштувався секретарем музейного відділу, а згодом інструктором Кубанського обласного відділу народної освіти¹³⁴.

Перебуваючи на Кубані, Заїкин усвідомлював, що необхідно віднаходити нові форми самореалізації. У жовтні 1919 р. він переїхав до Новочеркаська, де була наявна досить розгалужена мережа освітніх установ, включно з Донським педагогічним інститутом та Донським позашкільним університетом. Подавши дисертацію «*pro venia legendi*» (на отримання права читати лекції) на тему «Соединение Украины с Московским государством в 1654 г.», він прочитав кілька пробних лекцій і здобув запрошення на кафедру російської історії історико-літературного факультету Донського педінституту. Так почалася низка його викладацьких ангажементів: секретар гуманітарного факультету Донського позашкільного університету, викладач історії російського соціально-політичного устрою, викладач курсу «Історія російського права» на промислово-економічному факультеті (з січня 1921 р.), а від березня того ж року – «Історії культури», від квітня – «Декретознавства» в Першій Новочеркаській промислово-економічній школі, викладання політекономії у Південно-Східному технікумі. Окрім зарплати в трьох навчальних закладах В. Заїкин отримував пайок по літері «А», як член профспілки працівників освіти і соціальної культури¹³⁵. Така багатовекторна завантаженість була вельми характерною для інтелігенції, що намагалася вижити у складні часи громадянської війни, коли освітні структури були вкрай нестабільні.

У Новочеркаську він, окрім викладацької діяльності, підтримував контакти з Кубанською Краєвою Архівною Комісією, зібравши деякі матеріали для написання майбутнього нарису з історії Донщини. Саме тут відбулося його особисте знайомство з Богданом Кістяківським – видатним правником і соціологом, який дав йому характеристику «методолога та історіософа»¹³⁶. Зважаючи на те, що

¹³⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 19.

¹³⁵ ГАРО. Ф. Р-100. Оп. 1. Д. 13. Л. 34-34об.

¹³⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 29; Ф.309. Оп.1. Спр.992. Арк. 18зв.

Кістяківський належав до кола вчених, що прагнули органічно поєднувати інституціонально-правовий аналіз із філософією історії та соціологічним методом, такий відгук свідчив про глибинні наукові амбіції молодого Заїкина й виокремлював його серед суто емпірично орієнтованих дослідників. Вочевидь, ідеї про комплексний розгляд історичного процесу, де право й культура розглядаються в нерозривній єдності, стали ще одним підґрунтям подальших його рефлексій.

Проте, загальне погіршення політичної ситуації на півдні Росії спричинило закриття багатьох освітніх установ, у яких він працював. У 1922 р. збіглася низка обставин, серед них – незадовільний стан здоров'я матері, яка потребувала операції. Це наштовхнуло Заїкиних на рішення повернутися до Харкова. Там, Вячеслав влаштовується працювати на кафедрі історії України Харківського інституту народної освіти (колишнього університету)¹³⁷.

Відзначимо, що на початку 1920-х рр. більшовицька влада здійснила кардинальну перебудову системи вищої освіти в Україні. У 1920–1921 рр. класичний Харківський університет було ліквідовано та реорганізовано у кілька нових інститутів радянського зразка. Зокрема, на базі колишніх університетських факультетів створено Харківський інститут народної освіти (ХІНО, сформований 1921 р. з т.зв. Академії теоретичних наук), Харківський медичний інститут (на основі медичного факультету) та Інститут народного господарства (на базі юридичного факультету, об'єднаного з комерційним інститутом)¹³⁸. Важливою новацією розвитку українських студій стало започаткування в структурі ХІНО окремої науково-дослідної установи, присвяченої вивченню національної історії та культури українського народу. У жовтні 1921 р. постановою Народного комісаріату освіти УСРР при ХІНО було створено науково-дослідну кафедру історії України під керівництвом академіка Дмитра Багалія, яка фактично розпочала роботу в березні 1922 р.¹³⁹ Пізніше, у 1925 р., Заїкин згадував «з

¹³⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 357. Оп. 1, Спр. 21. Арк. 11.

¹³⁸ Bilenky S, Markus V. Kharkiv National University. *Internet Encyclopedia of Ukraine* / Canadian Institute of Ukrainian Studies, Toronto, 2021. URL: <https://surl.li/bwwqkj> (дата звернення: 11.05.2022).

¹³⁹ Богдашина О., Юркова О. Науково-дослідний інститут історії української культури ім. акад. Д. Багалія. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: Дзюба І. [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70697> (дата звернення: 10.05.2022).

катедрами історії вийшло багато непорозумінь і перешкод при їх постанні. Катедру загальної історії так і не доведено було організувати. По щасливному, тільки й то з великими труднощами, відкрито катедру історії культури. Після багатьох перемов, завдяки все-таки сприятливим обставинам, у 1921 році одержано було також дозвіл на заснування катедри історії України; але організування цієї катедри почалося, та й то дуже поволі, тільки в 1922 році»¹⁴⁰. Однак, стрімке посилення репресивних механізмів « нової влади », зокрема робота ДПУ, унеможливлювали тривале перебування людей із « сумнівною » політичною історією, таких як В. Заїкин, при освітній установі.

Невдовзі після переїзду до Харківського ДПУ надійшов донос на В. Заїкіна зі звинуваченням його у « контрреволюційній діяльності ». За цією наклепницькою дією, на думку самого Заїкіна, стояли В. Коряк-Блюмштейн та О. Синявський, які « користуються на Великій Україні найгіршою моральною репутацією »¹⁴¹. Згодом, характеризуючи згадуваного вище Блюмштейна В. Заїкин, у листі до О. Назарука писав: « він [Коряк-Блюмштейн – Д.Х.] відіграє роль Дзержинського в українській літературі, він як Тичина і Сосюра, хоч талановиті, та загублені для національної літератури поети »¹⁴².

Доноси на нього передбачували, що колишня прихильність гетьманським або монархічним ідеям зрештою могла коштувати йому волі, а то й життя. Тому, щоб уникнути наслідків таких звинувачень, він вирішив тікати з УСРР. Первинний план полягав у виїзді разом із матір'ю до Сполучених Штатів Америки, куди їх запрошував дядько, Сергій Колосовський. Однак гарантованих віз вони так і не дістали, а можливість легально перетнути кордон була примарною. Зрештою їм вдалося дістатися прикордонного містечка Славута, де зупинились у постійному дворі Кавбавського, який відвіз їх в прикордонне село, і в ніч на 30 липня 1922 р. Заїкини незаконно перетнули польсько-радянський кордон¹⁴³. Цей крок позначив

¹⁴⁰ В. З. [Заїкин В.]. Харківська науково-дослідча катедра історії України. Огляд її діяльності в 1922-1924 рр. *Стара Україна*. 1925. Ч. I–II. С. 33–35.

¹⁴¹ ЦДАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 23в.

¹⁴² Там само. Арк. 21.

¹⁴³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 22.

кінець «харківсько-кубанського» періоду його біографії, але водночас став початком «варшавського», котрий тривав із 1922 р. до 1929 р.

Підсумовуючи весь «харківсько-кубанський» етап життя Заїкина, можемо констатувати, що саме в ці роки виробилися його ключові світоглядні орієнтири та наукові зацікавлення. По-перше, відчутний вплив родинного та особливо материнського виховання, з виразною орієнтацією на релігійні та моральні цінності, зумовив активний інтерес до історії церкви, церковно-державних відносин і духовних основ суспільства. По-друге, навчання у Харківському університеті під впливом різних шкіл (української і російської) сформувало його бачення історії, яка для нього була тісно пов'язана з правом, філософією та соціологією. По-третє, студентські роки засвідчили, що він має талант до наукових досліджень, оскільки вже тоді його праці відзначалися університетським середовищем, а паралельно він розпочав свій шлях у публіцистиці, що мало продовження й надалі. По-четверте, його стосунок із політичними рухами епохи Української революції був неоднозначним: з одного боку, він симпатизував національним монархічним колам, з другого – не відмежовувався від участі в культурно-просвітницькій діяльності, яку пропагували українські студентські об'єднання. По-п'яте, викладацька практика у Краснодарі і особливо в Новочеркаську виявила його неймовірну працездатність і готовність викладати різні дисципліни, що засвідчило широке коло знань і вміння мислити комплексно.

2.2. Еміграція до Варшави

Життя у міжвоєнній Польщі виявилось для Заїкиних досить складним, оскільки умови побуту та щоденного існування емігрантів не завжди сприяли відчуттю стабільності й безпеки. Унаслідок власних проблем із зором, що були обтяжені прогресуючою короткозорістю, він у принципі не міг працювати фізично, хоча потреба в засобах до існування стояла дуже гостро¹⁴⁴. З огляду на це мати та сам Вячеслав намагалися шукати підтримки серед знайомих і далеких родичів.

¹⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 251. Арк. 29; Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії XX століття. Київ: Критика, 2011. С. 113.

Завдяки своєму родичу – професору Л. Одарченку, який на той час мешкав у Варшаві й мав певні наукові й громадські зв'язки, В. Заїкин, у вересні 1922 р. отримав змогу влаштуватися вчителем історії та російської мови й літератури у старших класах Варшавської російської гімназії Голубовського¹⁴⁵. Цей заклад, попри назву «російська гімназія», об'єднував вихідців із різних регіонів колишньої Російської імперії, зокрема й українців, що зумовлювало складність взаємин між викладацьким складом та учнями.

У своєму першому листі до науковця з Наддніпрянщини Володимира Дорошенка, який 1908 р. емігрував до Львова, В. Заїкин детально описував обставини свого вчителювання у згаданій гімназії. Він згадував, як випадково дізнався, що коли його кандидатуру розглядали на посаду викладача, певні особи виступали проти нього, оскільки він був українцем. Водночас професор Дмитро Сокольников, намагаючись відстояти цю кандидатуру, вжив фразу про те, що Заїкин належить до «благоразумных украинцев, которые думают, что Украина должна быть вместе с Россией». Усе це мало вплинути на стосунки з керівництвом та середовищем російської еміграції, налаштованим по-різному щодо «українського питання». Сам же історик, передаючи власну реакцію на слова Сокольцова у листі до В. Дорошенка, підкреслював, що він уже від передвоєнних часів був самостійником, а в 1916 р. вийшла нелегальна збірка його авторських віршів і перекладів з німецької та болгарської мов, пройнятих українським патріотизмом, самостійницькими настроями й германофільськими поглядами. Такі відомості про себе, як вважає А. Портнов, В. Заїкин подав із надією викликати прихильність Дорошенка, який був активним діячем проросійського самостійницького «Союзу Визволення України», тобто вважав германофільську орієнтацію прийнятною або й корисною¹⁴⁶. Утім, небажання «замовчувати» власні погляди призвело до конфлікту з адміністрацією гімназії. В. Заїкин зізнавався, що вирішив при першій нагоді публічно продемонструвати свої національні позиції, і зробив це під час

¹⁴⁵ Титаренко Ю. Трагічна доля вченого-історика В. Заїкина. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. №8. 2004. С.292.

¹⁴⁶ Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 93.

доповіді «Пушкін як світовий поет», коли серед іншого заявив, що гетьман Іван Мазепа та Пилип Орлик – «великі українські патріоти». Учительська рада відреагувала на таку поведінку негативно, тож його було звільнено з посади у жовтні 1923 р.¹⁴⁷.

Після розриву з гімназією Голубовського постало питання про нове працевлаштування. У цей час у Варшаві активно діяла Українська еміграційна організація під назвою Український Центральний Комітет у Польщі (УЦК), що мав культурно-освітній і просвітницький характер і об'єднував здебільшого вихідців з УНР. Вячеслав Михайлович прагнув знайти собі місце в середовищі, яке було б йому ближчим за духом, розпочав активну співпрацю з цією інституцією¹⁴⁸. Від 1923 р. культурно-освітню секцію УЦК очолював Олександр Саліковський, і завдяки його сприянню, за словами А. Портнова, відбувся новий етап у житті В. Заїкина, він отримав запрошення читати лекції на вищих курсах українознавства у Варшаві, а темою його виступів стала «історія державного ладу на Україні». Ці заняття відкривали йому можливість поглиблюватися у власні дослідницькі зацікавлення, пов'язані з історією української державності та церковного устрою.¹⁴⁹

Важливі спогади про життя у Польщі згадував наводив сам В. Заїкин у листі до Й. Скрутня: «...Моє життя на еміграції – за останні п'ять років було, здається, більш, ніж тихе і спокійне. Ніяких широких діл, ніяких значніших кроків... Сіре буденне існування переривалося тільки зрідка участю в різних українських урочистостях «Шевченківські вечори», «Свята проголошення незалежності України», що проводилися кілька разів на рік, коли мене викликали «провідники української еміграції» з тим, аби я виголосив промову... Останній раз (1927 р.) мало відрізнявся від попередніх по способу життя! Поза працею в Університеті та Східнім Інституті в мене лишалося дуже мало часу, години відпочинку проводив я звичайно або з мамунею моєю, або з панною, яка згодом стала моєю «нареченою»...

¹⁴⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. EDVD-411. Ar.4.

¹⁴⁸ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. С.91.

¹⁴⁹ Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 93-94.

Про політику ніколи було й думати... Єдиний «політичний крок» з мого боку – це був проект, чи властиво: неясна гадка про те, щоб у наступнім році з нагоди 10-х роковин відновлення Гетьманства видати історичний збірник; про це я написав до пп. Кривецького і Липинського... І більше нічого навіть близького до політики – протягом цілого року, від початку моїх лекцій Правосл. Богословським Відділі...»¹⁵⁰. Цей його опис ілюструє відчуття певної маргінальності й пасивності, у яких опинилася частина української еміграції, особливо ті діячі, котрі не були залучені до активних політичних структур.

Після здобуття Польщею незалежності постала нагальна потреба налагодити вищу православну богословську освіту для підготовки духовенства. Православна Церква в Польщі отримала автокефалію від Вселенського патріархату 13 листопада 1924 р., і вже невдовзі було вирішено заснувати при Варшавському університеті Православний богословський факультет¹⁵¹. За свідченням дослідника В. Мельника, невдовзі постала необхідність створення окремого православного богословського факультету при Варшавському університеті. Аргументів для цього було кілька. По-перше, ще від часів Російської імперії у столиці Польщі залишилася численна православна громада. Її духовне окормлення перебрало на себе визнане Константинополем на правах автономії Польське православ'я, яке прагнуло адаптуватися до нових політичних умов. По-друге, Варшава від 1920-х рр. стала одним із головних центрів української петлюрівської еміграції, де опинилося чимало інтелектуалів, богословів та діячів Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Польська влада сподівалася, що відкриття окремого православного факультету допоможе тримати під одним наглядом російське та українське православ'я, уможлививши контроль і над їхніми культурними проявами¹⁵².

¹⁵⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 376. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 11-11зв.

¹⁵¹ Ostapczuk, J., Tofiluk, J. Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i teraźniejszość. *Rocznik Teologiczny*. 2023. №64(4). С. 746.

¹⁵² Мельник В. В'ячеслав Заїкин як дослідник юридичного статусу Святого Престолу та церковного права. *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії* : Матеріали XIV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 25 трав. – 3 черв. 2016 р. Київ, 2016. С. 220; Зашкільняк Л. Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: шляхи легітимації національної історії. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи* : Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С.155.

Формування викладацького складу факультету спиралося на висококваліфіковані кадри з-поза меж Польщі, головню з середовища російської та української еміграції, оскільки власних православних богословів у країні бракувало. Серед перших 33 запрошених професорів і лекторів домінували українці – вихідці з підрадянської Наддніпряни. До викладацького складу належали визначні діячі української науки, як-от професор церковної історії І. Огієнко, В. Біднов та О. Лотоцький.¹⁵³

На початку 1926 р. за ініціативи та сприяння М. Ковальського та УЦК кандидатуру В. Заїкина висувають на кафедру історії церкви на православному богословському факультеті Варшавського університету¹⁵⁴ (Додаток В). Там він починає у 1926-1927 рр. виклади з історії Румунської та слов'янських православних церков¹⁵⁵, а також латинську мову (на матеріалах екзегези «Вульгати» та «De Civitate Dei» св. Августина)¹⁵⁶. У цей же час В. Заїкин публікує свою дисертацію «Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku», у якій молодий науковець фактично довів, що розвиток руського християнства відбувалось у органічному поєднанні з розвитком господарства і суспільно-державного ладу та мало відмінний національно-державницький колорит¹⁵⁷. Звичайно ж, сама тема дисертації для Вячеслава Михайловича виявилася не новою, оскільки історія церкви вже була в орбіті його наукових зацікавлень. Більш детально повернемося до неї, аналізуючи наукові студії В. Заїкина, присвячені історії церкви.

Важливим елементом наукової комунікації з українським діаспорним науковим колом була участь В. Заїкина в Український науковому з'їзді у Празі (3-7 жовтня 1926 р.), організованому Українським Академічним Комітетом та Українським Історико-філологічним Товариством. Першочерговим завданням заходу було підсумувати наукову діяльність українських учених на еміграції та

¹⁵³ Majewski P. M. Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945. Warszawa: Wydawnictwa UW. 2016. S. 88.

¹⁵⁴ Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. Dorošenko Volodymyr Viktorovyč (1915-1945). Dopisy V. Zajikina. S. 7.

¹⁵⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Sygn.1112. Fol. 10.

¹⁵⁶ Портнов А. Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939). *Український археографічний щорічник*. 2006. Вип. 10/11. С.389.

¹⁵⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. Dorošenko Volodymyr Viktorovyč (1915-1945). Dopisy V. Zajikina. S.7.

установити зв'язок між окремими дослідниками в їх науковій праці¹⁵⁸. В. Заїкин представив тоді свою доповідь «Державно-правне становище Слобожанщини в другій половини XII в.»¹⁵⁹.

У листах В. Заїкин підкреслював, що саме він доклав чимало зусиль, аби запросити до богословського факультету Варшавського університету професора Івана Огієнка, оскільки кандидатура останнього викликала протидію з боку прихильників російського православ'я, де домінувала проросійська орієнтація. Щоб розвіяти упереджене ставлення до цього діяча, 1925 р. у Варшаві вийшла брошура Вячеслава Михайловича «Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений»¹⁶⁰. Як згодом зізнавався сам Заїкин праця була замовною та написана «з метою призначення Огієнка професором богословського відділу Варшавського університету»¹⁶¹. У праці про Огієнка автор наголошував, що ще у студентські часи той відзначався «великим дослідницьким сумлінням і надзвичайною пильністю». Важливим для розуміння ставлення В. Заїкина до І. Огієнка є одна з тез цієї ж публікації, де він говорить: «Хоча я особисто не погоджуюся з деякими поглядами Високодостойного пана Ректора І. Огієнка, висловленими в його публіцистичних та популярно-наукових нарисах (а саме з його поглядами на історичну роль німців і З. (Західної) Церкви в історії слов'ян), я не можу не визнати його видатного публіцистичного й популяризаторського таланту. Я навіть гадаю, що деякі популярні твори проф. Огієнка, як напр. «Українська Культура» (1918 р., 1923 р.), принесли й приносять Українському Народові не меншу користь, ніж його наукова й церковно-громадська діяльність»¹⁶². Для науковця, який опинився в середовищі, де було чимало особистих і політичних непорозумінь, така позиція засвідчувала намагання зберегти, з одного боку, об'єктивність в оцінках, а з іншого – продемонструвати лояльність до тих, із ким він прагнув співпрацювати.

¹⁵⁸ Наріжний С. Українська еміграція. Прага, 1942. С. 245.

¹⁵⁹ Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р.: звіт повідомлення Президії організаційної комісії з'їзду. Український академічний комітет. Прага: Державна друкарня у Празі, 1928. С. 41

¹⁶⁰ Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. Варшава: Накладом «Духовної бесіди», 1925. 16 с.

¹⁶¹ ЦДІАЛ України. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 1595 Арк. 18.

¹⁶² Там само. Арк. 15.

Проте, у 1927 р. взаємовідносини між В. Заїкиним та І. Огієнком починають псуватись. І вже в листі до Й. Скрутня від 31 липня 1927 р. він пише: «...чи є ж край людської підлості?! Уявіть собі, що найгіршу й найпідлішу роль в інтригах проти мене відіграли саме ті люде, яким зробив я безліч користи і добра, як наприклад отакий Ів. Огієнко, що сидить на своїй катедрі майже виключно завдяки моїм безмежним й найпильнішим старанням...»¹⁶³. Певна причина конфлікту двох вчених залишається нез'ясованою, навіть В. Заїкин у своїх листах навмисно уникає прямої відповіді на це. Тож, можемо припустити, що вона могла бути пов'язана з тим, що В. Заїкіна неодноразово звинувачували у співпраці з різними спецслужбами. Такі чутки, породжені емігрантським середовищем, набули значного поширення, і він намагався їх спростовувати, хоча не завжди успішно. Родинна біографія, складні взаємини з різними колами та невміння (або небажання) цілковито обмежитися однією суспільно-національною нішею зробили його вразливим до подібних нападок. Він однаково підтримував стосунки з українською, польською, російською інтелектуальною спільнотою, що для багатьох виглядало підозрілим та неприйнятним. Саме тому його всюди вважали «чужим». За власним свідченням, наведеним у листі до Івана Кревецького, що датується кінцем 1924 р., через інтриги російських емігрантів його кандидатуру було відхилено на посаду викладача українознавства у Кременецькій православній семінарії¹⁶⁴. Тут виявилася різниця у підходах до історії і культури, оскільки частина «білоеміграції» вважала за краще уникати потенційно «небезпечних» елементів з українським національним корінням.

Попри конфлікти з діячами російського середовища, Вячеслав Михайлович висловлював прихильність до Михайла Грушевського. Заїкин називав Грушевського «найвидатнішим представником народницького напрямку» та підкреслював величезне наукове значення його праць у галузях історії, літературознавства та соціології. Також він наголошував, що науково-організаційна діяльність цього вченого була дуже плідною, особливо на галицьких

¹⁶³ ЦДІАЛ України. Ф. 376. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 3зв.

¹⁶⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 1а.

теренах, де Грушевський заснував низку наукових установ та сприяв розвитку українознавства¹⁶⁵. Водночас у стосунках із прихильниками різних національних орієнтацій (чи то російської, чи польської, чи навіть української, але іншого політичного напрямку) Заїкин постійно перебував у ситуації внутрішнього чи зовнішнього конфлікту.

1927 р. у варшавській пресі з'явилися відомості про ймовірну співпрацю професора Варшавського університету Вячеслава Заїкина з царською охранкою. Це твердження ґрунтувалося на публікації у газеті «Express Poranny», повідомлення, що так зване «закордонне бюро українських соціалістів-революціонерів», яке начебто отримало з Харкова документи з компрометуючими свідченнями¹⁶⁶. Спростовуючи закиди, Заїкин у газеті «Діло» наголосив на безпідставному характері публікацій та заявив, що ці звинувачення зачіпають його честь та гідність і він починає «кроки до виявлення осіб що нападають»¹⁶⁷. Черговий виток полеміки стався 21 січня 1928 р., коли у «Ділі» надрукували лист Тиміша Олесіюка. Автор, виходячи з власної інтерпретації архівних свідчень, стверджував, що особисто бачив доноси до царської охранки, датовані 1917 р. і підписані іменем Вячеслава Заїкина¹⁶⁸. В. Заїкин відповів публікацією «В обороні власного імени», де повністю відкинув звинувачення, зауваживши, що його прізвище відсутнє в офіційно оприлюдненому «Індексі співробітників охранки». При цьому він назвав діяльність Олесіюка та Олекси Синявського «брехливим зведенням рахунків», вказуючи на їхню упередженість¹⁶⁹.

Відзначимо, що до публікування листів харківських діячів у львівському часописі доклався згадуваний І. Огієнко, який вже мав конфлікт із В. Заїкиним. Зі свого боку, Олекса Синявський, прагнучи публічного відновлення репутації, звернувся по допомогу до Огієнка. Останній у листі до Кирила Студницького наголосив на несправедливих, з його погляду, закидах Заїкина на адресу

¹⁶⁵Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського радянської доби очима західноукраїнської та емігрантської інтелігенції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2008. №6-7. С. 334.

¹⁶⁶Warszawski profesor teologii prawosławnej byłym prowokatorem ochrony carskiej. *Express Poranny*. 1927. 10 серп. С. 2

¹⁶⁷За честь людини і громадянина. *Діло*. 1927. 21 серп. С. 4.

¹⁶⁸Листи до редакції. *Діло*. 1928. 21 січ. С. 4.

¹⁶⁹В обороні власного імени. *Діло*. 1928. 13 лют. С. 5-6.

Синявського й просив «заступитися за честь проф[есора] О. Синявського і допомогти, щоби спростовання Синявського видрукувано було в «Ділі»¹⁷⁰. Кульмінацією цього конфлікту стала публікація 21 квітня 1928 р. в газеті «Діло» листа Синявського, де той, посилаючись на «Індекс співробітників охранки», зазначав існування «Заїкина Виктора Михайловича, студента-юриста» під псевдонімом «Золотарев». На думку Синявського, в Харківському університеті 1917 р. не було інших осіб із таким прізвищем, окрім Вячеслава Михайловича Заїкина, а різницю в імені пояснював технічною помилкою у документах¹⁷¹. До захисту В. Заїкина у публічній дискусії приєднався професор Олександр Мицюк, який розкритикував «Бюро соціалістів-революціонерів», назвавши його «самозванцями», й закликав до ретельнішої верифікації будь-яких матеріалів, що торкаються звинувачень у співробітництві з царською охранкою¹⁷².

У 1927 р., коли історика обрали дійсним членом Українського Наукового Інституту в Берліні¹⁷³ та дійсним членом львівського НТШ¹⁷⁴, виник поголос щодо його зв'язків уже з німецькою розвідкою. У ситуації постійного тиску та недовіри за кілька місяців він сам подав заяву про вихід з числа членів Інституту і навіть просив офіційного підтвердження факту, що таку заяву дійсно складено. Це здивувало чимало знайомих, зокрема Дмитро Дорошенка, написав про це В'ячеславу Липинському у листі від 8 листопада 1927 р.: «Заїкин прислав заяву про свій вихід з числа надзв. членів Інституту і прохав видати йому посвідку, що він дійсно таку заяву подав. З приємністю задовільнив його просьбу, пам'ятаючи приказку: баба з возу – коням лехче»¹⁷⁵. Сам же історик в одному з листів до В. Дорошенка пояснював свій крок тиском польських професорів, яким було «наговорено» про той Інститут невідомо що, і він змушений був не лише написати

¹⁷⁰ Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2 / Упоряд. В. Ляхоцький, Н. Московченко, І. Преловська. Київ, 2001. С. 219.

¹⁷¹ Листи до редакції. *Діло*. 1928. 21 квіт. С. 4.

¹⁷² ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 70. П. 2. Арк. 1.

¹⁷³ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 314. Од. зб. 312. П. 1. Арк. 1.

¹⁷⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

¹⁷⁵ Лист Д. Дорошенка до В. Липинського № 258 від 08.11.1927. *Вячеслав Липинський. Архів Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського* / Ред. І. Коровицький. Філадельфія. 1973. С. 267-269.

заяву, а й надати доказ свого виходу з установи Сенату Варшавського університету¹⁷⁶.

Історик С. Копилов зазначає, що внаслідок внутрішніх суперечностей у середовищі емігрантів виникало чимало конфліктів і непорозумінь, які ставали приводом для переслідувань колишніх однодумців. Таким чином, поширення чуток про «шпигунську» діяльність часто мало цілком конкретну мету – усунення непотрібної людини або конкурента з певної організації чи інституції¹⁷⁷. Ймовірно, і в ситуації з В. Заїкиним відбулося саме це – його свідомо дискредитували, щоби примусити піти з Українського Наукового Інституту у Берліні.

З іншого боку, участь історика в деяких заходах, санкціонованих владою, давала підстави закидати йому співпрацю з польськими спецслужбами. За приклад може привести інавгураційний виклад В. Заїкина в Східному Інституті, куди його було запрошено викладати, на тему «Україна на переломі XVII-XVIII вв.» у березні 1927 р. та схвальні відгуки про цю подію в «Українській Ниві» – газеті, що виходила коштом уряду й мала сприяти інтеграції української меншини до польського суспільства. Зокрема, загально характеризуючи вказаний виклад автор замітки візував, що «лекція проф. Заїкина прочитана з великим підйомом утронтована науковими поясненнями та мала великий успіх. Зі вступом Заїкина до Інституту останній збагатився правдивою науковою силою»¹⁷⁸.

У цей же час науковець активно листується з харківськими колегами. Історик А. Портнов підкреслює, що листування В. Заїкина з «Великою Україною» сприймалось емігрантами як доказ його співпраці вже з радянськими більшовицькими службами¹⁷⁹. Однак для самого Вячеслава Михайловича підтримувати контакти з Харковом було цілком природними, він листувався з

¹⁷⁶ Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 94.

¹⁷⁷ Копилов С. Иван Огієнко у Варшавському університеті: між політикою, дидактикою і науковими студіями (1925-1932 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2016. Т. 26. С. 168.

¹⁷⁸ Україна на переломі XVII-XVIII вв. Інавгураційний виклад проф. Вячеслава Заїкина в Східному Інституті. *Українська Нива*. 1927. Ч. 12 (17). С. 3; Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 94.

¹⁷⁹ Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 93-94.

колегами, передусім із професором Андрієм Ковалівським, про якого візував, що «харківські вчені, особливо академік Д. Багалій, покладають на А. Ковалівського дуже великі надії»¹⁸⁰, та прагнув не відставати від наукових новинок, що з'являлися в УСРР¹⁸¹. Зокрема, він згадував про зацікавлення працями Володимира Пархоменка, пов'язаними з проблемою походження Русі, часто обурювався тими, хто перебільшено позитивно висловлювався про радянську політику в Україні. Зокрема, іронічно відгукувався про Кирила Студинського, котрий назвав радянську дійсність «раєм на Великій Україні».¹⁸²

Найзапекліше в листуванні В. Заїкин картав емігрантське середовище Варшави, «єдиною культурною людиною» в якому був Олександр Саліковський. Як він констатував, смерть Олександра Хомича стала для нього втратою «не тільки щирого приятеля-друга, що не раз вирятовував своєю батьківською опікою від деяких неприємностей, але і єдиної людини, з якою міг я щиро говорити, радитися, розвивати з ним свої пляни». Сам В. Заїкин сподівався, що І. Огієнко «заступить Олександра Хомича» перед українським емігрантським середовищем, але «яке було потім моє розчарування...»¹⁸³.

Невдало складалось і особисте життя В. Заїкина. З особливою гіркотою історик писав до О. Назарука від 8 серпня 1927 р. про свої невдалі заручини: «... я залюбився, як молодесенький хлопчисько, залюбився як дурень, як не знаю що... Наречена моя була українка-уніятка; мушу віддати їй справедливість, мала вона дуже багато позитивних рис і якостей, зробила мені багато дрібних і більших послуг, часто допомагала мені в моїй праці, і т.д. У цім серпні або у вересні мав відбутися наш шлюб... Було дещо, що спиняло мене від такого кроку, але залюблений безмірно, божевільно я вкінці відважився заризикувати. Про заручини мої і близький шлюб я повідомив навіть нашого правосл. Митрополита й просив його благословення... І от не що давно виявилися жахливі речі. Під впливом, очевидно, одного пана, моя бувша наречена відіграла найогиднішу роль в тій

¹⁸⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. EDVD-411. Ar.10.

¹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 14

¹⁸² Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. EDVD-411. Ar.64.

¹⁸³ Там само. Ар.94.

широкій інтризі, що ведеться нині проти мене моїми ворогами. Вона була одним із головних чинників усієї інтриги!...»¹⁸⁴.

На кожен закид В. Заїкин намагається відповісти і публічно, і епістолярно (людям, які надалі підтримували з ним стосунки). У листі від 14 липня 1928 р. до В. Дорошенка В. Заїкин чи то з розпачу, чи то з певною свідомою метою пропонував як «найліпший спосіб» покласти край звинуваченням проти нього поїхати комусь із львівських учених до Харкова й на місці поговорити з його колегами. Пропозиція вельми дивна й ризикована для того, хто б на неї зважився, – адже й сам її автор засуджував ілюзії щодо радянської системи.

Уже з середини 1920-х рр. Заїкин мав намір полишити Варшаву, розглядав варіанти переїзду до Праги й Вільнюса (так і незреалізовані¹⁸⁵); не лякала вченого навіть можлива перспектива викладати литовською мовою на українській кафедрі Каунаського університету. Та все ж найбажанішою перспективою для історика був Львів. У листі від 28 серпня 1928 р. до О. Назарука, члена редколегії греко-католицької газети «Нова Зоря», в якій Заїкин регулярно друкувався, історик писав: «Маю надію, що, дасть Бог, переберуся до Львова – Ви не матимите ніяких підстав бути незадоволеним з мене чи з моєї робота. Людина я смирна й спокійна, без якихось там особливих претензій¹⁸⁶».

Визнання історика видатними інтелектуалами й водночас конфлікти з окремими групами за національною чи політичною ознакою свідчать про багатогранність ситуації, в якій він опинився у Варшаві. З одного боку, богословський факультет та УЦК надали йому змогу викладати й реалізовувати себе у професійній царині, публікувати дослідження й виступати на публічних заходах. З іншого боку, постійна боротьба угруповань, особисті інтриги, закиди в «багатовекторності» й «зраді» створювали атмосферу ворожості. Усе це, очевидно, сприяло тому, що Заїкин розмірковував над можливістю полишити Варшаву й повернутися до галицьких теренів або шукати інші закордонні осередки, де конфлікти навколо його особи могли би бути меншими.

¹⁸⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 1а-2.

¹⁸⁵ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 99. П. 2. Арк. 13.

¹⁸⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 34.

З огляду на це, цілком зрозуміло, чому в деяких листах він висловлювався про своє варшавське оточення доволі різко, звинувачуючи його в моральному та ідейному тиску. Тривалі напружені стосунки з І. Огієнком, прихована ворожість чи відверта опозиція певних російських діячів, схильність частини польських професорів недовіряти емігрантам, особливо українцям із виразною національною позицією – усе це формувало непросту картину суспільного життя емігрантів у міжвоєнній Варшаві. Риси характеру самого В. Заїкина – імпульсивність, гіпертрофоване бажання довести свою правоту, схильність до листування, у якому він викладав навіть особисті деталі свого життя – тільки посилювали конфлікти.

Таким чином, період життя Вячеслава Заїкина у Варшаві можна охарактеризувати як час наукових шукань, невпинних спроб самореалізації у викладацькій діяльності та суспільно-громадській роботі, а водночас – період низки болісних суперечностей і конфліктів. Вони виникали як усередині української еміграції, так і на рівні взаємин із польською адміністрацією та російськими колами. Це, зрештою, призвело до того, що за кілька років до своєї загибелі від рук НКВС він залишився без належної підтримки або розуміння з боку більшості представників різних груп, до яких намагався належати.

2.3. Діяльність у міжвоєнному Львові

Наприкінці 1920-х рр. історик прийняв рішення переїхати до Львова – культурного центру західних земель України під владою Другої Речі Посполитої. Відтоді почався «львівський період» життя Вячеслава Заїкина (1929–1941), що припав на один з найбільш політично складних відтинків історії краю і суттєво вплинув на долю та наукову діяльність вченого.

Міжвоєнний Львів лишався багатонаціональним містом у складі Польської держави, де польська адміністрація проводила політику колонізації, обмежуючи можливості українців у публічному житті та освіті. Попри це, Львів був осередком української науки і культури завдяки діяльності Наукового товариства ім. Шевченка, греко-католицької церкви та розгалуженого кола українських видавництв і періодики. У цьому середовищі, однак, домінували галицькі українці

(греко-католики), зі своїм історичним досвідом та світоглядом, що відрізнялися від вихідців зі Східної України (православних, пов'язаних з традиціями Російської імперії та визвольних змагань на Наддніпрянщині). Прибуття «наддніпрянських» емігрантів до Львова нерідко сприймалося насторожено як польською владою, так і частиною місцевої української громади.

Така атмосфера зумовила складність інтеграції Вячеслава Заїкина в львівське життя і значною мірою визначила траєкторію його особистих зв'язків та академічної кар'єри.

«Львівський» період біографії та сам переїзд В. Заїкина до Львова розпочався в середині 1929 р., за сприяння О. Назарука, який запросив Вячеслава Михайловича бути штатним співробітником газети «Нова Зоря»¹⁸⁷. На цей момент він вже був знаним еміграційним вченим¹⁸⁸, публікувався у варшавських та львівських наукових виданнях, досліджував історію церкви та права, історіографію, бібліографію, зробив внесок у студії з історії християнства на українських землях. Утім, уже по переїзді до Львова, у березні 1930 р. В. Заїкин пориває співпрацю із виданням, через те що редакція «самовільно почала змінювати і редагувати статті», той відмовився підписувати новий договір про співпрацю¹⁸⁹.

Приїхавши до Галичини, В. М. Заїкин зіткнувся з новим для себе суспільно-культурним ландшафтом. Він швидко встановив контакти з львівськими українськими колами консервативного напрямку – передусім греко-католицькими та гетьманськими (монархічно-державницькими). Православний за віросповіданням, проте монархіст за світоглядними симпатіями, В. Заїкин знайшов спільну мову з представниками галицького консервативного табору, які позитивно ставилися до Гетьманату Павла Скоропадського 1918 р. Сам історик у приватному листуванні висловлював ностальгію за часами Гетьманату, іменуючи себе «українським монархістом»¹⁹⁰.

¹⁸⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 251. Арк.85зв; Ф. 406. Оп. 1. Спр. 9. Арк.1-7.

¹⁸⁸ Вячеслав Липинський. Архів Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського / Ред. І. Лисяк-Рудницький. Філадельфія. 1976. С. 440-441.

¹⁸⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 406. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 13-13зв.; Ф. 406. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 5-5зв.

¹⁹⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 7-7зв.

Отже, на початку свого львівського періоду В. Заїкин був ідеологічно близьким до галицьких консерваторів, що гуртувалися навколо гетьманського руху та греко-католицької церковної ієрархії. Ця співпраця проявилася у публіцистично-науковій діяльності історика. У Львові він активно дописував до релігійно-консервативних видань. Зокрема, став постійним автором тижневика «Нова Зоря» та місячника «Дзвони», що виходили під егідою греко-католицької церкви, а також публікував ґрунтовні історичні розвідки у «Записках Чина св. Василя Великого» (науковий збірник василіянського чину)¹⁹¹. У цих працях Заїкин висвітлював питання історії Церкви, канонічного права та давньої історії Київської Русі, нерідко полемізуючи з усталеними поглядами. Наприклад, у «Записках ЧСВВ» він надрукував серію статей про поширення християнства на українських землях і походження Русі, які стали помітним внеском в українську історіографію¹⁹². Завдяки цим публікаціям науковець здобув авторитет серед частини галицьких інтелектуалів як ерудований дослідник із оригінальними ідеями. Водночас його активність у греко-католицькій пресі викликала також підозри та закиди. Деякі діячі з наддніпрянської еміграції, що мешкали у Галичині, ставилися критично до факту співпраці православного історика з уніатським (греко-католицьким) оточенням¹⁹³, адже традиційно між православними і греко-католиками існувала певна напруженість і недовіра. Тим більше, що у Варшаві, до переїзду, В. Заїкин спілкувався головню з колами УНРівської еміграції (прихильниками Директорії УНР) та православними колами, а у Львові опинився в середовищі гетьманців і греко-католиків.

Така зміна оточення породила плітки, нібито історик шукає «вигоду» і не має сталих переконань¹⁹⁴. Показовим епізодом, що ілюструє складність взаємин В. Заїкина з галицьким середовищем, став конфлікт довкола журналу «Дзвони». У 1935 р. на засіданні редколегії цього греко-католицького видання стався інцидент між В. Заїкиним та М. Чубатим – відомим істориком церкви. За спогадами самого

¹⁹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 406. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1-21.

¹⁹² Заїкин В. Християнство на Україні за часів Ярополка I (969-979). *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 1-40

¹⁹³ Заїкин В. Письмо в редакцию. *Слово*. 1935. №31. С. 4.

¹⁹⁴ Залицяння перевертня В. Заїкина до українців. *Діло*. 1936. 6 серп. С.7.

Заїкина, під час суперечки М. Чубатий дозволив собі образливі висловлювання на адресу православної церкви та особисто В. Заїкина, назвавши православну ієрархію «гнилизною», а вченого – «хамом з азійських степів». Обурений Заїкин різко відреагував, що ледве не дійшло до бійки. У конфлікт втрутився ректор Богословської академії о. Й. Сліпий, який зажадав від В. Заїкина вибачитися перед Чубатим, не вимагаючи при цьому жодних вибачень від самого Чубатого. Вважаючи таке рішення несправедливим, Заїкин порвав співпрацю з «Дзвонами» та загалом дистанціювався від греко-католицьких кіл. Свій погляд на ситуацію він виклав на шпальтах православної львівської газети «Слово», фактично проголосивши про розрив з галицькими католиками і звинувативши їх у зневажливому ставленні до православних українців¹⁹⁵.

Цей випадок підкреслив глибші культурні відмінності: В. Заїкин, вихований у традиції російського православ'я, все більше відчував себе чужинцем серед галицьких уніатів. Після розриву з «Дзвонами» він переорієнтувався на співпрацю з православно-консервативними силами у Львові.

У другій половині 1930-х рр. Заїкин зблизився з москвофільськими колами в Галичині – невеликою громадою російських емігрантів та локальних москвофілів, що сповідували православ'я і орієнтувалися на російську монархічну традицію, та гуртувались у Братстві навколо церкви Св. Юрія на Францишканській вулиці¹⁹⁶. Протягом 1934-1935 рр. викладав історію Русі для двох груп у бурсі Руського народного інституту «Народний дім»¹⁹⁷.

У своїх публіцистичних статтях цього періоду В. Заїкин критикував комунізм та більшовицьку ідеологію, захищав християнські цінності та традиційний лад. Зокрема, у 1936 р. він опублікував у журналі «Очаг» статтю, де схвально відгукнувся про антирадянські твори російських емігрантських авторок¹⁹⁸. Ця діяльність зміцнила його репутацію переконаного антикомуніста, але водночас

¹⁹⁵ Заїкин В. Письмо в редакцию. *Слово*. 1935. №31. С. 4; Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. С. 121.

¹⁹⁶ Православна церква у Львові гарнізоною. *Діло*. 1937. 26 черв. С. 3.

¹⁹⁷ ЦДІАЛ України. Ф.130, Оп.1, Спр.847. Арк.4.

¹⁹⁸ Заїкин В. Очаг или терем? Нужно ли снова закабалить женщину? *Очаг*. 1936. №11. С. 1-4.

посилила недовіру з боку частини українських емігрантів, які бачили в будь-яких проросійських симпатіях загрозу.

В. М. Заїкин свідомо протиставляв себе галицькому україноцентричному мейнстріму. Він не прагнув «злитися» з середовищем, а навпаки – демонстративно підкреслював свою окремішність, інший «культурний багаж» та орієнтири. Інтелектуал не приєднався ані до національно-демократичного табору, ані до радикально-націоналістичного підпілля (ОУН), тримаючись осторонь їхніх ідеологій. У спогадах сучасників вимальовується образ В. Заїкина як своєрідного інтелектуального одинака – людини з енциклопедичними знаннями, але складним характером і невлаштованим статусом. Історик О. Домбровський згадував: «На перший погляд Заїкин складав враження опущеної людини, бідно одягненої й неохайної... Але в часі розмови можна було переконатися, що діло маємо з інтелектуалом»¹⁹⁹. Ще кілька львівських інтелігентів (Омелян Пріцак, Теофіл Коструба), що спілкувалися із Заїкиним у другій половині 1930-х рр., також брали участь у домашніх дискусійних зустрічах. У цих колах Заїкина цінували за ерудицію і вміння аргументовано відстоювати свою позицію. Водночас його безкомпромісність у питаннях віри та історичних інтерпретацій нерідко заводила дискусії в глухий кут – коли розмова набирала для нього «небажаного напрямку», він міг різко змінити тему²⁰⁰. Усе це відображало становище історика на маргінесі основних течій галицького життя.

У другій половині 1930-х рр. Заїкин влаштовує своє сімейне життя, одружившись з Ернестиною Олександрівною Подгоріцер, «некрасивою з лиця та ще із однією коротшою ногою»²⁰¹. Вона – уродженка міста Дембиці, молодість провела у Львові, де навчалася на математично-природничому та гуманітарному факультетах Університету Яна Казимира. У 1933–1935 рр. працювала у львівській третій гімназії ім. короля Стефана Баторія, звідки її звільнили через симпатії до нелегальної Комуністичної партії Західної України. Перебуваючи під

¹⁹⁹ Домбровський О. Спомини / Ред. А. Атаманенко, упорядник Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. С.49.

²⁰⁰ Домбровський О. До історії української науки під час Другої Світової війни. *Український історик*. 1975. № 1–2. С.102.

²⁰¹ Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 99.

поліцейським наглядом, заробляла гроші приватним репетитором. Як припускає польський дослідник Я. Орешек, мала контакти із засновниками мистецької організації лівого спрямування «Артес»²⁰².

Попри певну академічну ізольованість, В. Заїкин прагнув реалізуватися як професійний історик на галицькому ґрунті. Значну роль у його львівському житті відіграло знайомство з польським істориком Францішеком Буяком. Професор Буяк, колишній міністр і відомий фахівець із економічної історії, у другій половині 1930-х працював у Львові і гуртував довкола себе молодих науковців, формуючи школу соціально-економічної історії²⁰³. Він високо цінував наукові здібності Заїкина і вирішив підтримати його. 1937 р., завдяки клопотанням Ф. Буяка, Вячеслава Заїкина було офіційно зараховано на посаду наукового співробітника Інституту соціальної та економічної історії Львівського університету ім. Яна Казимира²⁰⁴.

Для українця-емігранта це був безпрецедентний випадок, адже, як уже згадувалося, доступ українців до викладання в університеті тодішня влада жорстко обмежувала. Фактично, Ф. Буяк використав свій авторитет, щоб дати талановитому, але «безстановому» (з точки зору формальних наукових ступенів) історику шанс зробити академічну кар'єру. Сам В. Заїкин на той час не мав захищеного наукового ступеня, попри блискучу освіту і солідний доробок публікацій, він залишався без магістерської чи докторської дисертації, визнаної у Польщі хоча і отримав у 1926 р. посаду надзвичайного професора на Студіумі Варшавського університету за опубліковану працю «Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku»²⁰⁵. Буяк запропонував вихід – «екстерном» здобути два ступені протягом короткого часу. За планом Буяка Заїкин мав за один навчальний рік підготувати й захистити магістерську працю, а відразу потому –

²⁰² Orzeszek J. Różnicowanie Schulza. Pierwsze i drugie ciało pisarza : Praca doktorska. Gdańsk, 2022. S. 230-231.

²⁰³ Грицак Я. Український вимір школи Францішка Буяка. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи* : Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С. 190–191.

²⁰⁴ Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 97

²⁰⁵ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 314. Од. зб. 311. П. 1. Арк. 3.

докторську дисертацію, після чого можна було порушувати питання про габілітацію (доцентуру) при Львівському університеті²⁰⁶.

Восени 1937 р. В. Заїкин записався до докторського семінару професора Ф. Буяка і почав збір матеріалів для роботи над дисертацією «Еволюція панщини на російських землях від X до XVIII ст.»²⁰⁷. Тематика кріпацтва вписувалася в напрям школи Буяка, яка акцентувала соціально-економічні аспекти історії. Одночасно, щоб залучити своїх учнів до наукового життя, Буяк організував при університеті спеціальну конференцію, де вчений з Наддніпрянщини виступив із доповіддю «Православна церква на Русі». Ця доповідь привернула увагу польської наукової спільноти Львова, за свідченням О. Домбровського, на заході зібралося багато польських професорів, а присутність Заїкина пояснювали тим, що він «мав за собою сильні плечі» – тобто чинив впливову протекцію²⁰⁸.

Неважко здогадатися, що йшлося про самого Ф. Буяка. Водночас у середовищі українських інтелектуалів такі успіхи В. Заїкина викликали суперечливу реакцію. З одного боку, його колеги-емігранти раділи, що талановитий історик отримує можливість проявити себе. З іншого – дехто підозрював, що ці «плечі» і протекції від польської влади можуть мати прихований мотив. Поширювалися чутки, що настільки сприятливе ставлення до православного українця з боку польського професора може бути платою за лояльність чи співпрацю Заїкина з польськими спецслужбами або поліцією²⁰⁹.

Жодних доказів цього не було, проте давні закиди у «непевності» В. Заїкина отримали нове живлення. Історик Микола Чубатий, який емігрував до США після Другої світової війни, згадував про Заїкина з неприхованою ворожістю. За словами Чубатого, Заїкин «правдоподібно їв хліб з чужих і ворожих нам печей», а одного разу галицькі діячі «мало що не набили його» за таку поведінку²¹⁰. Ці слова, хоч і

²⁰⁶ Домбровський О. До історії української науки під час Другої Світової війни. *Український історик*. 1975. № 1–2. С.102.

²⁰⁷ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф.288. Од. зб. 13. П. 1. 57 арк., Од. зб. 14. П. 1. 41 арк., Од. зб. 15. П. 1. 48 арк.; Грицак Я. Український вимір школи Францішка Буяка. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи*: Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С.195.

²⁰⁸ Домбровський О. Спомини / Ред. А. Атаманенко, упорядник Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острогож, 2009. С. 51.

²⁰⁹ Домбровський О. До історії української науки під час Другої Світової війни. *Український історик*. 1975. № 1–2. С.102.

²¹⁰ Домбровський О. Спомини / Ред. А. Атаманенко, упорядник Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острогож, 2009. С. 51.

суб'єктивні, віддзеркалюють рівень недовіри, що сформувався довкола постаті історика у львівському українському середовищі наприкінці 1930-х рр. Таким чином, політичний контекст польсько-українських відносин у Львові, де українські науковці були маргіналізовані, парадоксально сприяв короткочасному злету кар'єри Заїкина (завдяки підтримці з боку польських професорів Ф. Буяка та П. Домбковського²¹¹), але одночасно відчужував його від українського академічного середовища, що дивилося на це зі скепсисом.

У 1938 р. В. Заїкин вступив до магістратури гуманітарного відділу Університету Яна Казимира у Львові. Екстерном захистивши магістерську дисертацію «*Ludność niewolna na ziemiach rosyjskich do XIII w.*» з оцінкою «дуже добре», у квітні 1939 р. отримав диплом магістра філософії²¹².

Плани В. Заїкина щодо здобуття наукових ступенів і закріплення в університеті не встигли реалізуватися – їх обірвали драматичні події на глобальній політичній арені. У вересні 1939 р. з початком Другої світової війни після поразки Польщі західноукраїнські землі були окуповані Радянським Союзом. Для Львова це означало радикальну зміну влади та правил гри. Польський університет було ліквідовано, професор Ф. Буяк виїхав (згодом опинився під нацистською окупацією, а після війни – в еміграції), натомість радянська влада взялася перебудовувати освітні і наукові установи за своїм взірцем. Для В. Заїкина радянська Львова відкривала суперечливі перспективи. З одного боку, зникли перепони, що заважали українцям обіймати посади – тепер він теоретично міг знайти застосування знанням у радянських установах. З іншого боку, його біографія й ідеологічний бекграунд робили його в очах нової влади вкрай неблагонадійним. Історик, який був емігрантом та підозрювався у співпраці з польськими структурами і ще недавно друкував антикомуністичні статті, очевидно, потрапляв до групи ризику. Усвідомлюючи це, Заїкин намагався довести лояльність радянській владі або принаймні не випасти з процесу. Він залишився у Львові після приходу Червоної армії і погодився працювати в нових умовах. В.

²¹¹ Падох Я. Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права. *У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого (1889-1975)* / ред. Г. Лужницький, Я. Падох. Нью-Йорк, 1987. С. 121.

²¹² ДАЛО. Ф. 26. Оп. 2. Спр. 682. Арк. 1-14.

Заїкин почав викладати російську мову у Львівській середній школі №15, а також долучився до викладацького складу нововідкритого Львівського політехнічного інституту²¹³. За деякими даними, у Політехніці він значився як викладач російської мови, хоча в анкетах НКВС його посада була записана гучніше – «професор історії політехнічного інституту»²¹⁴. Увесь цей час історик підтримував контакти з новою владною елітою міста, відвідував заходи радянської інтелігенції. Можна припустити, що його дружина Ернестина також сприяла цьому зближенню – вона була уродженкою Львова та єврейкою за походженням.

Радянські органи держбезпеки відразу після окупації Галичини пильно перевіряли усіх «колишніх» емігрантів та відомих діячів окупованих територій. Потрапив у поле зору НКВС і Вячеслав Заїкин. Ймовірно, причини були комплексними: по-перше, його власне минуле (відомий антирадянський публіцист, монархіст, колишній співробітник польської установи); по-друге, широке коло контактів, яке могло викликати підозру (в архівній справі перелічено його знайомства з діячами різних таборів – від УНР і гетьманців до членів Українського центрального комітету і навіть польських кіл); по-третє, можлива інформація від інформаторів про його висловлювання чи минулі конфлікти. 22 березня 1940 р. В. Заїкина було заарештовано співробітниками НКВС. Арешт відбувся у Львові, після чого історика перевезли до львівської в'язниці на Лонцького. Розпочалося слідство за звинуваченням у контрреволюційній діяльності.

Постанова про арешт була видана 22 березня 1940 р. Підставою для репресивних дій стала теза про те, що В. Заїкин «був активним діячем петлюрівської організації, боровся проти радянської влади, випускав провокаційні книги під псевдонімом «Колосовський» [...] був агентом польської поліції»²¹⁵. У постанові про обрання запобіжного заходу (датована також 22 березня) зазначено необхідність утримання В. Заїкина під вартою, пряме звинувачення не було сформульовано, а в документі лиш зазначено, що «Заїкин, знаходячись на волі,

²¹³ Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С.97.

²¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 5.

²¹⁵ Там само. Арк. 2.

може ухилитися від суду та слідства»²¹⁶. Одночасно з розпорядженням про початок слідства було видано ордер на обшук і арешт обвинувачуваного, що, як засвідчує опис вилученого, були проведені наступного дня – 23 березня в помешканні історика. Тоді ж співробітниками НКВС було вилучено 144 польських злотих, військовий квиток, диплом магістра філософії, фотокартки, листування, особистий архів арештованого²¹⁷ (Додаток Г).

Допитувати В. Заїкіна почали 17 квітня 1940 р.²¹⁸, тобто майже через 2 місяці після арешту. У той день було проведено один допит. Решта протоколів датуються: 18 квітня 1940 р., 22 грудня 1940 р., 28 травня 1941 р., 30 травня 1941 р., 1 липня 1941 р. Представлені документи – не лише важливе джерело для вивчення процедури ведення слідства, вони містять цінну інформацію біографічного і просопографічного змісту в дослідженні життєпису В. Заїкіна. Текст, у документах, записано рукою слідчого, на кожній сторінці міститься підпис В. Заїкіна.

Під час допитів слідчі ставили такі запитання: партійна приналежність, контрреволюційна діяльність проти радянської влади, членство в царській, петлюрівській і польських організаціях, робота під час перебування на території Польщі та публіцистична діяльність. Розуміючи своє становище, В. Заїкин у відповідях був максимально обережним, хоча певні факти з власної біографії, як-от щодо публікації «антирадянського спрямування» підтверджував, хоча й намагався мінімізувати та вказував на помилковість своїх поглядів: «Так, я дійсно в 1928–1930 роках опублікував низку статей антирадянського змісту, в яких критикував комунізм і політику СРСР, у неточності яких я згодом самопереконався (протокол допиту В. Заїкіна від 29.12.1940)²¹⁹».

Науковий інтерес викликає питання географічного переміщення В. Заїкіна під час слідства. Із матеріалів архівної справи дізнаємося, що Вячеслав Михайлович був затриманий 22 травня 1940 р. у своєму помешканні на вул. Петра, 25 у Львові,

²¹⁶ Там само. Арк. 3.

²¹⁷ Там само. Арк. 9.

²¹⁸ Там само. Арк. 14.

²¹⁹ Там само. Арк. 25.

про що був виданий відповідний ордер²²⁰ та утримувався у місцевій в'язниці²²¹; постанови про затримання та обрання запобіжної міри затверджені начальником управління НКВС Львівської області. 29 жовтня 1940 р. начальником львівського УДБ направлено записку до чернігівської слідчої частини з інформацією, що В. Заїкин був затриманий в ході «масової операції», а всі документи були надіслані з арештованим до Чернігова²²². З довідки від 12.09.1940 р. стає відомо, що затриманий знаходився у в'язниці № 4 м. Городня Чернігівської області²²³. А станом на 25 червня 1941 р. й до винесення вироку В. Заїкин перебував у внутрішній тюрмі УНКВС м. Чернігів²²⁴.

Окремою темою допитів були політичні симпатії та зв'язки В. Заїкина з «петлюрівцями». Зокрема, ув'язнений повідомляв, що членом петлюрівської організації не був, але мав близькі стосунки з деякими «петлюрівцями» й двічі зустрічався з самим С. Петлюрою²²⁵. У протоколі допиту від 28 травня 1940 р. він вказував на тих «видних петлюрівців», з якими мав контакти. Зокрема, з А. Левіцьким В. Заїкин познайомився в 1925 р. на Шевченківському концерті у Варшаві та продовжив спілкування до 1927 р. Тематика зустрічей, як вказано в протоколі, стосувалася питань історії, літератури тощо. З головою Українського центрального комітету М. Ковальським В. Заїкина пов'язувала робота в УЦК. Також особисто був знайомий з В. Прокоповичем, М. Смаль-Стоцьким, Є. Лукасевичем²²⁶.

1 липня 1941 р. під час останнього допиту В. Заїкин визнав свою провину, що полягала у боротьбі проти СРСР шляхом опублікування статей антирадянського характеру та приналежності до редакцій періодичних видань, які були негативно налаштовані проти Союзу. Також ув'язнений підтвердив своє авторство неопублікованої повісті «контрреволюційного змісту» (антисталінського) «Ніласт», яку не надрукував через «зміну власних переконань». Утім, В. Заїкин

²²⁰ Там само. Арк. 4.

²²¹ Там само. Арк 4-5.

²²² Там само. Арк. 29.

²²³ Там само. Арк. 32.

²²⁴ Там само. Арк. 96.

²²⁵ Там само. Арк. 45.

²²⁶ Там само. Арк. 43–50.

повністю відкинув інкриміноване слідством членство в «петлюрівських організаціях», хоч і підтвердив співпрацю з ними²²⁷.

Слідство у справі Вячеслава Михайловича було завершено 1 липня 1941 р. Того ж дня складено відповідний протокол; провину В. Заїкина, передбачену ст. 54-10 ч. II і 54-13 Кримінального кодексу УРСР вважали доведеною. Уже 4 липня того ж року воєнним трибуналом військ НКВС Київської області в м. Чернігові В. Заїкина було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу. Рішення спиралося на «доведені факти» тісного зв'язку з С. Петлюрою та А. Лівіцьким, а також «підтверджені факти» наклепу на радянську владу й написання праць антирадянського змісту в періодичних виданнях. Підсудному також інкримінували спробу створення у 1917 р. спілки монархічної молоді у Харкові та прихильність до релігійного культу. Варто зазначити, що в обвинувальній постанові не згадано позиції самого В. Заїкина, які були викладені в протоколах, його заперечення звинувачень. А сам судовий процес відбувався в закритому форматі без участі прокурора і захисту²²⁸. Вирок було виконано 27 липня 1941 р. комендантом УНКВС по Чернігівській області А. Гордієнком, про що було складено відповідний акт²²⁹.

Зовсім іншого рішення дійшла Прокуратура Львівської області у 1993 р. У висновку щодо реабілітації В. Заїкина як жертви політичних репресій йшлося про те, що у матеріалах справи відсутня сукупність доказів, що підтверджують обґрунтованість притягнення до відповідальності. Тому В. Заїкин підпадає під дію Ст. I Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» і підлягає реабілітації²³⁰.

Висновки до розділу 2

На підставі аналізу біографічного матеріалу можна дійти висновку, що життєвий і науковий шлях Вячеслава Заїкина є віддзеркаленням складних

²²⁷ Там само. Арк. 99–99зв.

²²⁸ Там само. Арк. 111–112.

²²⁹ Там само. Арк. 118.

²³⁰ Там само. Арк. 122.

трансформацій, які переживала українська інтелігенція першої половини ХХ ст. Його формування як науковця почалося в Харкові – центрі інтелектуального життя Слобожанщини, де поєднувалися традиції української духовності та імперської освітньої системи. Саме тут, у середовищі, де взаємодіяли українські, російські та європейські інтелектуальні впливи, майбутній історик засвоїв культуру системного мислення та інтерес до історії державності й церкви. Навчання у гімназії, а згодом у Харківському університеті заклало основу історико-правових студій, що в подальшому визначило специфіку його наукових інтересів. Важливо зазначити, що сімейне виховання мало для Вячеслава вирішальне значення. Мати, прищепила сину повагу до релігії і моралі, що згодом сформувало потяг до церковно-історичної тематики. У поєднанні з харківською освітою, де співіснували українська й російська школи, це склало основи комплексного бачення ним історичного процесу.

Переїзд на Кубань став для В. Заїкина етапом переходу від академічного виховання до практичного втілення знань у викладацькій і науковій діяльності. Кубанський період виявився важливим для зміцнення його української ідентичності: у регіоні, де співіснували українські козацькі та російські елементи, історик зміг глибше усвідомити роль українського чинника в південноросійському історичному процесі.

Еміграційний, варшавський період позначився глибокими суперечностями, що віддзеркалювали драму української еміграції міжвоєнного часу. Переїзд до Польщі відкрив для В. Заїкина нові можливості – участь у діяльності Східного інституту, викладання у Варшавській російській гімназії, знайомство з колом українських, польських і російських інтелектуалів. Водночас цей період був сповнений конфліктів: ідейних – із представниками російського еміграційного середовища, моральних – із частиною української еміграції, та адміністративних – із польською владою. Його намагання інтегруватися у наукове життя Варшави супроводжувалися недовірою з боку різних середовищ: для поляків він залишався «українським націоналістом», для росіян – «зрадником імперської ідеї», а для частини українців – «людиною, яка шукає компромісів із чужими». Незважаючи на

це, саме у Варшаві В. Заїкин досяг інтелектуальної зрілості. Він активно друкувався, розвивав тематику історії церкви, історії права, історії Русі, а також брав участь у діяльності Українського Центрального Комітету. Варшавський етап його життя позначився прагненням виробити власну методологічну позицію – синтез українського державницького мислення з християнською етикою історії. Проте ідеологічна відчуженість, конфліктність характеру й невміння пристосовуватися до умов емігрантського середовища призвели до поступової ізоляції вченого. Водночас цей досвід виробив у ньому стійке переконання у необхідності збереження духовних і моральних засад української інтелігенції навіть в умовах політичного безсилля.

Переїзд до Львова в 1929 р. став вершиною його інтелектуальної діяльності. Львів у цей час був складним соціокультурним простором, де населення співіснувало в умовах політичної напруги. Для вихідця зі Східної України, інтеграція в галицьке середовище виявилася непростою. Попри відмінності у світогляді, В. Заїкин встановив плідні контакти з консервативними колами греко-католицької інтелігенції. Його співпраця з різноманітними періодичними виданнями Галичини свідчила про активну участь інтелектуала в культурному житті краю.

Стосунки В. Заїкина з львівською інтелігенцією були суперечливими. Його незалежна позиція, православне походження і «варшавський» досвід викликали недовіру з боку частини галицьких науковців, які сприймали його як чужого. У спогадах сучасників вимальовується образ інтелектуального одинака, який жив скромно, але підтримував активне інтелектуальне спілкування з представниками львівських наукових і літературних кіл. Ці контакти формували навколо нього вузьке коло однодумців, що цінували його ерудицію і принциповість. Водночас частина українських діячів критикувала В. Заїкина, закидаючи йому співпрацю з польськими професорами. Саме ці стосунки сприяли тимчасовому піднесенню його академічної кар'єри – у 1938–1939 рр. він здобув ступінь магістра філософії в Університеті Яна Казимира, блискуче захистивши дисертацію про становище невольного населення на руських землях до XIII ст. Але водночас успіх у

польському університетському середовищі поглибив відчуження між ним та українськими колегами.

Радянізація Львова після 1939 р. позбавила його професійних перспектив і поставила в небезпечне становище – як колишній емігрант і антикомуніст, він опинився в зоні підозри радянських спецслужб. Попри намагання пристосуватися до нових умов, уже в 1940 р. історика заарештували, а згодом його життя трагічно обірвалося у чернігівській тюрмі НКВС.

Отже, біографія Вячеслава Заїкина відображає шлях українського інтелектуала, який намагався зберегти наукову автономію й духовну гідність у добу політичних катастроф. Аналіз життєвого сценарію, суперечливих взаємовідносин з українськими емігрантськими колами та особистого життя дозволяє нам віднести В. Заїкина до психотипу інтровертів, яким притаманна замкненість, складнощі в спілкуванні та налагодженні контактів з оточуючими²³¹. Утім, В. Заїкин залишив помітний слід у розвитку української історіографії, особливо в галузях церковної історії, історії державності та канонічного права. Його життєпис є не лише особистою драмою вченого, але й символом долі української інтелігенції, що опинилася між імперським минулим, еміграційним безґрунтям і радянським терором.

²³¹ Варій М. Загальна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С. 628.

Розділ 3. ВЯЧЕСЛАВ ЗАЇКИН – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ²³²

3.1. Середньовічна церква у візії В. Заїкина

Інтелектуальна спадщина В. Заїкина представлена різноманітними роботами з історіографії, філософії, права, історії релігії в українських землях. Однак провідною темою інтелектуальної спадщини дослідника стала проблематика пов'язана з історією церкви – епохи раннього середньовіччя та ранньомодерного часу.

В. Заїкин чи не єдиний в українському інтелектуальному середовищі виразно протистояв концепції, яку А. Портнов умовно означив як «концепція специфіки українського православ'я»²³³. Історик виводив її з народницької тези, мовляв, національною рисою українців є вільна стихія, індивідуалізм, нахил до необмеженої свободи й ультрадемократичного ладу, на противагу колективізму, схилянню перед вищою владою у росіян (вперше її подав М. Костомаров у «Двох руських народностях»). Цей схематичний образ двох відмінних національних ментальностей був спроектований і на церковну історію. Певні його елементи наявні в публікаціях В. Антоновича, розвинені О. Левицьким, концептуалізовані як програма церковних реформ у текстах А. Лотоцького, А. Річицького, І. Огієнка. Узагальнюючи їхні тези, В. Заїкин виокремлює три специфічні риси українського православ'я (які водночас є й головними відмінностями від православ'я російського типу), що їх відзначають названі автори: 1) широка й потужна участь світських людей (мирян) в управлінні Церквою; 2) соборноправність, тобто керівництво Церквою собором, з участю не лише єпископів, але й мирян; 3) виборність духовних осіб (від митрополита до дяка) як вияв «церковної демократії»²³⁴.

²³² У розділі використано матеріали раніше опублікованих статей автора: Хоменко Д. Історико-церковна проблематика у дослідженнях В'ячеслава Заїкина. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2024. №1. С. 111-116; Хоменко Д. Історія української церкви у візії В'ячеслава Заїкина. *Записки Осередку Наукового Товариства імені Шевченка у Черкасах*. 2022. Т. III. С. 25-28; Хоменко Д. Наукові публікації В. Заїкина на сторінках часопису «Записки чина Св. Василя Великого». *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2020. №1. С. 43-49.

²³³ Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. № 10. С.102.

²³⁴ Там само. С. 103.

У публікації «Нарис історії східнослов'янського церковного устрою. 1. Поділ на періоди» В. Заїкин запропонував переглянути традиційний початок середньовічної історії Церкви на Русі, відсуваючи його на кілька століть раніше від правління князя Володимира. Спираючись на візантійські джерела, він вважав, що офіційне «хрещення Русі» 988 р. не було початком християнства у східних слов'ян, і навіть не варто вважати його початком «середньовічної» доби історії церкви. Він наголошував, що ще задовго до Володимира християнська віра пустила коріння на українських землях. Зокрема, він посилається на існування єпархії у Тмутаракані за кілька століть до офіційного хрещення Києва. На його думку, заснування першої руської єпископії в Тмутаракані датується серединою VIII ст. і є тим переломним моментом, який знаменує початок Середньовіччя в історії східнослов'янської церкви. Відповідно, Володимирове хрещення було лише остаточною перемогою християнства, що почало ширитися серед русів набагато раніше. То ж, ще до того як Київ набув статусу головного центру Русі, саме Тмутаракань відігравала роль первісного церковного і державного осередку.²³⁵

Аналізуючи джерела християнства на руських землях, В. Заїкин дотримується думки, що протягом кількох століть остаточною утвердженню нової релігії перешкоджали постійні переселення різних племен у південно-руських степах і різні політичні обставини. Однак, наприкінці VIII ст. поширення християнства серед слов'янських племен уже мало значний успіх. Аналізуючи епізод з «Житія Стефана Сурозького» він резюмує, що на рубежі VIII–IX ст. князь Бравлін (означений істориком як «перший руський князь») після походів на грецькі та вірменські колонії у Криму разом зі своєю дружиною прийняв християнство (за однією з версій – від вірмен із Сурожа²³⁶). Наступний етап розвитку християнства дослідник відніс до князювання Аскольда, який, начебто, розпочав перебудову своєї держави, намагаючись наблизити її до тогочасних християнізованих країн. Втім, зустрівши опір реформам зі сторони киян-язичників, цим скористався

²³⁵ Zaïkyn W. Zarys dziejów ustroju kościoła wschodnio-słowiańskiego. 1, Podział na okresy. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1939. S. 42-43; Його ж. Фальсификация церковной истории. *Слово*. 1935. №18. С. 2.

²³⁶ Дашкевич Я. Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX – першої половини XIII століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1993. Т. 225. С. 171.

новгородський князь-варяг Олег, правління якого означене науковцем як «епоха язичницької реакції»²³⁷.

Досліджуючи історію християнства на Русі періоду правління перших Рюриковичів, В. Заїкин виокремив за князювання Ігоря властивий характер «поганської Руської держави»²³⁸. Джерела, зібрані істориком, зберегли дані про торговельний характер Русі, а війна з Візантією 941 р. мала забезпечити інтереси руської торгівлі в Константинополі, які візантійський уряд хотів обмежити²³⁹. В історичній науці з'ясовано, як стверджує В. Заїкин, що «поширення християнства та християнської культури на Русі не було ділом тільки самого Володимира Великого. Св. князь Володимир Великий тільки остаточно утвердив християнську віру, яка почала була ширитися на руських землях значно давніше»²⁴⁰. Характеризуючи становище християнської віри в руських землях середини X ст., зважаючи на візантійсько-руську ворожнечу 970-х рр., яка негативно відбилась на поширенні християнства, та завдяки успішному «поширенню християнства з заходу на схід», загальна ситуація була вельми сприятливою для розвитку нової віри у Київській державі, особливо в часи Ярополка I, коли християнська релігія та культура ширилися на руських землях не з Візантії, а з християнського Заходу²⁴¹.

Дослідженню становлення християнства на руських землях присвячена розлога стаття В. Заїкина «Християнство на Україні за часів Ярополка I (969-979)», опублікована у католицькому неперіодичному виданні «Записки Чина св. Василя Великого». У ній автор стверджує, що князь Ярополк I прийняв християнство від католицьких місіонерів²⁴² та «активно поширював християнську віру в Київській Державі», погоджуючись з думкою В. Пархоменка та О. Єфіменко²⁴³. Версію вибору князем саме римської моделі християнства В. Заїкин пояснював тим, що

²³⁷ Заїкин В. Князь Ярополк Святославович – католический государь Руси. *Китеж*. 1929. №5-6. С.75.

²³⁸ Назарко І. Святий Володимир Великий Володар і Хреститель Руси-України. Рим : ОО. Василяни, 1954. С. 32.

²³⁹ Там само. С.33

²⁴⁰ Заїкин В. Початки християнства на Київській Руси-Україні. *Нова зоря*. 1928. Ч. 59. 5 серп. С.2.

²⁴¹ Заїкин В. Християнство на Україні за часів Ярополка I (969–979). *Записки чину св. Василя Великого*. 1928. Т. III, Вип. 1-2. С.39.

²⁴² Паславський І. До питання про початкову історію Турівської єпархії. *Апологет. Богословський збірник*. 2009. №1-4 (16-19). С.28.

²⁴³ Заїкин В. Християнство на Україні за часів Ярополка I (969–979). *Записки чину св. Василя Великого*. 1928. Т. III, Вип. 1-2. С. С. 4.

візантійські імператори, поширюючи християнство, намагались встановити свою політичну зверхність над наверненими народами, що в останніх викликало спротив²⁴⁴. Однак, у сучасній українській історіографії подібна теза вважається досить суперечливою. В. Ричка, досліджуючи це питання, піддає сумніву свідчення про хрещення Ярополка I католицьким місіонером, на основі аналізу пізніших інтерполяцій хроніки Адемара Шабанського. Утім, розглядаючи міжнародні відносини Русі з Заходом дослідник допускає, що «Київ був готовий прийняти хрещення від німців»²⁴⁵.

В. Заїкин приділяв особливу увагу дослідженню витоків християнства на теренах України. Розвиваючи гіпотезу І. Огієнка про те, що християнство могло проникнути на українські землі ще в перші століття нашої ери завдяки інтенсивним торговельним зв'язкам з грецьким світом²⁴⁶, Заїкин додавав, що «християнство в першому віці поширювалося в греко-римському світі по найважливіших економічних шляхах і, здається, головню там, де були значні жидівські громади; а шлях, який лучив Грецію з півд. Україною, був, без сумніву, одним із важливіших економічних шляхів, бо тим шляхом Греція одержувала велику кількість хліба та инш. найважливіших продуктів з України»²⁴⁷. Середовище пізньоантичної України було сприятливим для християнства: на цих землях вже були присутні монотеїстичні вірування, зокрема юдаїзм та раннє аріанське християнство готів, що полегшувало прийняття нової релігії.²⁴⁸

Дослідник критично ставився до популярної у той час «візантійської» теорії походження руського християнства, яка всю християнізацію середньовічної Русі в IX ст. приписувала виключно Константинополю. У статті присвяченій діяльності єпископа Володимирського і Галицького Стефана, В. Заїкин наголошував, що організація церковної ієрархії на Русі за князювання Володимира Великого

²⁴⁴ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 260. Рец. на кн.: F. Dvornik. *Les Slaves Byzance et Rome au IX siecle*. Paris, 1926.

²⁴⁵ Ричка В. «...И просвети ю крещеньем святым» (Християнізація Київської Русі). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 78-79.

²⁴⁶ Детальніше про гіпотезу І. Огієнка див.: Огієнко І. Початки християнства серед українського народу. Варшава: Друкарня синодальна. 1925. С. 7-8.

²⁴⁷ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1926. Т. II. С. 190. Рец. на кн.: І. Огієнко. *Початки християнства серед українського народу*. Накладом вид. «Духовна Бесіда». Варшава, 1925.

²⁴⁸ Тиміш Л. В'ячеслав Заїкин – історик церкви. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. №8. С.322.

здійснювалася за участі як Візантії, так і Охридської архієпископії, а також – із ймовірною санкцією з боку Апостольського престолу. Аргументом на користь цього припущення дослідник вважав дипломатичні зносини князя Володимира саме в період створення руської церковної ієрархії – у 988–991 рр. Відтак, виходячи з цього комплексу впливів, Заїкин дійшов висновку, що Руська церква, імовірно, була інституціоналізована як автокефальна архієпископія, яка мала рівний статус із іншими східними патріархатами та автокефальними архієпископіями²⁴⁹. Таким чином він вказував на інші осередки впливу, хоча й застерігав, що окремі сучасники (зокрема львівські науковці о. А. Іщак, С. Томашівський, М. Чубатий, Т. Коструба) перебільшували роль Охридського патріархату²⁵⁰. Загалом, В. Заїкин підкреслював, що панування Візантії в церковних справах ранньої Русі було нетривалим: після короткочасної місії Фотія у IX ст. протягом усього X ст. аж до офіційного хрещення 988 р. про діяльність грецьких прелатів майже не відомо, натомість джерела фіксують переважно впливи західного духовенства²⁵¹. Він робив висновок, що в цей період закладається основа Київської єпархії як окремого центру – тезу, яку поділяв і М. Грушевський²⁵². В. Заїкин увів розрізнення між «повною» та «обмеженою» автокефалією церкви. Історик доводив, що «Церква Руська від самого початку мала досить широку автокефалію, а обшир сієї автокефалії з бігом часу дещо змінювався». Зокрема, факт призначення князем Ярославом Мудрим першого русича-митрополита Іларіона (1051 р.) дослідник трактував як реалізацію давньої традиції автономного права церкви Русі. Хоча згодом, у середині XI ст., Київська митрополія і була офіційно включена до складу Константинопольського патріархату, ранній етап її історії, за Заїкиним, характеризувався значною фактичною автокефалією²⁵³. Такий підхід, на нашу думку, репрезентує розуміння істориком структури київської церкви як самостійного суб'єкта, а не підлеглої

²⁴⁹ Заїкин В. Преп. Стефан, еп. Володимирський і Галицький та його відношення до зєдинення Руської Православної Церкви з Римсько-Католицькою в останній чверті XI в. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С.198.

²⁵⁰ Заїкин В. Православие и Уния в истории украинского народа. *Слово*. 1934. №57. С. 1

²⁵¹ Тиміш Л. Проблема християнства та церкви Київської Русі на сторінках міжвоєнних львівських греко-католицьких історико-церковних видань. *Історія релігій в Україні : наук. щорічник*. 2013. Кн.1. С.132-133.

²⁵² Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. С. 23.

²⁵³ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 648. Рец. на кн.: К. Brian-Chaninov. L'église Russe. Collection «La Vie chretienne» publiee sous ladirection de Maurice Brillant. Paris, 1928.

винятково візантійському центрові, і вписується в загальну концепцію автора щодо незалежного формування церковної ідентичності на Русі.

Окремі праці Заїкина присвячені першопочаткам зв'язків давньоруської Церкви із християнським Заходом. У них дослідник детально простежував християнізацію Русі за часів князя Ярополка (970-ті рр.) та його контакти з Римом. Зокрема, на основі західних джерел він аналізував відомості про ймовірне прийняття Ярополком християнства латинського обряду і про дипломатичні обміни з папською курією (від папи Бенедикта VII у 979 р. на Русь були вислані легати)²⁵⁴.

Великою за обсягом та інформаційним наповненням є стаття Заїкина про становлення християнства у Східній Європі X ст. У ній науковець окрему увагу приділив подіям 860-х рр., які безпосередньо передували офіційному хрещенню Русі. В. Заїкин вважав, що перша спроба повернути Київ на християнство відбулася ще до князя Володимира – за часів князя Аскольда. Наведені численні джерела, насамперед візантійські, свідчать, що після знаменитого походу русів на Константинополь 860 р. відбулися важливі зрушення у віросповіданні київських князів²⁵⁵. Зокрема, патріарх Фотій у своїх «Посланнях» близько 867 р. писав про дивовижне навернення народу росів, «які недавно ще прославлялися своєю жорстокістю, а нині прийняли християнство»²⁵⁶.

Аналізуючи конфлікт між прихильниками нової віри та язичницькою традицією («поганська реакція князя Олега») Заїкин припускав, що прихід варяга Олега до влади був значною мірою реваншем консервативної язичницької партії проти християнізаційних та реформаторських прагнень князя Аскольда та його оточення. Олег, як типовий норманський конунг, був відданий військовій доблесті й героїчному культу скандинавських богів; християнство він, вірогідно, вважав чужою і навіть нешанованою вірою, придатною лише для «нижчих людей, слабких

²⁵⁴ Заїкин В. Християнство на Україні за часів Ярополка I (969–979). *Записки чину св. Василя Великого*. 1928. Т. III, Вип. 1-2. С. С. 10; Його ж. Преп. Стефан, еп. Володимирський і Галицький та його відношення до зєдинення Руської Православної Церкви з Римсько-Католицькою в останній чверті XI в. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 197

²⁵⁵ Zajkyn W. Chrzęścijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. *Elpis*. 1926. Ks.1. S. 80.

²⁵⁶ Так само. S. 83.

і жінок»²⁵⁷. Автор наводить паралелі: подібно до Святослава і пізніше хана Батия, Олег бачив у християнській релігії щось смішне й неприйнятне для воїна. На початку його князювання, робить висновок Заїкин, ставлення влади до християн було не просто байдужим, а відверто ворожим – цілком імовірно, що якийсь час Олег активно переслідував християн у Києві. Немає прямих літописних свідчень про масові репресії, але дослідник, аналізуючи характер князя, вважає дуже ймовірним, що він міг учинити короткочасну розправу над прибічниками нової віри (аналогічно тому, як це сталося згодом, на початку самостійного правління язичника Святослава, а також показово на самому початку княжіння Володимира Святославича, до його навернення). Водночас Заїкин підкреслює, що можливості Олега в цій царині були обмежені. Князь Олег, як і його найближчі наступники напередодні Володимира, не мав достатньо міцної влади, щоб цілком контролювати релігійне життя всіх підвладних земель. Київський князь кінця IX – початку X ст. фактично правив лише власне Київською землею; інші племінні княжіння Східної Європи підлягали йому номінально і зберігали значну автономію, очолювані своїми «великими і славними» князями. За таких умов, зауважує автор, було неможливо впровадити на практиці принцип «чия влада, того й віра», який згодом реалізував Володимир Великий. Олег – якби навіть захотів – просто не міг фізично викорінити християнство скрізь і назавжди. Тому, попри особисту антипатію князя, християнська релігія продовжувала існувати і далі на українських землях, щойно перша хвиля гонінь вщухла. Більше того, Заїкин зазначає, що в міру розвитку за князювання Олега та його спадкоємця Ігоря економічних зв'язків Русі з різними християнськими державами, а також під впливом одночасної діяльності грецьких і західних місіонерів, християнство швидко відродилося після олегової реакції і знову почало поширюватися серед населення²⁵⁸. Автор посилається тут на західні джерела, зокрема повідомлення єпископа Адальберта Магдебурзького, посланого Оттоном I на Русь, та інші згадки, які свідчать про наявність християн (латинського обряду) у Києві вже в 960-х рр.²⁵⁹

²⁵⁷ Там само. S. 92.

²⁵⁸ Там само. S. 93.

²⁵⁹ Заїкин В. Главные моменты в истории Русской (Восточно-Славянской) Церкви. *Слово*. 1935. №26. С.4.

Ці контакти з латинським Заходом особливо цікавлять Заїкіна: він наводить, приміром, факт прибуття німецької місії до княгині Ольги в 961–962 рр. і припускає, що Ярополк, старший син Святослава, був близький до латинських християн (ймовірно, через свою християнку-дружину)²⁶⁰. Цей нюанс підкреслює думку про плюралізм місіонерських впливів на Русі: нова віра проникала не лише з Візантії, а й з Болгарії, Моравії та Західної Європи. На думку сучасного українського дослідника О. Жерноклеєва, Вячеслав Заїкин був одним з перших дослідників української еміграції, який підтримав поширену на той час, хоча й недостатньо верифіковану гіпотезу про включення «західноукраїнських окраїн» до складу Великоморавської архієпископії, а також про ймовірну участь Константина (Кирила) в процесах християнізації Русі²⁶¹.

Значну увагу Заїкин приділяв і діяльності княгині Ольги у справі впровадження нової віри. Він досліджував її початкові зносини з Візантією та подальші кроки, спрямовані на встановлення контактів із християнським Заходом. Вчений зазначав, що Ольга, вже будучи охрещеною за грецьким обрядом, звернулася до імператора Оттона I з проханням надіслати єпископа і священників для проповіді в Русі²⁶². Ця спроба організувати на українських теренах латинську (західно-християнську) єпархію не дала тривалих плодів – надісланий єпископ Адальберт невдовзі був змушений покинути Русь через опір язичників²⁶³. В. Заїкин підкреслював, що такі заходи не означають нібито прийняття Ольгою християнства західного зразка. Навпаки, всі достовірні джерела одностайно свідчать про її хрещення за грецьким обрядом, тож княгиня залишалася в лоні східної традиції. Цим спостереженням історик доводив, що київські володарі прагнули – подібно до княгині Ольги – підтримувати рівновагу між західними та візантійськими впливами у своїй державі, не потрапляючи в односторонню залежність від жодного з

²⁶⁰ Zajkyn W. Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. *Elpis*. 1926. Ks.1. S. 67-71.

²⁶¹ Жерноклеєв О. Проблема кирило-мефодіївських впливів на процес воцерковлення ранньосередньовічної Русі в українській діаспорній історіографії XX – початку XXI ст. *Вісник науки та освіти*. 2023. №8. С. 873.

²⁶² Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 645. Рец. на кн.: K. Brian-Chaninov. *L'église Russe*. Collection «La Vie chretienne» publiee sous l'adirection de Maurice Brillant. Paris, 1928.

²⁶³ Malmenvall S. Pilgrimage and polemics : early reception of Latin Christendom in Kievan Rus' between Byzantine normativity and practical decisions. *Edinost in dialog : revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog*. 2023. Vol. 78. P. 57.

центрів²⁶⁴. Утім, на думку сучасних дослідників, така посиленна християнізація держави спричинила опір місцевої знаті, язичницьку реакцію²⁶⁵.

Розглядаючи державно-релігійну політику Ігоря Святославича, В. Заїкин доводив, що внутрішня еволюція поглядів князя і правлячих кіл Русі була на користь християнства. Полемізуючи з тезою В. Пархоменка, що вважав Ігоря затятим язичником-консерватором і «вождем язичницької партії», який спираючись на підтримку язичників не міг виявляти приязнь до нової віри²⁶⁶, Заїкин вказував на змінність політичних обставин. Він аргументував, що навіть якщо Ігор здобув владу за допомогою язичницької верхівки, то закріпившись на престолі та розширивши свій політичний кругозір, князь міг переглянути своє ставлення до релігії. Науковець прямо зазначав: «становище Ігоря на київському престолі зміцнювалося і водночас розширювався його політичний кругозір, також могло змінюватися його ставлення до язичницької та християнської релігій, і, схоже, воно справді змінилося»²⁶⁷ тобто, зміцнення влади та розширення політичних горизонтів Ігоря привели до реальної зміни його ставлення до поганства і християнства. Як докази цієї еволюції, Заїкин вказує на зростання християнського елементу в оточенні князя. Він повідомляє, що в Києві середини X ст., особливо в колі боярства і князівської дружини, вже була помітна християнська громада. На підтримку цього автор наводить конкретні факти: під час археологічних розкопок у Києві біля Десятинної церкви виявлено великий християнський цвинтар, який датують серединою X ст. і, без сумніву, доволодимировим часом. Також відомо з візантійських джерел, що в ті роки до Константинополя прибували цілі загони русів-християн. Ці свідчення переконують Заїкина, що навіть за князя Ігоря християнство пустило помітне коріння в Києві, особливо серед еліти. Відтак, цілком імовірно, що сам Ігор наприкінці життя став толерантніше і прихильніше ставитися до нової релігії. «Наприкінці свого життя князь Ігор Старий справді

²⁶⁴ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1926. Т. II. С.201. Рец. на кн.: Лотоцький О. Церковний Устав князя Володимира Великого. Львів, Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1925.

²⁶⁵ Labunka M. Religious Centers and Their Missions to Kievan Rus': From Ol'ga to Volodimer. *Harvard Ukrainian Studies*. 1988/1989. Vol. 12/13. P. 172.

²⁶⁶ Детальніше див.: Пархоменко В. Начало христианства Руси. Очерк из истории Руси IX-X вв. Полтава. Тип. Г.И. Маркевича, 1913. С.

²⁶⁷ Zajkyn W. Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. *Elpis*. 1927. Ks.2. S. 112.

співчував християнству (а також і ладу, що існував у християнських державах, особливо у Візантії)»²⁶⁸. Це твердження є надзвичайно важливим: воно показує, що на думку Заїкина, верховна Русі вже до 950-х рр. фактично визріла до прийняття християнської віри, усвідомлюючи її духовні та державотворчі переваги.

Незалежного курсу у взаєминах з християнськими осередками дотримувався і великий князь Володимир Святославич. Заїкин наголошував, що Володимир Великий підтримував контакти як зі східними, так і з західними духовними колами, прагнучи використати обидва напрямки для зміцнення держави²⁶⁹.

Так, невдовзі після свого хрещення і укладення союзу з Візантією (через одруження з принцесою Анною) князь Володимир відрядив посольство до Риму (1000–1001 рр.) і приймав у Києві латинських місіонерів – зокрема, місії святого Бенедикта Кверфуртського на Руському дворі²⁷⁰. Володимирів церковний устав, як відзначав Заїкин у рецензії на працю О. Лотоцького, також містив елементи західного канонічного права, що вказує на синтез традицій у церковному будівництві Київської держави.

Працював учений також і над дослідженням стосунків української церкви з Римом та Візантією у другій половині XI ст., присвятивши цій проблемі п'ять описових нарисів: «Становище Української Церкви супроти Риму й Візантії за князювання Ізяслава I перед унією 1075–1078 рр.»; «Унія української Церкви з Римсько-Католицькою за князя Ізяслава I: 1075– 1078 рр.»; «Сповідник Унії Св. Стефан, єпископ Володимирський і Галицький»; «Князь Ярополк – Петро, володар Волині й Галичини»; «Становище Української Церкви за часів князювання в Києві Всеволода I»²⁷¹.

У листуванні з львівським громадським діячем і публіцистом О. Назаруком, В. Заїкин наводить власну (авторську) схему історії православної церкви Русі

²⁶⁸ Там само. S. 113.

²⁶⁹ Заїкин В. [рецензія]. Записки Чина св. Василя Великого. 1926. Т. II. С.201. Рец. на кн.: Лотоцькй О. Церковний Устав князя Володимира Великого. Львів, Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1925. Його ж. «Nowa» teoria o początkach chrześcijaństwa na Rusi. *Collectanea Theologica*. 1934. № 4. S. 523-525.

²⁷⁰ Malmenvall S. Pilgrimage and polemics : early reception of Latin Christendom in Kievan Rus' between Byzantine normativity and practical decisions. *Edinost in dialog : revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog*. 2023. Vol. 78. P. 58.

²⁷¹ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 30.

другої половини XI ст., виокремлюючи 9 різновекторних періодів: 1) 1051–1055 рр. – українська церква – автокефальна; 2) 1055–1072 рр. – період зверхності Візантії; 3) 1072–1073 рр. – псується стосунки князя Ізяслава з митрополитом Георгієм (охарактеризований істориком як «крайній візантієць») і Константинополем, але у тому ж 1073 р. Ізяслава виганяють з Києва Святослав та Всеволод, тому до 1076 р. зберігається зверхність Візантії над руською церквою; 4) 1075 р. Ізяслав і його син Ярополк-Петро (вчений скрізь застосовує «Ярополк-Петро» подвійним ім'ям, щоб не плутати його з іншими Ярополками) вступає в унію з Римом; 5) 1076–1077 рр. Ізяслав повертається на Русь і влаштовує заходи до здійснення об'єднання, короткий час (до 1077 р.) Київська митрополія – в унії з Римом; 6) 1078 р. Ізяслав убитий, Стефан, ігумен Печерський, прихильник унії, з ганьбою вигнаний з монастиря, до 1091 рр. – руська церква знову під зверхністю Візантійського патріарха, але наприкінці 1080-х рр. починається її зближення із Заходом; 8) у 1091 р. Всеволод відновлює унію з Римо-Католицькою Церквою, яка була чинною до його смерті у 1093 р.; 8) по смерті Всеволода – становище із підпорядкуванням церкви розмите, хоча на початку XII ст. Київську кафедру посідає грек Никифор, супротивник Риму; тобто, й у XII ст. цілковитого, глибокого розриву ще немає²⁷².

Пропонована В. Заїкиним схема історії церкви Русі містить складну та динамічну картину стосунків Київської митрополії з Візантією та Римом. Однак, характеристика науковцем окремих періодів має дискусійний характер. Наприклад, твердження про автокефальний устрій церкви Русі періоду митрополита Іларіона (1051–1055 рр.) у сучасній історіографічній традиції є суперечливим. Так, історикиня О. Борисова візує, що загострення стосунків Русі з Константинополем спостерігається після настановлення у 1051 р. Іларіона митрополитом, а церква перебувала в стані «фактичної автокефалії»²⁷³. Натомість, П. Гай-Нижник та О. Батрак висловлюють думку про наявність неофіційного дозволу від Константинополя на обрання київським митрополитом Іларіона, який мав не лише

²⁷² Там само. Арк.. 44.

²⁷³ Борисова О. Релігійний чинник у геополітичних устремліннях еліт України в добу Середньовіччя : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка», 2010. URL: <https://surl.it/ukaksy>

очолити реалізацію візантійських вимог²⁷⁴. Запропонована схема містить також дискусійне твердження щодо унії київської митрополії з Римом за князювання Ізяслава. Зокрема, вказану концепцію не підтримував М. Чубатий, резюмуючи, що для Папи Григорія VII виділення київської самоврядної провінції з орбіти впливу Константинопольського патріархату та підпорядкування її Риму унеможливило б подальші переговори з Візантією щодо майбутнього об'єднання церков²⁷⁵.

Щодо питання церковної юрисдикції та відносин Русі з Константинополем і Римом у часи після хрещення Русі, Заїкин зазначав, що на момент, коли Володимир Великий охрестив Русь (кінець X ст.), східна та західна церкви вже фактично не перебували в євхаристійному спілкуванні одна з одною, а Руська Церква, прийнявши ієрархію від Константинополя, автоматично опинилася в орбіті Константинопольського патріархату, який на той час не був у єдності з Римом. Історик доводив, що з часів Володимира і до кінця XI ст. київська митрополія залишалася тісно пов'язаною з Візантією, лише в поодиноких випадках вступаючи в безпосереднє спілкування з папським Римом – та й то ненадовго. Він наголошував, що були кілька спроб встановити церковну єдність між Руссю та Римом після 988 р., але всі вони завершилися невдачею. Відтак, дослідник різко заперечував висунуту концепцію, ніби в історії Руської Церкви був окремий період тривалого перебування в єдності з Католицькою Церквою. Зокрема, у тогочасній церковно-історичній літературі існувала версія, яка відносила такий «унійний» період до першої половини XI ст. В. Заїкин вважав таке трактування хибним і недоречним, адже факти свідчили про протилежне: у середині XI ст. відносини між Римом і Візантією були остаточно розірвані²⁷⁶. Таким чином, Київська митрополія після 1054 р. перебувала на боці Константинополя, і про її «унію» з Римом говорити не доводиться, за винятком «кількох коротких моментів»²⁷⁷. Сучасні історики загалом погоджуються, що формальний розрив між церквами 1054 р. не

²⁷⁴ Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри в Кафолічній Церкві й запровадження християнства у Давній Русі (кінець IX – середина XI ст.). Нарис історико-герменевтичної інтерпретації. Київ : «МП Леся», С. 153.

²⁷⁵ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Ч. I (від початку до 1353). Рим-Нью-Йорк : Вид. Укр. Католического Університету, 1965. Т. I. С. 386.

²⁷⁶ Zaïkyn W. Zarys dziejów ustroju kościoła wschodnio-słowiańskiego. 1, Podział na okresy. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1939. S.47-50.

²⁷⁷ Там само. S. 49.

одразу повністю ізолював Русь від Заходу – політичні та династичні контакти тривали, але в канонічному плані Київська церква залишалася підпорядкованою Константинополю.²⁷⁸ Тож, у трактуванні Заїкіна, Середньовічна Русь зберігала візантійську церковну традицію, а всі контакти з латинським християнством мали приватний чи короткочасний характер.

3.2. Проблематика історії української церкви ранньомодерного та модерного часу

Важливе місце у науковій спадщині Вячеслава Заїкіна належить роботам з історії церкви на українських землях у ранньомодерний період (XIV–XVIII ст.). Переважно – це історико-біографічні дослідження церковно-релігійних діячів, студії з історії церковного права та аналіз взаємовпливів політичних та церковних процесів.

Біографічний аналіз, здійснений Заїкиним, сконцентрований на дослідженні релігійно-церковної діяльності окремих визначних ієрархів ранньомодерної доби. Показовим прикладом є наукова розвідка про полоцького архієпископа Марціана Білозора (бл. 1627–1707) – представника католицької ієрархії, чия постать, на думку дослідника, ілюструвала образ «типового представника Уніатського Єпископата тієї епохи», в контексті активізованого наступу греко-католицької церкви на православну конфесію рубежа XVII–XVIII ст.²⁷⁹ Це піднесення унійної церкви супроводжувалося не лише канонічним, а й політико-релігійним тиском на православні громади в межах Речі Посполитої. Заїкин виокремив, що просування Білозора щаблями церковної кар'єри значною мірою зумовлювали клієнтелістські зв'язки з митрополитом Гавриїлом Колендою, завдяки яким Білозор обіймав численні високі духовні посади (у Вільні, Пінську, Полоцьку), а також був архімандритом василіанських монастирів у Вільні та Лавришеві. Водночас

²⁷⁸ Malmenvall S. Pilgrimage and polemics : early reception of Latin Christendom in Kievan Rus' between Byzantine normativity and practical decisions. *Edinost in dialog : revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog*. 2023. Vol. 78. P. 63.

²⁷⁹ Заїкин В. Униатский епископ Марциан Белозор : Страничка из истории Униатской Церкви в эпоху ее побед и «расцвета». Варшава: Синодальная Типография, 1935. С. 2. Ця брошура була також передрукована у варшавській газеті «Слово», див.: Заїкин В. Униатский епископ Марциан Белозор : Страничка из истории Униатской Церкви в эпоху ее побед и «расцвета». *Слово*. 1935. №31. С.2. №32. С. 3-4.

дослідник зазначав, що сучасники характеризували Білозора як особу з недостатньою богословською підготовкою та індиферентним ставленням до пастирських обов'язків, що унеможливлювало повноцінне виконання ним еклезіастичних завдань. Серед амбіцій цього ієрарха вирізнялося прагнення анексувати православну Могилівську єпархію, однак реалізації задуму завадили воєнно-політичні обставини (Північна війна). Таким чином, у персоні Білозора Заїкин висвітлив типові риси уніатського церковника того часу – кар'єризм, залежність від покровителів та боротьбу за розширення впливу на тлі конфесійної експансії²⁸⁰.

Цікавою є публіцистична стаття про реформи патріарха Нікона в Московській державі²⁸¹. У ній В. Заїкин охарактеризував внутрішній стан московської церкви до XVII ст. як «страшний, просто неймовірно темний і поневолений світською владою». Розглядаючи церковно-релігійні перетворення Нікона, автор, порівнюючи його з Петром Моголою, виокремив спільні риси в реформаторській політиці цих двох діячів. Зокрема – незалежнення церкви від світської влади, піднесення церковного авторитету серед населення та оновлення внутрішньої дисципліни, розвиток освіти серед духовенства та оновлення книгодрукування.

У 1935 р. у Львові надрукована ще одна біографічна праця В. Заїкина, присвячена постаті львівського єпископа Йосифа Шумлянського, котрий очолював єпархію в 1668–1708 рр.²⁸². Ця розвідка продовжує характерний для дослідника напрям вузькотематичних досліджень-коментарів, що інтерпретують уже наявні фундаментальні праці, значно розширюючи та доповнюючи їх. У роботі автор реконструював конфлікт між єпископом Шумлянським і Львівським Успенським Ставропігійним братством кінця XVII – початку XVIII ст. та проаналізував не лише внутрішні причини цього протистояння, а й окреслив ключові параметри конфесійно-релігійних та етнополітичних процесів на західноукраїнських землях на тлі кризи православної ідентичності того періоду. Єпископ Шумлянський постає

²⁸⁰ Заикин В. Униатский епископ Марциан Белозор : Страничка из истории Униатской Церкви в эпоху ее побед и «расцвета». Варшава: Синодальная Типография, 1935. С. 3-6, С. 17.

²⁸¹ [Заїкин В.] Патріарх Никон реформатор російської Церкви. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 58. С. 6.

²⁸² Заикин В. Еп. Иосиф Шумлянский и Ставропигия: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянского и его столкновения с Львовской Ставропигией в 1700 г. Львов: Типография Ставропигийского института, 1935. 16 с.

як уособлення тодішнього клерикального середовища, зорієнтованого радше на відтворення власного владного ресурсу, аніж на пріоритети духовного служіння, національної свідомості чи морального ідеалу. Заїкин детально дослідив кроки Шумлянського на шляху до прийняття Берестейської унії в Галичині та акцентував особливу увагу подіям 1700 р., коли єпископ, уже перейшовши в унію, намагався схилити Львівське братство до єдності з Римом. Дослідник окреслив, що конфлікт між владикою і братчиками зумовлювався не лише релігійними переконаннями, а й боротьбою за владу та майнові права в єпархії. Братчики вважали свої права гарантованими патріаршими грамотами і не визнавали жодних постанов єпархіальної влади, що суперечили їхній автономії. Заїкин, спираючись на маловідомі документи (кореспонденцію єпископа з братством, синодальні ухвали, листування з константинопольським патріархом тощо), реконструює позиції сторін та доходить висновку, що непоступливість братства значною мірою зумовила гостроту конфлікту. Водночас історик не ідеалізував постать Шумлянського, він змалював його як «людину вкрай енергійну, честолюбну і користолюбну, а до того ж абсолютно безпринципну, яка не зупинялася ні перед чим для досягнення своїх цілей»²⁸³. Зрештою, як візував В. Заїкин, Шумлянський знайшов компромісний шлях – у 1708 р. єпископ домовився з братчиками про перехід в унію, гарантувавши їм збереження ставропігії в межах унійної церкви. Внаслідок цього компромісу ставропігійне братство визнало юрисдикцію греко-католицького єпископа, та тимчасово зберегло свої історичні привілеї та самоврядування, які згодом були ліквідовані²⁸⁴. Інтерпретація В. Заїкина цього епізоду яскраво ілюструє особливості взаємин між церковною ієрархією та мирянством у ранньомодерну добу: конфлікт між ними досяг кульмінації на ґрунті унійних змагань, проте був розв'язаний через компроміс, що заклав підвалини для подальшого співіснування традиції соборноправності з новою унійною ієрархією.

У 1936 р. В. Заїкин підготував, але так і не опублікував статтю про Феофана Прокоповича «Архиепископ Феофан Прокопович. К 200-летию со дня смерти»²⁸⁵.

²⁸³ Там само. С. 2.

²⁸⁴ Там само. С.15.

²⁸⁵ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288 Од. зб. 26. П. 1. 34 арк.

У ній охарактеризував Прокоповича як «основоположника російської політичної філософії» та першого європейського теоретика просвітницького абсолютизму. Уникаючи висвітлення особистих поглядів на постать Ф. Прокоповича та «петровський» період історії Росії, Заїкин зауважував, що неупереджене висвітлення даного періоду є надзвичайно тяжким та залежить від церковно-релігійних і національно-політичних поглядів істориків²⁸⁶.

Увагу до проблематики християнства на руських (українських) землях та інкорпорації київської митрополії до московського патріархату В. Заїкин зацентрував у рецензії на працю Р. Лашенка «Лекції по історії українського права». Зокрема, рецензент зазначав, що роль Візантії в поширенні християнства на землях Русі не була домінуючою (науковець дотримувався думки, що руська церква мала широку автокефалію у складі Константинопольського патріархату²⁸⁷), а найвагоміший вплив на християнізацію русичів відіграла Дунайська Болгарія, Німеччина, Чехія та кавказькі держави²⁸⁸. В. Заїкин відкидав тезу про повну відповідальність Московії за втрату автономії київською митрополією. Науковець дотримувався думки, що поглинання української церкви російською відбулось завдяки діям місцевого духовенства, які шукали підтримки в московських князях, а потім царях та імператорах. Саме це, на думку Заїкина, стало основною трагедією українського православ'я²⁸⁹. Інкorporація київської митрополії під протекторат московського патріархата, на думку дослідника, відбулася за згоди і бажання гетьмана І. Самойловича, та при безпосередній участі митрополита Гедеона Святополк-Четвертинського та єпископа Теодосія Углицького. З'єднання спершу полягало лише у визнанні зверхності московського патріарха, який не втручався у внутрішнє управління українською церквою та послух у догматичних питаннях. Фактично, Київська митрополія зберігала свою *de facto* майже повну автокефалію

²⁸⁶ Див. напр. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 4. С. 328-330. Рец. на кн.: Dr. Koch H. Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte westlicher Einflüsse auf dasostslavische Denken. Priebatsch's Buchhandlung. Breslau 1929. 191 с.

²⁸⁷ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 648. Рец. на кн.: K. Brian-Chaninov. L'église Russe. Collection «La Vie chretienne» publiee sous ladirection de Maurice Brillant. Paris, 1928.

²⁸⁸ В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 271. Рец. на кн.: Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Частина I. Прага, 1923.

²⁸⁹ В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 272-273. Рец. на кн.: Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Частина I. Прага, 1923.

до 1721 р., коли з початком синодального періоду відбулося цілковите об'єднання української й російської церков²⁹⁰.

У дослідженні внутрішнього устрою Руської (православної) Церкви у Великому князівстві Литовському В. Заїкин послідовно вибудовував інституційно-канонічну перспективу, наголошуючи на відсутності сталої норми та історичній змінності форм церковного життя. Він стверджував, що «Східні Церкви не мали, і навіть не мають, постійної, чітко визначеної та розвиненої правової системи... Це призвело до постійної мінливості та різноманітності форм православної церковної організації», і що саме у ВКЛ ці процеси були особливо динамічними під впливом грецького канонічного права та католицького і протестанського впливів.²⁹¹ Цим програмним твердженням він задавав рамку для критичного аналізу еволюції церковних інституцій XV–XVI ст. поза площиною одномірних схем.

Розглядаючи ієрархічну організацію, дослідник підкреслював хвилеподібність інституційної автономії та канонічної залежності. Він візував, що окрема Київська митрополія була залежна від Константинопольського патріарха, але з обмеженою автокефалією, яку отримала в 1354 р, однак упродовж століття ця відособленість не раз втрачалася і відновлювалася, а в 1458-1461 рр. «загальноруська митрополія була остаточно розділена на митрополії Литовську (або Київську) та Московську». У погляді «залежності» від Константинополя він чітко відокремлював суто церковно-канонічні інструменти від фактичного самоуправління. На думку Заїкина, залежність Руської Церкви у Великому князівстві Литовському від патріарха до середини XV ст. виражалась лише в правах останнього призначати або затверджувати кандидатуру митрополита запропонованого великим князем, відокремлювати Литовську (і Галицьку) митрополію від московської митрополії та возз'єднувати їх, надсилати митрополиту освячене миро.²⁹²

Кут зору В. Заїкина на локальні (парафіяльні) та єпархіальні механізми влади вирізнявся увагою до професійних і корпоративних структур духовенства та їхньої

²⁹⁰ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василія Великого*. 1933. Т. IV. С. 427. Рец. на кн.: О. Лотоцький. Українські джерела церковного права. (Праці Українського Наукового Інституту. Серія правнича, кн. 1). Варшава, 1931.

²⁹¹ Zajkin W. Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiegow Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI w. Do Unji Lubelskiej. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1930. R. X. № 3. S. 132.

²⁹² Там само. S. 132-133.

ролі в підтриманні канонічного порядку. Аналізуючи єпископські канцелярії й дорадчі осередки, він показував як формувалися стійкі канали адміністрації та суду, що забезпечували «загальний нагляд» митрополита внизу церковної піраміди²⁹³. У візії В. Заїкина саме такі інструменти як суд, дисципліна, внутрішні наради єпархії, з'їзди (собори) – становили інфраструктуру соборності як *modus operandi* православної церковної організації пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу²⁹⁴.

Різно стриманим був його вердикт щодо Новоградського собору 1415 р. Як історик канонів і інституцій, він наполягав, що значення Собора сильно перебільшено, оскільки той діяв всупереч волі Патріарха, під тиском Вітовта і не створив нової традиції виборності, а тимчасово відновив литовську митрополію, що знову зникла після смерті митрополита Григорія Цамблака, після чого відновилося єдність Руської митрополії з центром у Москві²⁹⁵. Тим самим Заїкин позбавляв собор ролі «засадничого» моменту устрійових реформ, яку надавали йому окремі польські автори²⁹⁶.

Собори у структурі Православної Церкви становлять не просто адміністративні органи, а один із наріжних каменів її буття та розвитку. Їхнє коріння сягає глибин еклезіологічної традиції Східної Церкви, де соборність виступає ключовим принципом управління і духовного самовизначення церковної спільноти²⁹⁷. Як відзначав В. Заїкин, саме собори у своїй первісній формі були носіями тієї моделі церковного життя, що ґрунтувалася на колективній відповідальності всіх членів громади за долю Церкви. Така участь мирян і

²⁹³ Там само. S. 133.

²⁹⁴ Детальніше про особливості організаційної структури Київської митрополії див.: Сковчиляс І. Від давньоруських десятин до намісництв-протопопій: особливості «впорядкування» сакрального простору Галичини в княжий період (до кінця XIV століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2010. №45. С. 55-91.

²⁹⁵ Заїкин В. К вопросу о положении православной церкви в Польском государстве в XIV-XVII веках. Варшава: Синодальная Типография, 1935. С. 25-26.

²⁹⁶ Див. напр.: Chodyncki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370-1632. Warszawa: Drukarnia Kasy im. Mianowskiego. 1934. S.60-72.

²⁹⁷ Martynowicz A. Typologia soborów lokalnych Kościoła prawosławnego na ziemiach ruskich i Wielkiego Księstwa Litewskiego do końca XV wieku. *Latopisy Akademii Supraskiej*. 2014. T. 5. S. 9.

духовенства в ухваленні рішень має тяглість від апостольських часів і становить серцевину християнського досвіду спільного управління²⁹⁸.

На польсько-литовсько-руських землях цей візантійський досвід поєднався з канонічною спадщиною, створюючи своєрідну синтезовану модель управління. Помісні собори, що скликалися у цьому регіоні, виконували не лише функцію правового врегулювання, а й ставали механізмом інтеграції місцевої Церкви в загальноцерковну традицію. Заїкин наголошував, що саме через такі зібрання формувалася організаційна структура, визначалися пріоритети богословського розвитку та затверджувалися рішення, важливі для збереження єдності. Собори дедалі більше еволюціонували у бік комплексних колегіальних інституцій, що поєднували богословсько-доктринальні, дисциплінарні, адміністративні та судові повноваження.

Однак, до початку XIV ст. їхнє значення залишалося обмеженим. Політична вага князів перевищувала авторитет митрополитів, і навіть питання суто релігійного характеру часто вирішувалися світською владою. Хоча собори й продовжували існувати, їхній вплив помітно зріс лише з середини XV ст. Децентралізація церковного управління в Київській митрополії та занепад релігійного життя сприяли тому, що класичні форми соборної діяльності втрачали актуальність²⁹⁹.

В. Заїкин у своїх дослідженнях відзначав, що єпархіальні собори на той час майже перестали скликатися. Їхню роль перебрав на себе так звані «крилоси» — інституції, що вирости зі спільнотного служіння духовенства кафедральних соборів. Походження терміна сягає грецького κλῆρος — «духовенство». Первісно до крилосів належали пресвітери кафедрального храму, а згодом і священники парафіяльних церков, розташованих у центрі єпархії. Як колегіальні дорадчо-управлінські органи, крилоси забезпечували безперервність управління у відсутності або при обмеженій діяльності соборів. Найдавніші свідчення про їхнє

²⁹⁸ Zajkin W. Podział historii Kościoła wschodnio-słowiańskiego (ruskiego i rosyjskiego) na okresy. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1934. R. XIV. № 3. S. 215-216.

²⁹⁹ Martynowicz A. Typologia soborów lokalnych Kościoła prawosławnego na ziemiach ruskich i Wielkiego Księstwa Litewskiego do końca XV wieku. *Latopisy Akademii Supraskiej*. 2014. T. 5. S. 9-11.

існування, на які звертав увагу Заїкин, датуються XI ст. і пов'язані з Київським собором Святої Софії, що слугував не лише духовним, а й організаційним осердям церковного життя Русі.³⁰⁰

В оцінці концепту автокефалії Заїкин відкидав ідею ранніх державних стратегій на користь повністю самостійної православної митрополії, стверджуючи, що реальні інтенції до повної автокефалії вперше проявилися за митрополита Петра Могили – і то не з боку уряду, а «в колах близьких до митрополита», у вигляді невиразних проектів патріархату в Речі Посполитій³⁰¹. Ця постановка питання виводила його за межі суто політичної історії до історії ідей: автокефалія осмислювалася не як механічна функція державного суверенітету, а як церковна доцільність, перевірена досвідом залежностей від Константинополя та Москви.

В. Заїкин також зробив внесок у вивчення історії Церкви XIX ст., особливо щодо стосунків між Православ'ям, Католицизмом і суспільством. У статті «З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX віку» він дослідив релігійні пошуки української інтелігенції за доби Миколи I. Історик відзначав, що офіційне російське православ'я епохи не могло задовольнити духовних потреб частини освіченого українського суспільства, яке прагнуло «шукачів правди й віри». Деякі представники цієї східноукраїнської інтелігенції почали звертати погляд до «католицької ідеї» – концепції єдності Вселенської Церкви під проводом Римського престолу³⁰². Аналізуючи їхній світоглядний вибір, В. Заїкин підкреслював, що значна частина інтелігенції помилково ототожнювала недоліки повсякденного церковного життя і окремих священнослужителів із вадами самої Церкви. Він зауважив, що хиби духовенства не є хибами Церкви як Тіла Христового, і тому розчарування в конкретних носіях віри не мало би вести до зречення православної традиції. У цій же праці вчений сформулював засадничий для себе принцип: неприпустимо ставити земні, навіть національні, інтереси вище

³⁰⁰ Zajkin W. Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiegow Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI w. Do Unji Lubelskiej. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1930. R. X. № 3. S. 135.

³⁰¹ Заїкин В. К вопросу о положении православной церкви в Польском государстве в XIV-XVII веках. Варшава: Синодальная Типография, 1935. С. 19. Його ж. С. Т. Голубев и его труды. *Воскресное чтение*. 1930. №49. С. 765-766.

³⁰² Заїкин В. З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в. *Записки Чина св. Василія Великого*. 1930. Т. III. С. 225-226.

за справи Церкви, яка «єднає нас із вічністю... єднає із самим Господом Богом»³⁰³. Ці слова відбивають глибинно-консервативний, богословськи вмотивований погляд В. Заїкина на роль Церкви – на його переконання, Церква повинна залишатися над суєтою тимчасових політичних цілей, будучи носієм вічної істини³⁰⁴.

Працював учений і над складанням загального огляду історії церкви на українських землях та інших слов'янських територіях. Вивчаючи ці питання з релігійно-історіософського погляду, В. Заїкин розділив у структурі православної церкви ХХ ст. два умовні табори: «російський» – залишався вірним духові, традиціям і канонам Православної церкви та «український» («антиканонічний»)³⁰⁵ – з виразним ухиленням у бік модернізму, з виставленням національно-політичних тенденцій над усе, з трактуванням церковних справ як засобів для досягнення національно-політичних завдань. Розмірковуючи над питанням самостійності Заїкин зазначав, що «коли в державі існує своя окрема автокефальна Церква, є завжди небезпека, що місцева влада намагатиметься підпорядкувати Церкву собі й зробити з неї знаряддя своєї політики»³⁰⁶. Звідси, й негативне ставлення дослідника до новоутвореної у 1921 р. УАПЦ, яку історик характеризував як «церкву липківців, що розірвала канонічний зв'язок з іншими православними і по своїй структурі й ідеології є сектою на зразок західних модерністів³⁰⁷» (крім іншого, В. Заїкин розглядав ставлення деяких діячів УНР до церкви як до засобу національної політики, називаючи це «засобом національної політики, а не церквою»³⁰⁸). Незважаючи на своє православне віросповідання, Заїкин симпатизував католицькій церкві, стверджуючи, що через свою універсальність та всесвітній характер остання не може бути національною та

³⁰³ Там само. С. 230-232.

³⁰⁴ Заїкин В. О русском католичестве. *Слово*. 1935. №19. С. 2-3.

³⁰⁵ Титаренко Ю. Огляд наукових досліджень з церковної історіографії в працях В. Заїкина. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії*. 2006. С. 25–26.

³⁰⁶ Заїкин В. З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині ХІХ в. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 227.

³⁰⁷ В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 717. Рец. на кн.: Hans Koch. *Die orthodox autokephale Kirche der Ukraine*, 1928; *Die Ukraine*. 1929.

³⁰⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 3.

ставити державні інтереси вище релігійних³⁰⁹. Застерігаючи поглинання церкви державою, науковець висловлював занепокоєння, що подібна ситуація може викликати небезпеку, коли місцева влада намагатиметься підпорядкувати церкву собі як знаряддя політики. Яскравим прикладом такого поневолення, на думку історика, була Російська православна церква синодального періоду³¹⁰.

Водночас інтелектуал підтримував й ідею самостійності церкви, відносячи перші спроби автокефалії до XI ст. Адже вже від останніх років князювання Ярослава Мудрого можемо бачити енергійне прагнення частини духовенства до незалежності Руської церкви від Константинопольського патріархату та надання їй широкої автокефалії, яку церква мала за часів Володимира Великого, коли вона тільки постала, за участі та згоди Константинопольського та Македонсько-Болгарського патріархів, а також Папи Римського, та переведення її в автокефальну архієпископію, «рівнорядно з інш. східними патріярхатами та автокеф. архієпископіями»³¹¹.

3.3. Церква і держава, їх взаємодія у працях В. Заїкина

Вагому частину своєї наукової діяльності В. Заїкин присвятив проблемам історії церковного права та взаєминам церкви зі світською владою в XVI–XVII ст., досліджуючи, зокрема, участь світських людей (мирян) у церковному управлінні. Його ґрунтовна монографія «Участие светского элемента в церковном управлении, выборное начало и “соборность” в Киевской митрополии в XVI и XVII веках»³¹² стала одним із перших системних аналізів вказаних питань.³¹³ У цій праці Заїкин поставив за мету проаналізувати ступінь впливу секулярного елементу на церковно-адміністративну структуру доби Раннього Нового часу та з'ясувати, як співіснували принципи виборності й соборності з традиційною церковною

³⁰⁹ В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 716. Рец. на кн.: Hans Koch. Die orthodox autokephale Kirche der Ukraine, 1928; Die Ukraine. 1929.

³¹⁰ Заїкин В. З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С.227.

³¹¹ Заїкин В. Преп. Стефан, еп. Володимирський і Галицький та його відношення до зєдинення Руської Православної Церкви з Римсько-Католицькою в останній чверті XI в. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С.198.

³¹² Ця монографія була також передрукована у варшавському журналі «Воскресное чтение» (1930), №№ 22–44.

³¹³ Заїкин В. Участіє светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Киевской митрополии в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типография, 1930. 162 с.

ієрархією. Центральними об'єктами уваги стали інституційні форми патронату – зокрема, королівське право подання кандидатур на вищі духовні посади, активна участь православного міщанства в охороні церковного ладу, роль братств як носіїв церковного самоврядування. Окремий фокус – політика Київської митрополії в означений період, а також діяльність визначних ієрархів, таких як митрополит Йов Борецький та Петро Могила. Загальний висновок Заїкина полягав у тому, що втручання світських чинників у церковну сферу мало переважно деструктивний характер і призвело до інституційного ослаблення Православної Церкви. Він ґрунтовно проаналізував історичні джерела про обрання православних ієрархів у Речі Посполитій. Спираючись на королівські універсали та привілеї з актів археографічної комісії, він простежив еволюцію виборчого начала. Зокрема, наведено норми сеймової ухвали 1543 р., яка встановила порядок обрання київського митрополита «князями, панами, радою, шляхтою, єпископами, архімандритами і т.д. (словом, вищим духовенством і настоятелями найзначніших монастирів спільно з аристократією і шляхтою)» з наступним затвердженням королем і отриманням санкції від Константинопольського патріарха³¹⁴. За твердженням історика, вже в середині XVI ст. закріпився порядок виборів єпископів і митрополита обмеженим колом осіб – духовною верхівкою та православною шляхтою, а зовсім не «всім народом». Заїкин спеціально спростовує тезу деяких авторів про нібито «загальнонародні вибори» єпископів, посилаючись на полемічний твір «Палінодія» (1620-ті рр.), він доводить, що навіть коли зрідка відбувалися вибори митрополита, участь у них брали лише князі, магнати і шляхта, але не міщани й не селяни. Джерела також свідчать про численні зловживання у цій сфері – королі Речі Посполитої часто призначали на церковні посади світських осіб як нагороду за службу, порушуючи навіть власні укази. Наприклад, 1592 р. король Сигізмунд III подарував полоцьку єпископію шляхтичу Богдану Сеніцькому як винагороду за військові заслуги. Така практика світського протекціонізму вела до занепаду церковного життя: монастирі та парафії розглядалися можновладцями

³¹⁴ Там само. С. 31-32.

лише як «доходні статті», а поставлені ними настоятелі нерідко виявлялися недостойними і користолюбними людьми, що завдавали шкоди церкві³¹⁵.

Методологічний підхід Заїкина поєднував аналіз церковно-правових норм із широким історичним контекстом, що було новаторським на той час. Як історик-правник, він детально досліджував канонічний бік проблеми – чи відповідало залучення мирян до управління церковним канонам і традиції, і водночас наголошував, що церковні процеси неможливо зрозуміти без урахування суспільно-політичних умов. У критиці праць попередників він підкреслював значення соціально-економічних чинників та політичних обставин XVI–XVII ст. (вплив Реформації і Контрреформації, становище православної шляхти і міщан тощо³¹⁶). Комплексність цього підходу відобразилася і в тому, що В. Заїкин вперше системно проаналізував сам інститут участі мирян у церковному керівництві на українських землях, спростувавши як польсько-католицькі, так і українофільські міфи про «давню соборність». Він показав, що реальні форми виборності виникли під впливом конкретних історичних обставин другої половини XVI ст., а не були прямим спадком княжої доби. До методів Заїкина належав і порівняльний аналіз – дослідник постійно зіставляв ситуацію в Київській митрополії з Московією. Зокрема, він провів паралелі між українськими братствами та російськими парафіяльними громадами, яким Стоглавий собор 1551 р. надав право обирати священників на приходах. Заїкин відзначає, що в обох випадках розквіт «виборного начала» з часом викликав зворотну реакцію з боку ієрархії і держави, які прагнули відновити дисципліну³¹⁷. У цілому його науковий підхід поєднував сувору критичну роботу з джерелами (у дусі правничої науки) із широким історичним баченням, що включало й соціокультурні аспекти розвитку церкви.

Спираючись на джерела, В. Заїкин простежує, як змінювалася роль світського елементу в церковному житті від княжої доби до XVII ст. У Київській Русі миряни загалом не брали участі в установленні ієрархії – призначення митрополитів і єпископів залежало від князів та константинопольських патріархів; громада (віче)

³¹⁵ Там само. С. 33-34.

³¹⁶ Там само. С.76.

³¹⁷ Там само. С.110.

не мала реального впливу. Поворотним моментом стала Люблінська унія 1569 р. та включення українських земель до католицької держави Речі Посполитої. Заїкин переконливо показує, що політичний контекст польсько-литовської доби безпосередньо вплинув на церковний устрій. З одного боку, королівська влада активно втручалася в призначення православних владик (як уже згадано, роздаючи єпископства світським особам); з іншого – православна шляхта і міщани, відчуваючи загрозу для своєї Церкви, почали самоорганізовуватися. Особливу увагу дослідник приділяє феномену православних братств – мирянських корпоративних об'єднань міщан, які наприкінці XVI ст. стали вагомим чинником церковного життя. На основі актових матеріалів він детально описує діяльність Львівського Успенського братства (засн. 1586), а також інших братств. Заїкин відзначає, що в 1570–1580-х рр. Львівське братство значно розширило сферу діяльності: заснувало школу, друкарню, шпиталь, запровадило нагляд за моральною поведінкою членів, спільні читання тощо³¹⁸. Важливо, що братства домоглися особливих прав: від патріарха Антіохійського Йоакима здобули ставропігію (незалежність від єпископа) та право наглядати навіть за єпископом у своїй єпархії, включно з правом скаргення і навіть відлучення його від церкви (привілеї 1586 і 1589 рр.). Це зробило братства надзвичайно впливовими органами церковного управління та «дуже впливовим членом устрою Західно-Руської Церкви і могутнім фактором у всіх сферах церковного життя України та Білорусі»³¹⁹. Протягом 1590-х – початку XVII ст. братський рух поширився по всій країні: виникли братства в Рогатині, Городку, Перемишлі, Луцьку, Києві та інших містах – як яскравий прояв активної участі мирян в управлінні церковними справами. Заїкин підкреслював, що цей мирянський рух був спричинений як внутрішніми факторами (бажанням православної громади захистити свою віру й освіту), так і зовнішніми – впливом західноєвропейських зразків. Православні братства запозичували моделі зі статутів католицьких релігійних братств та цехових об'єднань. Сучасні історики висловлюють різні гіпотези щодо походження

³¹⁸ Там само. С.52-53

³¹⁹ Там само. С.53

братств – від впливу магдебурзького права чи цехових традицій до реакції на кризу церковної ієрархії наприкінці XVI ст., проте позиція Заїкина, що поєднала внутрішні та зовнішні чинники, добре узгоджується із сучасними історіографічними дискусіями³²⁰.

Одним із ключових питань, розглянутих у монографії Заїкина, є історичне тлумачення поняття «соборність» (або «соборноправність»). Дослідник наголошував на необхідності розрізняти богословське розуміння соборності (як духовної єдності Церкви) і конкретні форми соборного управління. Він застерігає від анахронізму: «соборне управління Церквою саме по собі ще не означає участі мирян у цьому управлінні, оскільки собори можуть складатися з одних лише духовних осіб та й у тих соборах, на яких миряни були присутні, вони часто не мали вирішального голосу»³²¹. Заїкин візував, що питання про «соборне начало» в Церкві досі недостатньо вивчене ні з історичного, ні з канонічного, ні з догматичного боку. Цитуючи професора Миколу Суворова, який ще на початку XX ст. писав про розмитість цього поняття: одні вважали проявом соборності лише собори єпископів, інші – залучення мирян на всіх рівнях, аж до парафіяльного життя. Сам Заїкин, окреслюючи соборноправність у реаліях XVI–XVII ст., досліджує склад і компетенцію тодішніх соборів Київської митрополії. Він встановив, що до Берестейської унії 1596 р. загальноцерковних православних соборів на українських землях скликалося вкрай мало. Натомість єпархіальні з'їзди духовенства (які часто називалися «соборами») проходили регулярно, але без мирян або з їх мінімальною присутністю (лише дорадчим голосом). Лише за надзвичайних обставин кінця XVI ст., коли частина єпископів уклала унію з Римом (1596), православне духовенство разом із мирянами вимушено вдалося до надсоборних дій. Заїкин детально висвітлює події початку XVII ст.: відновлення православної ієрархії в 1620 р. за активної участі запорозького козацтва та Єрусалимського патріарха Феофана, а також Київський собор 1621 р., де поруч із духовенством були присутні

³²⁰ Mironowicz M. Spor o genezę bractw cerkiewnych w literaturze historycznej. *Białostockie Teki Historyczne*. 2017. Vol. 15. S. 97–100.

³²¹ Заїкин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Киевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типография, 1930. С.89

козацькі й шляхетські представники. Ці випадки він трактує як вимушене впровадження елементів соборноправності, продиктоване «особливими історичними обставинами» епохи. При цьому ідеал рівноправної участі мирян і кліру в управлінні Церквою, за висновком Заїкіна, залишався радше теоретичним гаслом, що його навіть православні полемісти сприймали обмежено. Захищаючи свою Церкву в умовах наступу унії, вони визнавали, що втручання світського елементу має межі. Католицькі полемісти вказували на це як на зловживання мирянською владою над духовенством. Заїкин погоджувався, що такі явища справді мали місце, особливо у великих міських громадах (як приклад, він наводив випадок, коли віленські братчики побрили бороду непокірному священнику)³²². Отже, дослідник дійшов до висновку, що соборноправність в історичній Київській Церкві проявлялася нерівномірно: були періоди, коли миряни домагалися великого впливу (перша третина XVII ст.), але це викликало і сильну протидію церковної ієрархії. Заїкин спеціально розглядає боротьбу ієрархії та наслідки участі мирян.

Одним з найважливіших його висновків є те, що надмірне розширення «виборного начала» і свавільна участь світських осіб у керівництві Церквою призвели до кризи церковної дисципліни. Аналізуючи парафіяльне життя, історик окреслив, що вибори священників міщанами часто мали формальний характер. Громади дбали лише про те, щоб кандидат умів правити службу «хоч сьак-так» і «добре повадився»³²³. Обраному священнику миряни нерідко нав'язували контракт, де обумовлювали розмір плати («руги»), забороняли запроваджувати нові побори, зобов'язували його сумлінно виконувати треби і берегти церковне майно. Однак такі договори не гарантували якість душпастирства. Заїкин констатував, що рівень освіти й моралі виборних парафіяльних священників часто був дуже низьким, про що свідчать численні пам'ятки тієї доби. Він наводить свідчення, що декотрі з тодішніх священників не знали основ православного віровчення і були необізнані у Святому Письмі – факти, які православним закидали навіть їхні опоненти-уніати. Учений робить висновок, що «невігластво священників,

³²² Там само. С.128

³²³ Там само. С.46

які обираються світськими людьми, було однією з перших і головних спонукальних причин» для рішучих реформ з боку місцевих митрополитів і єпископів проти такого «виборного начала»³²⁴. Від першої половини XVII ст. православна ієрархія в Україні та Білорусі (митрополит Йов Борецький, архімандрит Єлисей Плетенецький та ін.) розпочала боротьбу проти цієї «парафіяльної анархії», яку Заїкин називає боротьбою проти «суспільного папізму» – себто узурпації мирянами влади, подібно до самозваного «папства громади». Кульмінацією цієї боротьби стали реформи митрополита Петра Могили у 1630–1640-х рр. В. Заїкин детально висвітлив, як Могила та його однодумці обмежили права ставропігійних братств і монастирів, запровадили жорстку дисципліну духовенства і відновили авторитет церковної ієрархії. Історик підкреслював, що саме Могила остаточно утвердив принцип – «лише ієрархи повинні управляти Церквою», усунувши крайнощі попереднього періоду, коли світські братчики намагалися судити навіть єпископів. Таким чином, до середини XVII ст. в Київській митрополії встановилася певна рівновага: миряни залишалися важливими учасниками церковного життя (через братства, участь у виборах нижчого духовенства тощо), але вища влада знову зосередилася в руках ієрархії. Заїкин простежив і подальший розвиток цих тенденцій у другій половині XVII – XVIII ст. Під час «Руїни» (1670-ті рр.), коли на Гетьманщині ослабла центральна влада, виборність настоятелів і втручання світських покровителів знову набули широкого розмаху³²⁵. Проте після переходу Київської митрополії під омофор Московського патріархату (1686) ці явища поступово зійшли нанівець. Російська церковна влада, особливо в синодальну добу XVIII ст., вже не допускала автономії мирян: парафіяльне духовенство опинилося під суворим контролем держави та єпархіальної адміністрації. Цікаво, що Заїкин згадує і про наслідки секуляризації в Російській імперії: у Великоросії секуляризація церковних земель і патронат поміщиків над парафіями призвели до іншої крайності – повної залежності сільського духовенства від панів та деградації його становища. Це особливо проявилось в 2-й половині XVIII – 1-й половині

³²⁴ Там само. С.47.

³²⁵ Там само. С.52

XIX ст., як зазначає дослідник (він посиляється на такі факти у зносках). Таким чином, історик демонструє, що проблема взаємин світської і духовної влади залишалася актуальною і в пізніші століття, хоча набувала інших форм. Загальний висновок Заїкина щодо XVI–XVII ст. – участь світського елементу в церковному управлінні мала подвійний результат. З одного боку, вона сприяла відродженню Православної Церкви (через просвітницьку діяльність братств, захист прав віруючих), а з іншого – породила явища «свавілля» і порушення канонічного ладу, які Церкві довелося долати через реформи та зміцнення дисципліни³²⁶.

Характеризуючи вищевказану працю В. Заїкина, сучасний дослідник Л. Тимошенко зауважує, що руська церква була також достатньо недемократичною, причому виявом засилля «світського елемента» в ній були не тільки братства. У зв'язку із загальною феодалізацією церкви, це знайшло відбиток передовсім у двох формах патронального права – королівському праві подавання і приватновласницькому патронаті. В окремому розділі, присвяченому братствам, В. Заїкин аналізує міщанську природу братств. Їхня ставропігія стала вельми важливим і могутнім чинником церковного управління, але з погляду канонічного права це було «недоречністю». Такий стан призвів, зрештою, до вельми «несправедливих» наслідків (ішлося про стосунки братств з Г. Балабаном). Солідаризуючись із С. Голубєвим, О. Левицьким та М. Грушевським, дослідник саме звідси виводив генезу унії. У підсумку, В. Заїкин уважав ставропігію апогеєм втручання світського елемента до сфери церковного управління – привівши церкву до унії, яка своїм «суспільним папізмом» завдала великої шкоди³²⁷. Окремо В. Заїкин виділяє момент боротьби вищої церковної ієрархії із ставропігією братств, досліджуючи церковну політику українського релігійного діяча 60-х рр. XVII – початку XVIII ст., львівського єпископа Й. Шумлянського, який силовим методом захопив Успенську церкву Львова – головний осередок Львівського Ставропігійного братства³²⁸.

³²⁶ Там само. С.48.

³²⁷ Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Зб. наук. праць. 2007. Вип. 15. С. 256.

³²⁸ Заїкин В. Еп. Иосиф Шумлянский и Ставропигия: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянскаго и его столкновения с Львовской Ставропигией в 1700 г. Львов: Типографія Ставропигійскаго института, 1935. С. 9.

Аналізуючи питання походження братств у рефлексії В. Заїкина, важливо зазначити, що у колишній Речі Посполитій покровителями окремих сільських парафій вважалися власники маєтків, а у містах – міщани, організовані з кінця XVI ст. в церковні братства. А участь мирян у церковних справах впливала не з ідей реформаційного руху, які в той час активно поширювались Європою, а з традиційної для Східної Церкви «соборності». На переконання сучасних дослідників, така практика була не звичаєм, а церковним правом³²⁹.

Дискусійно-критичний пласт дослідження виявляється у полеміці з істориком М. Чубатим, зокрема стосовно походження традиції секулярного контролю над Церквою, яку останній пов'язував з демократичними інститутами давньоруської віча³³⁰. На противагу цій тезі, В. Заїкин стверджував, що саме князі, а не громади, були головними протекторами та фундаторськими фігурами давньоруського християнства³³¹. Водночас обидва дослідники єдині у визнанні унії як контрвпливу, що намагався стримати світську інфільтрацію, особливо з XVII ст.,³³²

Студіюючи проблематику церковної унії на українських землях, В. Заїкин виокремлював причину переходу православних єпископів під владу Римського Папи – реформи Константинопольського патріарха Ієремії, «які внесли дезорганізацію в церковне управління, обмежили владу митрополита й єпископів, викликали розвиток так зв. громадянського папізму, роздвоїли через утворення духовного екзархату висшу церковну владу у Київській Митрополії, установили таку аномалію, як контроль братств єпископами»³³³. Також науковий інтерес представляє твердження історика про відсутність масових переходів православних до католицизму, натомість «дуже численні були переходи з православ'я на аріянізм, реформатство й т. п., а звідти вже на римо-католицтво»³³⁴. Вдаючись до характеристики постаті К. Острозького на тлі унійних рухів, він наголошував, що

³²⁹ Mironowicz M. Spor o genezę bractw cerkiewnych w literaturze historycznej. *Białostockie Teki Historyczne*. 2017. Vol. 15. S. 107.

³³⁰ Чубатий М. Про правне становище церкви в козацькій державі. *Богословія*. 1925. Т.ІІІ, Кн.1-4. С.37.

³³¹ Заїкин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типография, 1930. С.4-17.

³³² Тиміш Л. В'ячеслав Заїкин – історик церкви. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. №8. С. 324.

³³³ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1935. Т. VI. С. 384. Рец. на кн.: Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r. Lwow, 1933.

³³⁴ Там само. С. 385.

головною причиною боротьби українського князя проти унії було прагнення зберегти величезний вплив і владу над церквою, які він міг утратити в наслідок успішної реалізації проекту унії³³⁵.

Концептуально важливою для В. Заїкина є ідея про специфічну автономію церковного права як правової системи, здатної до автономного функціонування навіть, за умов втрати політичної суб'єктності. Полемізуючи з М. Чубатим, який датував кінець української правової традиції 1780-ми рр., тобто моментом остаточного демонтажу української державності, Заїкин наполягає на тому, що церковне право залишалося живим інструментом духовного життя, зокрема у формі локального помісного права³³⁶.

Значну увагу історик приділяв працям з церковно-правової тематики, що простежується в його рецензії на книгу Казимира Ходиніцького «Православна церква Речі Посполитої. Історичний нарис. 1370–1632». В. Заїкин схвалює нейтральність автора у трактуванні конфесійних відносин у межах польсько-литовської держави, проте вказує на методологічні прогалини, нехтування джерельною базою, брак конкретних прикладів, поверховість у розкритті догматичних аспектів. Особливої критики зазнають висновки щодо Берестейської унії, ролі Константинопольського патріархату, позицій православного духовенства і впливу церковних братств³³⁷. Через обмежений обсяг рецензії В. Заїкин не мав змоги повною мірою викласти свій дискурс, натомість опублікував окрему працю у формі наукового відгуку, де систематично виклав свою інтерпретацію зазначених проблем. Вона наскрізно просякнута ідеєю негативного впливу світської та магнатської влади, а також церковних братств на функціонування церковної структури³³⁸.

³³⁵ Тимошенко Л. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еклезіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах річпосполитського права патронату). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2009. Вип. XIII. С.54; Zaikin W. [рецензія]. *Pro Christo: wiara i czyn*. 1928. №12. С. 914. Рец. на: Prace Naukowego Towarzystwa Teologicznego. Tom 1. Św. Kapłan Męczennik «Św. iaszczenom uczenyk» Jozafat Kuncewycz. Materiały i studia z okazji jubileusze. Zebrał ks. dr. Józef Slipij, Lwów, 1925. Str. 261

³³⁶ Тиміш Л. В'ячеслав Заїкин – історик церкви. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. №8. С. 324-325.

³³⁷ Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 623-636. Рец. на кн.: Chodynicki Kazimierz : Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. 1370-1632. Wydano z zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Warszawa 1934, str. XXI+632.

³³⁸ Заикин В. К вопросу о положении православной церкви в Польском государстве в XIV-XVII веках. Варшава: Синодальная Типография, 1935. 63 с.

Висновки до розділу 3

Наукові студії Вячеслава Заїкина переконливо демонструють цілісну, водночас полемічну концепцію історії Церкви на українських землях, у якій ключовими є ранньосередньовічна проблематика, історія інституцій і канонічного устрою, а також напружена взаємодія церковного та світського начал. У дослідженнях, присвячених витокам християнства на Русі, Заїкин послідовно відкидає спрощені схеми «візантійського монополізму», наголошуючи на плюралістичному характері джерел християнізації й тривалому «передволодимировому» періоді поширення віри. Автор переносить початок «середньовічної доби» церковної історії у східнослов'янському світі до VIII ст., вказуючи на Тмутараканську єпархію як інституційний маркер ранньої церковної організації. Поряд із цим, він реконструює змінні фази релігійної політики перших Рюриковичів – від християнізаційних зрушень, пов'язаних з Аскольдом і Ярополком, до «язичницької реакції» Олега, що засвідчує не лінійну, а конфліктно динаміку християнства на киеворуському ґрунті. На медієвістичному зрізі важливою є також поставлена ним проблема первісної автономії Руської Церкви: Заїкин розрізняє «повну» і «обмежену» автокефалію та інтерпретує поставлення Іларіона 1051 р. як вияв давнішої традиції широких прав Київської митрополії, не зводячи при цьому всі процеси до одномірної залежності від Константинополя. Його періодизаційні та джерелознавчі аргументи, включно з акцентом на контактах із Римом і латинськими місіями, підважують як уявлення про єдину «візантійську лінію», так і висуваючи модель багатовекторної рецепції християнської культури, яка поєднувала грецькі, болгарські, західноєвропейські та кавказькі впливи. Водночас дослідник критично ставиться до гіпотез, що абсолютизують «унійні» епізоди XI ст., підкреслюючи канонічну належність Київської Церкви до константинопольської орбіти після 1054 р., попри тривалі політичні, династичні та культурні зв'язки із Заходом.

В оцінці середньовічної церковної традиції В. Заїкин важливим вважав не лише хронологічну глибину християнізації, а й інституційну динаміку: він увиразнює хвилеподібність автономії, порівнюючи формальні канонічні

залежності з фактичним самоуправлінням Київської митрополії в різні періоди. Особливо показовим є його трактування соборноправності та участі мирян: Заїкин демонтує романтизовані уявлення про «всеохопну народну виборність» у давньоруській Церкві, показуючи, що реальні механізми участі світського елементу оформилися пізніше, під тиском конкретних історичних обставин пізнього Середньовіччя й раннього Нового часу. Дослідник вводить у науковий обіг розрізнення між нормативними уявленнями про соборність та історично змінними формами її інституційної реалізації – від єпископських канцелярій і дорадчих «крилосів» до регіональних соборів, що віддзеркалювали синтез візантійської канонічної спадщини з місцевими політико-правовими режимами. На цьому тлі його критика перебільшення значення Новоградського собору 1415 р. послідовно вписується в загальну інтенцію звільнити історичний наратив від телеологічних схем.

Проблематика ранньомодерної доби у висвітленні В. Заїкина розгортається крізь призму біографістики, історії церковного права та соціально-інституційної історії. Портрети Марціана Білозора і Йосифа Шумлянського в нього – це не лише персональні «кейси», а й репрезентативні моделі поведінки ранньомодерних ієрархів в умовах конфесійної конкуренції та політичного тиску. На матеріалі унійного наступу кінця XVII – початку XVIII ст. Заїкин показує, як кар'єрні стратегії, клієнтелістські зв'язки та прагнення юрисдикційної експансії корелювали з ослабленням пастирського виміру служіння, а також із загостренням конфліктів між єпископатом і братствами, що боронили свої привілеї та автономію. Конфлікт Шумлянський – Львівське Успенське братство подано як багатовимірний вузол релігійних, інституційних і майнових суперечностей, розв'язаний компромісом, який легітимував нову конфесійну конфігурацію, але водночас засвідчив тривкість участі мирянських інституцій в парафіяльному житті. Публіцистичні нотатки про реформи патріарха Нікона – у зіставленні з реформаторською програмою Петра Могили – дозволили В. Заїкину окреслити типологічні константи модернізації східнохристиянських церков: спроби унезалежнення від світської влади, піднесення авторитету і дисципліни, освітні й

видавничі ініціативи. Важливо, що ці сюжети у нього позбавлені апологетики: модернізаційні імпульси співвіднесено з ризиками інструменталізації Церкви державою.

У дослідженнях внутрішнього устрою Православної Церкви у Великому князівстві Литовському Заїкин наполягає на історичній мінливості канонічних форм і відсутності «постійної, чітко визначеної» правової системи Сходу, що обумовлювало варіативність інституційних рішень. Він констатує раз-по-раз відновлювану й переривану автономію Київської митрополії, її канонічну залежність від Константинополя, зведену здебільшого до прав підтвердження митрополита та миропомазання, і водночас підкреслює вагу локальних адміністративно-судових механізмів, через які реалізувалася «соборність як *modus operandi*». Показовим є застосований ним порівняльний метод: зіставлення українських братств із російськими парафіяльними громадами, увага до резонансів Реформації та Контрреформації, аналіз королівського «права подання» і його деформуючого впливу на єпископські номінації. Така перспектива дозволила Заїкину деміфологізувати популярні наративи як польсько-католицькі, так і українофільські щодо «первісної всеохопної виборності», й показати реальний, історично обмежений склад суб'єктів виборчих процедур.

У центрі модерної проблематики також питання інкорпорації київської митрополії до московського патріархату та трансформації церковної автономії в синодальний період. Заїкин послідовно розводить відповідальності між зовнішнім тиском і внутрішніми агентами зміни, наголошуючи на ролі частини місцевого духовенства й гетьманської влади в процесі з'єднання з Москвою. Відтак поглинення не постає як одномоментний акт «зовнішнього насильства», а як результат взаємодії прагматичних розрахунків і стратегій легітимації, що призвели до поступового згортання *de facto* широкої автономії до 1721 р. Ці сюжети логічно продовжує студія про «католицьку ідею» у середині XIX ст. на Лівобережжі, де історик розрізняє критику церковної практики та оцінку самої Церкви, відстоюючи її наднаціональний і надполітичний статус як «Тіла Христового». У XX ст. ця позиція виливається в критичне ставлення до проєктів церковного націєтворення,

які, на думку Заїкина, підмінюють церковну еклезіологію політичною доцільністю, – звідси його критика УАПЦ як структури модерністського типу та розподіл православного середовища на «канонічний» і «антиканонічний» табори. Водночас дослідник не заперечує самоцінності автокефалії як церковного ідеалу: ще від пізньокиївської доби, а особливо за Петра Могили, він фіксує формування проєктів розширення самоврядності – однак наполягає, що їхня легітимація має вибудовуватися зсередини церковної традиції, а не ззовні політичних потреб.

Взаємодія Церкви й держави в працях Заїкина постає наскрізною темою, яка визначає і методологію, і висновки. Вчений демонструє, що секулярне втручання – у формах королівського патронату в Речі Посполитій чи синодального підпорядкування в Російській імперії – системно деформувало церковні інститути, редукуючи ієрархію до інструмента державної політики, а церковні посади – до «доходних статей». За цією критикою стоїть не охлократична апологія «мирянського правління», а вимога канонічного порядку: участь світського елементу може бути корисною тоді й остільки, коли вона вбудована в традицію, не підмінює сакральну природу влади в Церкві і не руйнує дисципліну. Тим пояснюється і його скепсис щодо «загальнонародних» виборів єпископату, і одночасне визнання ролі братств як осередків церковного самоврядування у специфічних правових умовах Речі Посполитої. Принципово важливою є і застережна теза дослідника: автокефалія, якщо її мислити як атрибут державного суверенітету, а не як церковно-еклезіологічну мету, завжди ризикує обернутися новою формою поневолення Церкви – спокусою «приватизувати» її для політичних завдань. Тому Заїкин водночас відстоює інституційну самостійність і застерігає від секулярної інструменталізації, пропонуючи критерієм «вірності традиції» збалансоване поєднання соборності, канонічного порядку та межової автономії від держави.

Узагальнюючи – церковно-історичний доробок Вячеслава Заїкина вибудовує альтернативну до спрощених схем у картині історії української Церкви, з перенесенням початків християнізації на докласичний період, із багатоканальною циркуляцією релігійних впливів і наголосом на первісно широкій, хоч і мінливій,

автономії києворуського церковного інституту. Ранньомодерна та модерна проблематика у нього реалізується через мікроісторію ієрархів і макроісторію права та інституцій: біографічні студії, аналіз братств, соборності, «крилосів», процедур номінацій та королівського патронату демонструють як канонічні норми переформатовувалися під тиском конфесійної конкуренції й державних режимів. Нарешті, «церква і держава» в його працях – не лише сюжет про зовнішні відносини, а й теоретичне питання меж. Церква постає наднаціональною і надполітичною спільнотою, що здатна інституційно оновлюватися без утрати ідентичності, тоді як держава – незмінний носій спокуси підмінити сакральне політичним. Саме в такому трикутнику – медієвістика, модерна інституційна історія, еклезіологія взаємин із владою – В. Заїкин формує інтелектуальну матрицю, яка й нині зберігає евристичний потенціал для інтерпретації широкого поля української церковної історії.

Розділ 4. ІСТОРІОГРАФІЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВЧЕНОГО³³⁹

Корпус наукових історіографічних досліджень В. Заїкіна, як представника «християнсько-консервативного напрямку в історичній науці»³⁴⁰ розвивався у кількох взаємопов'язаних напрямках. По-перше, це історіографія історії України, де дослідник розглядав проблемні питання довкола періодизацій і усталених наративів, зіставляючи різні інтерпретації та дискусії. По-друге, істотне місце посідає історіографія історії церкви. Розглядаючи церковні інституції як агента соціокультурних трансформацій, В. Заїкин аналізував межі конфесійної упередженості, питання джерельної репрезентативності та взаємодію між «внутрішньою» і «зовнішньою» історіями церкви. В обох напрямках на перший план виходить уважність до термінології, процедур перевірки наративів і способів легітимації авторитету в науковій спільноті. Хоча в приватному листуванні В. Заїкин відзначав, що його праці «не є надто оригінальними в питанні церковно-історичному і тільки продовжують почату вже працю»³⁴¹.

Окремим вектором його праці були персональні (біографічні) дослідження діячів науки та культури, у яких індивідуальна біографія розглядалася як «вузол» інтелектуальних мереж і каналів передачі знання. Поєднання біографіки, просопографії та елементів мікроісторії дозволяло В. Заїкину реконструювати наукові середовища, траєкторії шкіл і механізми спадкоємності. Нарешті, рецензії постають у нього як повноцінний жанр історіографічного дослідження – не лише інструмент оцінювання, а й майданчик для постановки проблем та корекції термінологічних режимів.

³³⁹ У розділі використано матеріали раніше опублікованих статей автора: Хоменко Д. В'ячеслав Заїкин як дослідник історіографії. *Zaporizhzhia Historical Review*. Т. 9, вип. 61. С. 193-200; Хоменко Д. Філософські студії в науковій спадщині В. Заїкіна. *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: зб. тез учасників конф. молодих учених.*, м. Київ, 16 черв. 2020 р. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 238-242.

³⁴⁰ Лісова К. Історія державності України в дослідженнях української наукової еміграції (1920-1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2010. С.10.

³⁴¹ Архив РАН. Ф. 1609. Оп. 2. Д. 229. Стр.2обр.

4.1. Історіографічні студії В. Заїкина

Однією з перших праць В. Заїкина на ниві історіографії стала стаття «Украинская литература о революции на Украине» (1925), у якій дослідник проаналізував мемуари та історичні нариси безпосередніх учасників і свідків революційних подій 1917-1921 рр. Заїкин високо оцінив чотиритомну працю П. Христюка як важливий документальний збірник. Оскільки перші два томи христюкового огляду революції, що охоплювали події до гетьманату 1918 р., хоч і не були суто академічним дослідженням, проте містили «багато цінних відомостей, характеристик, споминів тощо» і справедливо можуть вважатися своєрідними «матеріалами до історії української революції»³⁴². Водночас історик звернув увагу на тенденційність наступних томів Христюка. Висвітлення гетьманату та особливо Директорії у 3-му і 4-му томах, на думку Заїкина, було затемнене вузькопартійними упередженнями автора, через що частина цінних спостережень і документів втратила об'єктивність. Аналогічно критично він оцінив працю Володимира Винниченка «Відродження нації», відзначивши її політичну заангажованість. Натомість, позитивно вирізняв огляд Олександра Саліковського, який подав події 1917–1920 рр. більш неупереджено: цей «новий курс» історії революції, за словами Заїкина, написаний значно об'єктивніше, ніж праці Винниченка чи Христюка, хоча образ гетьманського режиму у Саліковського дещо однобічний³⁴³. Особливу увагу дослідник присвятив мемуарам учасників визвольної боротьби. Він схвально відгукнувся про двотомні спогади Віктора Андрієвського «З минулого», наголошуючи, що на відміну від політизованих оглядів, Андрієвський і не прагнув дати повний огляд революції, а чесно подав власні переживання – завдяки цьому його літературно блискучі мемуари лише виграли і «дають доволі повну та яскраву картину розвитку подій на Україні в 1917–18 рр. до падіння гетьманату». Хоча й Андрієвський не уникнув певного суб'єктивізму, він значно об'єктивніший за Винниченка, Христюка чи навіть академіка Д. Дорошенка (який теж залишив спомини). Уважно простежив Заїкин і появу нових документальних матеріалів:

³⁴² Заикин В. Украинская литература о революции на Украине. *На чужой стороне*. 1925. №9. С. 317

³⁴³ Там само. С.318

згадав видання Ю. Тютюнника «Зимовий похід 1919–20 рр.», відзначивши яскраве змалювання селянського повстанського руху та цікавий погляд автора на єврейство під час революції. Зокрема, Заїкин підкреслив, що Тютюнник не погоджувався з поширеним кліше про «євреїв як головних винуватців революції», а навпаки – показав складну й неоднозначну роль єврейського населення в тих подіях. Таким чином, історик продемонстрував уміння критично оцінювати мемуарну спадщину та різні ідеологічні інтерпретації Української революції, виділяючи їх сильні та слабкі сторони.

Продовжуючи тематику історіографічних оглядів післяреволюційних подій, В. Заїкин опублікував ще одну статтю «Украинская историческая литература последних лет» (1925). У ній дослідник здійснив огляд наукового доробку українських істориків за 1919–1923 рр. незалежно від їхньої територіальної приналежності – він свідомо не поділяв істориків кордонами, аналізуючи розвиток історичної думки в цілому. Заїкин констатував, що після революційних потрясінь українська історична наука опинилася у скрутному становищі, вона «перебуває у кризовому ідеологічному стані, а науковці здебільшого займаються систематизацією попередніх досліджень»³⁴⁴. Таку ситуацію він пояснював впливом політичних подій на українських землях та боротьбою за державність, що відволікли сили від поступального розвитку науки. Водночас учений зауважив поступову зміну поколінь та підходів: згадуючи класиків народницького напрямку (М. Костомарова, В. Антоновича та їхніх учнів і послідовників), Заїкин відзначив, що їхні «клави швидко рідіють». Натомість з'являється нова генерація істориків, які, хоча й досліджують з увагою народне життя, господарство та побут, проте «звертають увагу на інші сторони історичного процесу, по-іншому визначають його суть та застосовують зовсім інші критерії оцінки». Як пояснював Заїкин, ці нові критерії полягали у питанні: 1) наскільки явища минулого пов'язані з державними інтересами України чи зі стремлінням до власної державності, та 2) якою мірою вони відповідають нормам етики, релігії, культури тощо³⁴⁵. Таким

³⁴⁴ Заїкин В. Украинская историческая литература последних лет. *На чужой стороне*. 1925. №12. С. 237-238.

³⁴⁵ Там само. С. 241.

чином, уже на початку 1920-х рр. дослідник зафіксував зрушення в теоретико-методологічних орієнтирах українського «історичного цеху» – від суто народницького зосередження на «житті народу» до врахування державницьких та морально-культурних критеріїв. Окрім того, Заїкин окреслив основні історіографічні течії того часу: народницьку школу і її спадкоємців та так звану «державницьку школу». До останньої він зарахував В. Липинського та галицьких істориків (С. Томашівського, І. Крип'якевича та ін.), а також відзначив групу науковців у радянській Україні (М. Слабченка, В. Пархоменка), що стояли на «проміжних позиціях» – без крайнощів «липинського консерватизму», наближаючись водночас до народницької традиції. Така панорама, запропонована молодим істориком, стала фактично першою спробою синтезувати й типологізувати тогочасну українську історичну думку. Вже ці висновки В. Заїкина засвідчили, що попри кризу та ізоляцію різних наукових осередків, українська історіографія розвивалася в кількох методологічних напрямках, відображаючи запити доби.

Продовжуючи історіографічні студії, Вячеслав Заїкин у 1925 р. опублікував ґрунтовну статтю «Перша спроба систематичного огляду української історіографії»³⁴⁶ (надрукована в «Записках НТШ»). Тут він проаналізував цілісний розвиток української історичної думки, прагнучи показати її еволюцію та концептуальні зміни. Дослідник поєднав систематизацію української історіографії з її методологічним оновленням, увівши дискусію в русло новітніх європейських теорій і критично переглянувши застарілі схеми та критерії. Він деміфологізував універсалії на кшталт «законів історії» й ідеї поступу (розглядаючи її радше як віру, а не закон), що підвищило аналітичну дисципліну історіографічних узагальнень. На національно-державницькому рівні В. Заїкин ревізував імперський наратив «єдності», наполягаючи на автономному прочитанні київської доби в межах української історії. Таким чином, уже в середині 1920-х рр. Заїкин зарекомендував себе як ініціатор наукової рефлексії над історіографією – явище, що було

³⁴⁶ Заїкин В. Перша спроба систематичного викладу української історіографії. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. 1926. Т. 144-145. С. 225-238

новаторським для української науки того періоду³⁴⁷. Варто згадати, що паралельно він звертався й до загальних теоретико-методологічних проблем історії: його праця «Кризис исторического мировоззрения» (1922) свідчила про усвідомлення глибокої духовно-інтелектуальної кризи історичної свідомості після Першої світової війни³⁴⁸, а в есе «Искания смысла и цели в истории» (1929) порушувалися філософські питання змісту та мети історичного процесу³⁴⁹. Ці праці засвідчували, що Заїкин прагнув осмислити не лише конкретні події минулого чи їхню історіографічну інтерпретацію, але й загальні принципи пізнання минувшини та історії суспільства. Більш практичний характер мала його бібліографічна робота – зокрема, упорядкування «Матеріалів до української бібліографії за 1930–1931», що допомагало фіксувати науковий доробок науковців у еміграції³⁵⁰.

У своїх історіографічних студіях В. Заїкин намагався окреслити головні тенденції розвитку історичних досліджень, вказуючи на ідейні й тематичні зрушення. Такий підхід помітний і в інших його оглядових працях. Зокрема, в польськомовному огляді російських соціально-економічних студій історик одразу задекларував принцип відбору матеріалів: не «повнота», а «можливо найвиразніша характеристика сучасного стану досліджень», із пріоритетом праць, що «мають наукову вартість», «рухають нові проблеми», вводять «нові цікаві матеріали» та «найхарактерніші» для тогочасної російської науки зразки³⁵¹. Цей установчий методологічний жест визначає тональність усього огляду: він не зводився до бібліографічного реєстру, а пропонував типологію напрямів (позитивістського й ідеалістичного, з виокремленням «київської школи» народництва) та картографував предметні поля – від історії власності, міст і ремесел до історії доктрин соціально-економічної думки³⁵².

³⁴⁷ Соколова Л. Внесок В'ячеслава Заїкіна в історіографію. *Лабіринти реальності : зб. наук. пр. (за матеріалами V Міжнар. науково-практ. конф.)*, 30–31 жовт. 2018 р. Монреаль, 2018. С. 104

³⁴⁸ Колоссовский В. [Заїкин В.]. Кризис исторического мировоззрения. *Варшавское эхо*. 1922. 18 жовт. С. 2-3.

³⁴⁹ Заїкин В. Искание смысла и цели в истории. *Воскресное чтение*. 1929. №34. С. 543-548. №35. С. 559-562.

³⁵⁰ Заїкина О., Заїкин В. Матеріали до бібліографії української історії 1930–1931. *Записки чину св. Василя Великого*. 1935. Т. VI, Вип. 1–2. С. 327–329.

³⁵¹ Zaïkyn W. Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917-1933. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1934. Т. 3. S. 214.

³⁵² Там само. S. 282-284.

Фундаментально важливим є те, що у продовженні цього огляду В. Заїкин зробив систематичний «перетин» джерельної бази та детально розклав тематичні секції – від колонізації і проблеми «феодалізму» на Візантійському Сході, у східних слов'ян і суміжних регіонах до праць про вищі стани, монастирі, духовенство, селянство, неволю, сільське господарство, міста, промисли, торгівлю, комунікації, фінанси та гроші³⁵³.

Показово, що оцінюючи радянський доробок з історії землеволодіння, В. Заїкин прямо вказав на «апріорно-марксистський дух» низки праць, пов'язаний із гіпотетичністю та ігноруванням новіших джерел. Отже, історіографічний аналіз у нього поєднує джерелознавчу критику зі світоглядною верифікацією пояснювальних моделей³⁵⁴.

Найбільш вагомим внеском Заїкина в історіографію стала його ґрунтовна праця, присвячена аналізу ідеологічних напрямків української історичної науки в еміграції, написана у співавторстві з матір'ю Олександрою Заїкиною «Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній» (у першопочатковому варіанті стаття мала назву «Історично-правнича наука української еміграції в освітленні “марксо-ленінським” (Pro domo nostra)»³⁵⁵). Ця розвідка з'явилася як реакція на різке ідеологічне звинувачення, висунуте істориком Л. Окіншевичем, який та той час працював у підрадянській Україні. Останній, у статті «Національно-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського» (1932) охарактеризував всю українську еміграційну історично-правничу школу як «націонал-фашистську». Окіншевич твердив, що ця історіографія продовжує «націонал-демократичну» (грушевську) ідеологію, започатковану В. Липинським, а праці емігранських вчених Р. Лашенка, С. Шелухина, В. Заїкина «одверто переходять у національ-фашистські, стають зброєю за політичні фашистські спрямування української буржуазії»³⁵⁶. Таким чином,

³⁵³ Zaïkyn W. Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917-1933 (Dokończenie). *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1935. T. 4. S. 121-122.

³⁵⁴ Там само. S. 180.

³⁵⁵ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 27. П. 1. 33 арк

³⁵⁶ Окіншевич Л. Національ-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського. *Україна. Журнал циклу наук історичних*. 1932. Кн. 1-2. С.109; Plokhly S. *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto: University of Toronto Press, 2005. P. 329..

історики-емігранти були тавровані як носії «національного фашизму» в науці, а Заїкин, у додачу, ще й «найреакційнішим представником української буржуазної історіографії»³⁵⁷. Заїкин болісно сприйняв ці обвинувачення і відповів докладною полемічною працею, утім, на думку А. Портнова, навряд чи Л. Окиншевича треба було переконувати у «не фашистській» природі власних поглядів, але й Заїкин не міг не розуміти підневільних умов постання текстів свого рецензента³⁵⁸. На самому початку він назвав статтю Окиншевича «характеристичним проявом змушеного радикального перелому в працях історії права підсовітській Україні, що наступив по великим погромі наукових осередків у Совдепії 1930-1931»³⁵⁹. Недарма сам Окиншевич пізніше визнав, що його критика 1932 р. була написана під тиском як «сторінка полоненої науки»³⁶⁰. Тож, Заїкин чітко усвідомлював контекст і мотиви нападок, проте головним завданням своєї відповіді поставив науково спростувати ярлик «фашизму» щодо всієї української історичної науки в еміграції. Відзначимо, що Михайло Грушевський репрезентував традицію народницької, демократично-ліберальної історіографії кінця XIX – початку XX ст. Його велетенський науковий доробок (насамперед багатотомна «Історія України-Руси») ґрунтується на ідеї самобутності українського народу, який творить свою історію «знизу», через народні маси, соціальні рухи, боротьбу за національне визволення. Держава, особливо аристократична чи монархічна, в цій концепції відігравала другорядну роль. Хоча Заїкин у своїх працях частково полемізував із таким підходом³⁶¹, водночас й шанобливо ставився до самого Грушевського³⁶². Він віддав належне епохальності внеску вченого в розробку історичної, літературознавчої та соціологічної проблематики.³⁶³

³⁵⁷ Оглоблин О. Пам'яті акад. Д. І. Багалія. *Україна. Журнал циклу наук історичних*. 1932. Кн. 1-2. С. 169.

³⁵⁸ Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії XX століття. Київ: Критика, 2011. С. 117.

³⁵⁹ Заїкина А., Заїкин В. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. С. 2.

³⁶⁰ Соколова Л. Внесок В'ячеслава Заїкіна в історіографію. *Лабіринти реальності : зб. наук. пр. (за матеріалами V Міжнар. науково-практ. конф.)*, 30–31 жовт. 2018 р. Монреаль, 2018. С. 105.

³⁶¹ Заїкин В. До питання про початок державности у Східних Слов'ян. *Наша бесіда*. 1926. №3. С. 1-2. №4. С. 10-11.

³⁶² Заїкин В. Сучасна українська історична література. *Українська Нива*. 1926. Ч. 3-4. С. 3.

³⁶³ Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського радянської доби очима західноукраїнської та емігрантської інтелігенції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2008. №6-7. С. 245.

У полемічній розвідці Заїкини проаналізували ідейне розмаїття української еміграційної історичної науки, щоб показати безпідставність звинувачень Окиншевича. Насамперед автори підкреслювали, що українська історико-правнича думка за межами СРСР не ізольована, а є органічною частиною загальноукраїнської історіографії: фактично вона «становить одну цілісність із західноукраїнською». Такий підхід дозволяв об'єднати аналіз інтелектуального життя Наддніпрянської і Галицької України, що розвивалися паралельно. Далі Заїкини виокремили три основні ідеологічні напрямки в українській історичній (та історично-правничій) науці еміграції. Перший напрямок – це народництво, яке, на думку авторів, «в пореволюційній боротьбі значно ослабло й еволюціонувало, але не зникло». Заїкини провели чітку межу між старим дореволюційним народницьким підходом і його новітніми модифікаціями. Вони охарактеризували риси старого українського народництва (представленого свого часу М. Грушевським, П. Христюком, М. Шаповалом) як скептичні щодо державності: це «переконання в нездібності українського народу до державного будівництва, в певній схильності його до анархії... звернення всієї уваги... на життя народу й навіть певне легковаження історії державності»³⁶⁴. З цієї народницької «тези» випливало й неприхильне ставлення багатьох народників до самої ідеї держави. Однак «новонародники» міжвоєнної доби, як підкреслюють автори, вже суттєво відрізняються від своїх попередників. Новонародницька ідеологія стала «більш етична, більш поміркована, більш державницька» – тобто перейняла значно позитивніше бачення ролі державності, поєднуючи демократичні засади з національними інтересами. До цієї модернізованої народницької течії Заїкини зарахували істориків-правників Р. Лащенка, С. Шелухіна, а також О. Мицюка, І. Огієнка та ін. Цікаво, що саме тих діячів, яких Окиншевич обізвав «фашистами» (Лащенко, Шелухіна), автори відносять фактично до демократичного табору нового народництва. Аргументуючи тим, що, приміром, Р. Лащенко був палким прихильником народоправства і всюди проводив ідею «народного добра» як найвищого критерію, а, отже, не мав «ані тіні»

³⁶⁴ Заїкина А., Заїкин В. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. С. 4-5.

фашистського культу держави. Таким чином, перша група – демократи-народники нової генерації – насправді була антиподом фашизму, бо ставила на чільне місце права народу, етику і демократію.

Другим напрямом Заїкини назвали «християнсько-консервативний». Фактично, малася на увазі державницька школа в її консервативно-католицько-православному забарвленні. До цього табору належали, на думку авторів, як емігранти (В. Липинський, М. Кочубей, Д. Олесницький, І. Лоський, А. Андрієвський, Б. Лесявський та ін.) так і частина галицьких істориків (С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Кревецький, Т. Коструба, В. Залозецький, М. Кордуба, В. Кучабський та ін.). Цікаво, що В. Заїкин послідовно зарахував себе до прихильників саме цього напрямку³⁶⁵. Він дав ідейну характеристику християнсько-консервативної ідеології, виокремивши «три спільні риси»: 1) критичне ставлення до ліберально-демократичних засад політичного устрою та капіталістичної економіки; 2) визнання провідної ролі держави в соціально-економічному житті; 3) пошук нових основ і методів організації суспільних відносин. Заїкин підкреслив, що такі риси наближають цей напрям до багатьох сучасних йому ідеологій – фашизму, гітлеризму, євразійства, більшовизму, «але всупереч усім цим новітнім ідеологіям, християнсько-консервативна ідеологія висуває значення індивідуальності, етичних норм, релігії і Церкви». Іншими словами, за зовнішньої схожості з авторитарними течіями міжвоєнної доби, український консервативний напрям залишався гуманістичним і релігійним, представникам якого був властивий об'єктивний позитивізм³⁶⁶. Саме це, на думку Заїкина, принципово відрізняло його та однодумців від тоталітарних рухів. Він відзначив також, що між консерваторами і новими народниками є проміжна група істориків, до яких відніс Д. Дорошенка та В. Біднова – поміркованих державників, що не впадали у крайнощі³⁶⁷.

³⁶⁵ Зазначимо, що розподіл істориків за напрямами мав й інші інтерпретації. Наприклад, Іван Кревецький відносив В. Заїкина, разом із В. Липинським, Д. Дорошенком і Д. Оляничем до національно-державницького напрямку історіографії (див.: Кревецький І. Сучасна українська історіографія. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 91. С. 6.)

³⁶⁶ Когут С. Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2021. С. 46-47.

³⁶⁷ Заїкина А., Заїкин В. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. С. 9-10.

Третій ідейний напрямок – «націоналістично-державницький» (дефініцію «національно-державницька історична школа» В. Заїкин вперше використав у відгуку на працю І. Кривецького «Українська історіографія на переломі»³⁶⁸). Сюди він відніс цілу плеяду діячів, які мали виразну національну орієнтацію, проте не робили наголосу на релігійному консерватизмі. Серед них були історики та інтелектуали: О. Шульгин, М. Славінський, А. Яковлів, О. Лотоцький, А. Ейхельман, П. Зайцев, С. Наріжний та інші. Заїкин зазначав, що цей табір займає «середнє становище між християнсько-консервативною ідеологією та народництвом, але виразно відмежовується від обох цих течій». Головним критерієм оцінки історичних явищ для них є, за словами автора, «інтерес держави і нації» як найвища цінність. За твердженням С. Плохія, Заїкин першим заговорив про «націонал-етатистську» або просто етатистську (державницьку) школу в українському історичному дискурсі.³⁶⁹ Через схематичність викладу ця частина огляду найстисліша – Заїкин лише окреслив, що націонал-державники ставлять на перше місце благо нації, уникаючи як надмірного етичного максималізму новонародників, так і клерикалізму консерваторів³⁷⁰. Запроваджуючи поняття «нова національно-державницька школа» та «державницька історична школа», Заїкини одночасно апелювали до ранньої критики народницької течії, сформульованої М. Драгомановим. Водночас пом'якшуючи оцінки Кривецького щодо «негативно-руйнівних і матеріалістичних поглядах» народництва (зокрема у М. Грушевського)³⁷¹, наголошуючи, що поряд із деструктивними елементами в його світогляді існували високі позитивні ідеали та творчі прагнення³⁷².

Наприкінці огляду Заїкини зробили принциповий висновок: всупереч твердженням Окиншевича, серед української еміграції «націонал-фашизм не має

³⁶⁸ Заїкин В. [рецензія]. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Ч. 1 (2). С. 94. Рец. на кн.: Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том СXXXIV - СXXXV Праці історично – філософської секції під редакцією Івана Крип'якевича. Львів, 1924. Стор. 248.

³⁶⁹ Plokhy S. *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto: University of Toronto Press, 2005. Р. 329.

³⁷⁰ Заїкина А., Заїкин В. *Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній*. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. С. 15-16.

³⁷¹ Кривецький І. Українська історіографія на переломі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1924. Т. 134-135. С. 162-163

³⁷² Дашкевич Я. *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ, 2007. С. 399.

зовсім ніякого поширення». Тим самим він публічно відкинув тавро «фашизму», накинене радянською критикою на всю еміграційну науку.

Одним із важливих епізодів інтелектуальної біографії В. Заїкина стала історіографічна дискусія 1930-х рр. про початки української нації, ініційована Мироном Кордубою. 1930 р. Кордуба у програмному есе «Найважливіший момент в історії України» висловив резонансну тезу, що формування української (як і білоруської) нації було остаточно визначене лише в результаті приєднання частини давньоруських земель до Великого князівства Литовського у XIV ст.³⁷³. Іншими словами, науковець датував народження української нації пізнім середньовіччям – часом литовсько-польської доби, заперечуючи тяглість національного розвитку від Русі. М. Кордуба стверджував єдність давньої Русі як східнослов'янської спільноти у політичному, церковному та культурному вимірах, а відокремлення південно-західних земель і їх входження до Литовської держави у другій половині XIV ст. розглядав як імпульс до консолідації руських племен в окрему від великоросів етнічну спільноту та подальшого формування української й білоруської націй. Його позиція спричинила активну дискусію в українському науковому середовищі, зокрема в Українському історико-філологічному товаристві у Празі, де більшість учасників критично оцінила концепцію Кордуби загалом або в окремих її аспектах³⁷⁴.

До дискусії долучилися, окрім самого М. Кордуби, такі відомі історики, як Кость Чехович, Микола Чубатий, Олександр Шамраївський, Ян Станкевич та інші. Важливу роль у ній відіграв і Вячеслав Заїкин, який став опонентом Кордуби. 1931 р. в кількох числах львівського журналу «Дзвони» В. Заїкин опублікував велику статтю «Русь, Україна і Великоросія», присвячену проблемі етногенезу українців. Спираючись на дані археології та етнографії, він спробував довести, що український народ сформувався як окрема етнокультурна спільність значно раніше, ніж це припускав Кордуба. Зокрема, Заїкин стверджував, що вже у VIII–IX століттях на території України існувала «більш-менш суцільна етнічнокультурна

³⁷³ Кордуба М. Найважливіший момент в історії України. *Літературно-науковий вісник*. 1930. Ч. 6. С. 539-546.

³⁷⁴ Дискусія над питанням «Откуда есть пошла руская земля и откуда роуская земля стала есть». Прага: Українське Історико-Філологічне Товариство, 1931. 30 с.

група, котру ми маємо право розглядати, яко один нарід чи одну націю», яку в X ст. імператор Костянтин Багрянородний називав «Русь власна»³⁷⁵. Інакше кажучи, на думку Заїкина, процес виокремлення української народності розпочався ще в дохристиянську добу Київської держави, а Київська Русь була «українською» за своїм основним етнічним субстратом. Він критикував підходи, що зводили українців до пізнього відгалуження від «руського» або «староруського» народу, наполягаючи на автохтонності та давності української нації. Для обґрунтування цих ідей Заїкин залучав роботи археолога О. Спіцина про розселення племен та інші дослідження, трактуючи їх у національному дусі³⁷⁶. Узагальнюючи антропологічні матеріали, він уважав встановленим, що внаслідок асиміляції слов'янських племен із неслов'янськими сформувалися чотири східнослов'янські типи — український, білоруський і два великоруські (суздальський та рязанський). Водночас така схема спрощувала антропологічні характеристики та анахроністично ототожнювала антропологічні й етнічні ознаки; однак її вартість полягала у спробі з'ясувати природу неслов'янських домішок у кожному зі східнослов'янських етносів³⁷⁷.

Для доказу своїх тез В. Заїкин наводив різнопланові аргументи. Він посилався на висновки антропологів і етнографів (Д. Анучина, Ф. Вовка та ін.), які встановили, що серед сучасних східнослов'янських народів існують чотири виразно різні фізичні типи — українці, білоруси і дві групи великоросів, що сформувалися шляхом змішування слов'ян з різними неслов'янськими племенами. Археологічні та лінгвістичні дослідження (М. Ростовцева, О. Шахматова та ін.) також підтверджували, що культурні й мовні відмінності Київської та Суздальської Русі сягали глибокої давнини. Окрім того, Заїкин указував на джерела XIII ст., де вперше фіксується зародження окремої великоруської самоназви і навіть зародження окремої великоруської літературної мови. Усі ці факти, на його думку,

³⁷⁵ Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. I. Початки українського й великоруського народу. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 27.

³⁷⁶ Там само. С. 21-22.

³⁷⁷ Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX — перша третина XX ст.). Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. С. 266-267.

ігнорувалися або недостатньо враховувалися Кордубою та тими небагатьма істориками, що підтримували його погляд.³⁷⁸

В. Заїкин запропонував концепцію українського етногенезу як раннього та автономного щодо північно-східнослов'янського світу процесу. Спираючись на археологію, антропологію й історичну лінгвістику, він відкинув гіпотезу «єдиного руського народу» IX–XIII ст. і реконструював існування вже у VIII–XI ст. двох різних східнослов'янських етнокультурних масивів: південного (праукраїнського: волиняни, поляни, деревляни, дреговичі, а також близькі до них сіверяни, тиверці, уличі) та північного (кривичі, ільменські словіни та слов'яни Волго-Окського регіону). Південний масив, за Заїкиним, є автохтонним і «основним і стародавнім» населенням Галичини й Волині, тоді як формування північного відбувалося пізніше через колонізацію вихідців із західнослов'янського ареалу та їх глибоку асиміляцію з численними фінськими й іншими неслов'янськими племенами (меря, мурома, весь тощо), що й зумовило відмінний антропологічний та культурний профіль майбутніх великоросів і білорусів.

Українці, натомість, постають у концепції В. Заїкина як нова слов'яномовна, але змішаного походження, етнічна спільнота, що сформувалася на базі галицько-волинських слов'ян у процесі їхнього експансійно-асиміляційного контакту з давніми населеннями південної Русі – насамперед скіфами, сарматами та аланами. Він наголошував на культурній тягlostі: киеворуська культура IX–XI ст. розглядалась не як «новотвір», а як пряме продовження скіфо-сарматської традиції; це свідчить, що «старе» населення не зникало, а вбирало прийшли елементи, надаючи їм власної культурно-побутової матриці. У хронологічному вимірі Заїкин локалізував початки цієї спільноти принаймні від кінця IV–VI ст. (анти), констатує її консолідацію до VIII–IX ст. і фіксує її як «Русь властиву» (внутрішню), відмежовану ще в X ст. від «зовнішньої Русі» на півночі; державницькі прояви (зокрема волинська «державна Валінана», київський центр із титулом «каган», ранні спроби християнізації, розвиток адміністрації та суспільна диференціація)

³⁷⁸ Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. II. Політичні та культурні взаємини південних (пра-українських) і північних сх.-слов'янських земель у IX–XI ст. *Дзвони*. 1931. Ч. 2. С. 122–126. Ч. 3. С. 206–209.

засвідчують, що це була не «сировина», а вже народ із розвиненою політичною організацією задовго до Володимира Великого.³⁷⁹

Утім, хоча й концепція українського етногенезу, запропонована В. Заїкиним не відрізнялася оригінальністю, проте враховувала найрізноманітніші джерела з вказаної проблеми. Що, на думку сучасних дослідників, дозволило довести поліетнічність населення Київської Русі та виділити у ньому праукраїнський етнос з його самобутнім історичним шляхом формування.³⁸⁰

Зі сторінок «Дзвонів» В. Заїкин доволі сміливо опонував професорові Мирону Кордубі, часом навіть у різкій формі (наприклад, звинувативши останнього в повторенні історичних тверджень С. Томашівського, хоч і в «значно обережнішій формі»³⁸¹). Це викликало реакцію Кордуби, який у статті «В обороні історичної правди» дорікнув опоненту за методи полеміки, назвавши їх неетичними і такими, що «не прийняті в науці, але входять в колізію з етикою та компромітують орган, в котрім він співробітничав»³⁸². Утім, відмітимо, що у згаданій дискусії як Кордуба так і Заїкин, у своїх публікаціях, використовують термін «нація» у розумінні саме «окремої етнічної групи», а не політичної, що було зумовлене слабким опрацюванням категорійного апарату цієї дефініції. Тож, епізод з Кордубою демонструє незалежність і полемічний хист Заїкина: він не соромився кидати виклик старшій генерації, відстоюючи власні аргументи щодо націогенезу.

4.2. Церковна історіографія та персоналістика

Помітну роль у науковій творчості В. Заїкина, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., відіграли праці присвячені різноманітним історіографічним сюжетам церковно-релігійного змісту. Українська церковна історіографія як наукова дефініція – це специфічна галузь української наукової історіографії, яка вивчає генезу, напрями, методологію й корпус праць з історії української церкви, охоплюючи насамперед

³⁷⁹ Там само. С. 207-209.

³⁸⁰ Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. С. 269.

³⁸¹ Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. І. Початки українського й великоруського народу. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 19.

³⁸² Кордуба М. В обороні історичної правди. *Літературно-науковий вісник*. 1931. Ч. 5. С. 438

православну та греко-католицьку традиції, що віддзеркалюють конфесійно-теологічну обумовленість розвитку цієї сфери знання³⁸³.

В. Заїкин відзначав, що у міжвоєнний час з'явився значний масив досліджень, здебільшого ґрунтованих на західноукраїнських наукових виданнях³⁸⁴. Він виокремлював плідні праці з історії унії та греко-католицької церкви (М. Чубатого, О. Ішака, Я. Левицького тощо) та східнослов'янські контексти (М. Залозецький, Я. Соколов і т. п.), апелюючи до принципів порівняльної історіографії й компаративного аналізу релігійних традицій. В. Заїкин зазначав, що дослідники зосередилися на «становищі України з церковно-історичного погляду між Сходом і Заходом», яке стало темою низки монографій і оглядів (зокрема С. Томашівського), що засвідчує методологічний поворот до вивчення України як простору контактів і перехрестя конфесійних впливів³⁸⁵. Він високо оцінив праці, що зламали старі уявлення: зокрема, підкреслював, що сучасна наука «звільняється від апріорних антицерковних тверджень і приступає до належної оцінки значіння Церкви», акцентуючи на необхідності переосмислення наративів через критичну евристику й ревізію усталених схем. Водночас автор констатував, що багато важливих питань залишаються «малодослідженими» або неосвітленими, що стимулювало потребу подальших ґрунтовних студій, поглиблення джерелознавчої критики та вироблення цілісних синтетичних моделей опису церковної історії. На противагу галицьким дослідникам, гірша ситуація з історико-релігійними студіями в радянських науковців, де «з огляду на атеїстично-матеріалістичний напрям, примусово нав'язуваний українським історикам, ґрунтовні об'єктивні студії унеможливлені»³⁸⁶, та все ж, В. Заїкин виділив дві «вельми цінні монографії з поля української церковної історії» авторства І. Соколова та О. Грушевського. Характеризуючи наукові праці О. Лотоцького рецензент виокремлює тезу про перевагу національних інтересів у церковному управлінні. Підсумовуючи автор

³⁸³ Оглоблин О. Українська церковна історіографія. *Український історик*. 1964. №. 4. С. 12-29.

³⁸⁴ W. Z. [Заїкин В.]. Najnowsze prace ukraińskie z historji Kościoła (1920-1926). *Elpis*. 1927. №3. С. 103-106.

³⁸⁵ Заїкин В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1927. Т. III. С. 430-431.

³⁸⁶ Заїкин В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1927. Т. III. С. 425; Титаренко Ю. Огляд наукових досліджень з церковної історіографії в працях В. Заїкина. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії*. 2006. С. 24.

наголошував, що відсутність загального та об'єктивного огляду історії церкви в Україні, з огляду на її велику роль в культурно-політичному житті держави, негативно впливає на історичні дослідження, а наявність деяких «гострих» питань свідчить про необхідність подальших церковно-історичних студій³⁸⁷.

Відокремленість Східної України від впливів Риму та унії В. Заїкин вважав не абсолютною, інтерпретуючи її крізь призму пограничних студій. У статті «З історії католицької ідеї в Східній Україні» він показав, що на цих землях хоча й не поширилася Брестська унія, проте в XVII–XIX ст. час від часу відбувалися «змагання до ідеалу Єдиної Церкви, яскраві прояви католицької ідеї», що потребує мікроісторичних реконструкцій³⁸⁸. Особливо цікавим для нього був період середини XIX ст., коли освічена еліта, розчарована натуралістичними філософіями, повернулася «до релігії й Церкви», що віддзеркалює інтелектуальну історію модерного світоглядного зсуву. У цьому контексті Заїкин згадував вплив О. Розумовського та діяльність єзуїтів, які активно пропагували католицизм серед місцевої аристократії, увиразнюючи механізми конфесійного патронажу та елітної рецепції. Таким чином, він показував, що навіть у XIX ст. в середині Східної України існували значні сили змагання за релігійну єдність, а уявлення про ізоляцію цього регіону від Західної Церкви було спрощеним, тобто методологічно некоректним у межах сучасної конфесієзнавчої історіографії³⁸⁹.

В історіографічних оглядах про початки руського християнства В. Заїкин підтримував ідею, що Руська держава хрестилася завдяки впливам не тільки Візантії, а й Заходу, що вписується у макроісторичну модель трансрегіональних контактів. Так, у характеристиці праці М. Коробки «К вопросу об источнике русского христианства» він зазначав, що автор «порушив [питання] наново і досить гостро», продемонструвавши однобічність виключно візантійської гіпотези і розкривши «видатну роль Заходу в християнізації Київської Держави», що свідчить

³⁸⁷ Заїкин В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1927. Т. III. С. 427–430.

³⁸⁸ Заїкин В. З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 224–225.

³⁸⁹ Там само. С. 228–230.

про ревізіонізм у царині історії релігійних комунікацій³⁹⁰. Також у наукових відгуках Заїкин схвалював висновки В. Абрагама, котрий в «Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi» показав численні зв'язки Русі із Західною Церквою: дипломатичні місії до Риму ще в X ст., перебування місіонерів Бруна й Рейнберна у Києві тощо, тим самим розширюючи порівняльно-історичний горизонт дослідження. Абрагам, за характеристикою Заїкина, дав «яскравий загальний образ початків християнства на Русі» і показав, що княгиня Ольга, розчарувавшись у візантійських обставинах, звернулася «через імператора Оттона до Західної Церкви», після чого на Русь було послано єпископа Адальберта; відтак процес християнізації набув нових конфігурацій і, зрештою, завершився закріпленням східного обряду за Володимира Великого.³⁹¹ Завдяки цим працям рання християнська традиція Київської Русі перестала виглядати односторонньою: Заїкин підкреслював, що її початки вимальовуються через призму взаємодії Сходу і Заходу, що є принциповим для реконструкції конфесійної картографії Східної Європи.³⁹²

Рефлексія історіографічного процесу простежується через рецензії й бібліографічні огляди В. Заїкина, які виконували функцію інтелектуальних «трансферів» і корекції наукових стандартів. Наприклад, Л. Лазурко відзначає, що гостра рецензія В. Заїкина на працю Н. Баумгартена про хрещення Русі спровокувала наукову полеміку щодо помилковості «латинської» теорії хрещення, демонструючи дієвість механізмів наукової критики та інтертекстуальної дискусії.³⁹³ Аналізуючи його доробок, сучасні дослідники констатують, що Заїкин унікав вузьких конфесійних позицій³⁹⁴: як сам зазначав, він не був ні «католикофілом», ні «католикофобом», натомість прагнув до методологічного плюралізму та об'єктивізму³⁹⁵.

³⁹⁰ Заїкин В. Мирон Коробка та його розвідка про джерело руського християнства. *Богословія*. 1926. Т. 4. Кн. 4. С. 381-389.

³⁹¹ Заїкин В. Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в сх.-словянських землях і їх значіння для нашої науки. *Дзвони*. 1931. Ч. 7. С. 485-491.

³⁹² ЦДІАЛ України. Ф. 684. Оп.1. Спр. 1677. Арк 6-7.

³⁹³ Лазурко Л. Церковна історіографія у рецензійних оглядах часопису «Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного періоду. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2021. №6/48. С.261.

³⁹⁴ Тиміш Л. В'ячеслав Заїкин – історик церкви. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. №8. С. 321.

³⁹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 357. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 9зв-10.

Біографістика у науковому доробку В. Заїкина представлена низкою студій, присвячених діячам культурницької, релігійної, наукової та громадсько-політичної сфер. Віднайдені нами наукові розвідки з персоналістики науковець опублікував на сторінках львівських та варшавських видань, таких як «Дзвони», «Нова Зоря», «Тризуб», «Воскресное чтение» та інші.

Одним із центральних сюжетів у науковій спадщині Вячеслава Заїкина є осмислення творчості історика та мислителя В'ячеслава Липинського. Заїкин присвятив йому спеціальні розвідки «Вибрані питання. Вячеслав Липинський» (1925,) «Вячеслав Липинський як історик» (1932), де висловив низку глибоких оцінок методології та історіософії Липинського. На думку Заїкина, Липинський зайняв в українській історіографії «становище цілком виїмкове» (виняткове) завдяки унікальному поєднанню талантів ученого-історика і мислителя. Він вбачав особливість Липинського передусім у його непересічній здатності «притягати та захоплювати читача», а також «у гармонійнім сполученні [...] науково-історичних дослідів над минулим з геніальними філософічно-публіцистичними висновками». Іншими словами, Липинський, на переконання Заїкина, поєднував глибокий аналіз історичних джерел із широким історіософським узагальненням, що надавало його працям одночасно академічної ґрунтовності та актуального публіцистичного звучання³⁹⁶.

В. Заїкин спеціально підкреслював історіософський характер доробку Липинського. Він називав його «не тільки історик, але й історіософ», здатний «оживити науково-історичні досліді над “мертвим” минулим промінням сучасного живого життя, роблячи з минулого яскраві висновки та “науку” (“лекцію”) для сучасности та будуччини»³⁹⁷. Цими словами Заїкин вказував, що Липинський умів актуалізувати історію – знаходити в подіях минулих століть уроки і перестороги для свого часу і майбутнього. Водночас він наголошував, що філософсько-політичні ідеї Липинського завжди спиралися на глибоке вивчення фактів минулого, а не на абстрактні спекуляції. У працях Липинського історія постає

³⁹⁶ Заїкин В. Вячеслав Липинський як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 6(15). С. 473-475.

³⁹⁷ Там само. С. 474.

нерозривно пов'язаною із сучасністю: історик виявляє аналогії між минулим і сучасним, аби зрозуміти закономірності та скерувати розвиток нації на майбутнє. Заїкин відзначав цю синтезу науки й історіософії як визначне досягнення, що вирізняє Липинського на тлі як попередників, так і сучасників³⁹⁸.

Особливу увагу В. Заїкин звертав на концепцію української державності у працях В. Липинського. Він вважав, що Липинський зумів уперше в новітній українській історіографії подати цілісну синтезу історії України, вільну від обмежень народницької (ліберально-демократичної) однобічності³⁹⁹. Якщо до того історики народницького напрямку (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський та інші) часто зосереджувалися на «простому народові» і навіть заперечували державотворчі здібності українців, то Липинський, за словами Заїкина, перший і єдиний дав всеосяжну картину минувшини, яка показала інший бік української історії. Заїкин стверджував, що Липинський першим здійснив спробу загальної синтези історії, причому єдиної досі, і притому вільної «від демократично-ліберальної однобічності», і що ця праця відкрила очі на «глибокі, вроджені державницькі інстинкти українців». Таким чином, на противагу давній народницькій тезі про нібито цілковиту нездатність українського народу до державного життя, В. Заїкин показав, посиляючись на Липинського, що державотворчі прагнення були органічною складовою української історії. Липинський висвітлив чимало важливих моментів минулого (від Берестейської унії до Переяславської угоди 1654 р. чи приєднання Полісся до гетьманської держави), надавши їм нового, державницького трактування – і це, на думку Заїкина, одна з великих заслуг історика⁴⁰⁰.

Аналізуючи інтелектуальні впливи на формування світогляду В. Липинського, Заїкин дійшов висновку про значну самобутність його поглядів. Він спеціально зауважив, що «ідеологічного впливу польська історіографія на Липинського майже зовсім не мала», попри те що сам Липинський походив з польсько-шляхетського культурного середовища. Цим В. Заїкин хотів підкреслити, що Липинський

³⁹⁸ Заїкин В. Вибрані питання. Вячеслав Липинський. *Богословія*. 1931. Т. 9. Кн. 4. С. 397-398.

³⁹⁹ ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 27. П. 1. Арк. 14-15.

⁴⁰⁰ Заїкин В. Вячеслав Липинський як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 6(15). С. 478-379.

виробив свою українську перспективу не шляхом засвоєння готових польських концепцій, а власним шляхом. Серед чужоземних ідей Заїкин був готовий визнати лише незначний вплив на Липинського окремих європейських мислителів – зокрема Жозефа де Местра та Жоржа Сореля, на яких Липинський інколи покликався у своїх текстах. Загалом же він робить висновок, що Вячеслав Липинський «без сторонніх впливів створив одну з найбільш оригінальних систем» – маючи на увазі оригінальну філософію політики Липинського, яку сам Заїкин зараховує до визначних здобутків історіософської думки. У цьому контексті В. Заїкин відзначав і глибоку релігійність концепції Липинського: останній уважав, що історичний процес підпорядковується вищому моральному закону⁴⁰¹. В. Заїкин цитує слова Липинського про те, що найвищим критерієм історичного мислення є Божя заповідь і християнська етика, а держава, нація, соціальні чи прогресистські ідеї мають підпорядковане значення⁴⁰². Цю рису – поєднання державницького підходу з релігійно-етичним абсолютизмом – він вважав однією з найважливіших складових історіософії Липинського, що забезпечує об'єктивність і моральну глибину його історичних праць.

Інтерес у В. Заїкина викликала й наукова творчість історика С. Голубєва. Заїкин підкреслював, що той був одним із небагатьох українських істориків, який систематично студіював «пізнішу українську церковну історію (XVI–XVIII ст.)», причому головною заслугою був всебічний опис «стану незєдиненої православної Церкви на Україні в першій пол. XVII ст.». Високо оцінюючи підставовість джерельної бази Голубєва, Заїкин акцентував роль корпусу «Архива юго-западной Россіи», який «многочисленна й просто-таки незамінна в нашій історіографії публікація». Саме через цю призму він будував власну наукову норму: широке залучення актового матеріалу як ключ до реконструкції внутрішніх церковних процесів⁴⁰³.

⁴⁰¹ Заїкин В. Вибрані питання. Вячеслав Липинський. *Богословія*. 1931. Т. 9. Кн. 4. С. 398.

⁴⁰² Заїкин В. Вячеслав Липинський як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 6(15). С. 482-485.

⁴⁰³ Заїкин В. Степан Голубєв, один з найвизначніших дослідників історії Церкви на Україні (В десятю річницю його смерті 1920 – 8. XI. 1930). *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 2. С. 249-251.

У характеристиці головного твору Голубєва про Петра Могилу Заїкин наголошував на внутрішньоцерковних сюжетах – устрої та дисципліні, кризі та відновленні порядку. Він писав, що двотомне дослідження фактично охопило «цілу історію незєдиної Церкви в першій пол. XVII ст.», спираючись на величезний пласт архівних матеріалів. Водночас В. Заїкин наполягав на історично-ідеологічній вартості академічної школи Голубєва, підкреслюючи, що ці праці «й досі лишаються одними з найважніших, основних творів в українській церковно-історичній науці» й без них «не можливо зробити ні кроку» у вивченні української православної традиції XVII ст.⁴⁰⁴ Таке підкреслення значення джерел і методів служило у Заїкина не просто некрологічною даниною, а нормативним орієнтиром для власних реконструкцій внутрішнього життя Церкви⁴⁰⁵.

Принципово вагомим для його бачення внутрішньої історії були теми церковної дисципліни й ролі церковних корпорацій мирян у пізньому XVI–першій половині XVII ст. Характеризуючи висновки Голубєва, він цитував оцінку братств як амбівалентного явища: з одного боку – «безсумнівні заслуги на культурній ниві», з іншого – «дуже негативні чи просто навіть згубні наслідки» надмірного впливу світських чинників на керування церковними справами. «Без сумніву, братства... принесли православ'ю... послуги... але... розвій змагань братчиків до повної автономії... зменшував владу й значіння власних єрархів... Ослаблення-ж єпископської влади й пануючий вплив мирян у справах церковних – уже й самі собою явища антиканонічні»⁴⁰⁶. Ці наведені Заїкиним формули підсилювали його загальну тезу про внутрішні механізми церковної стабільності/нестабільності, не зводячи пояснення до зовнішньополітичних чинників.

З приводу 29-х роковин з дня смерті М. Драгоманова, В. Заїкин написав ґрунтовну статтю «Драгоманів, як історик»⁴⁰⁷. Автор зауважив, що за фахом Драгоманов був істориком, проте суто історичних праць залишив небагато. Основний період його науково-письменницької активності припав на 1870–1880-ті

⁴⁰⁴ Там само. С.254.

⁴⁰⁵ Заїкин В. С. Т. Голубев и его труды. *Воскресное чтение*. 1930. №49. С. 765-766.

⁴⁰⁶ Заїкин В. Степан Голубев, один з найвизначніших дослідників історії Церкви на Україні (В десяту річницю його смерті 1920 – 8. XI. 1930). *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 2. С.254-255.

⁴⁰⁷ Заїкин В. М. Драгоманів, як історик. *Наш світ*. 1924. №10-12. С. 5-6. №13-14. С. 6-8. №15-16. С. 14-16.

рр. – час, коли в підросійській Україні панували найсуворіші цензурні утиски, а відкрите політичне життя було майже неможливим. У той період український рух набув переважно культурницького, «кабінетного» характеру, зосередившись на книжній справі, етнографії, фольклорі й академічних студіях. Такий аполітичний нахил визвольного руху викликав різко негативну реакцію Драгоманова. Заїкин підкреслював, що у своїй програмній праці «Чудацькі думки про українську справу» та інших публікаціях Драгоманов гостро виступив проти «культурництва» й «аполітизму», закликаючи українців до активної громадсько-політичної діяльності. На думку Драгоманова, яку наводить В. Заїкин, українська інтелігенція не повинна обмежуватися просвітництвом, а має брати участь у творенні історії свого народу. Коли співрозмовники дорікали Драгоманову, що він занедбує свою наукову працю історика, той відповідав, що «воліє творити історію, ніж писати її».

Хоча Михайло Драгоманов пожертвував частиною суто наукової діяльності заради політики, Заїкин вказав, що його історичні ідеї були оригінальними і глибокими. Зокрема, Драгоманов розробив власну концепцію суспільного прогресу, яку науковець розглядав як критерій оцінки історичних подій. Заїкин відзначив, що у трактуванні історичного процесу Драгоманов вимагав «рішуче позбутися всяких ідилій» та оцінювати явища минулого виключно з точки зору «об'єктивного... поступу і його умов»⁴⁰⁸. Як зазначав Заїкин, поняття поступу в Драгоманова тісно пов'язане з ідеями еволюції Спенсера: прогрес суспільства мислиться як всебічний розвиток – моральний, економічний і політичний, що веде до зростання складності соціальної організації. Оцінюючи українську минувшину з позицій прогресу, Драгоманов виправдовував лише ті народні рухи, які сприяли всебічному розвитку країни, натомість виступи мас, що гальмували освіту, економіку чи державність, він однозначно таврував як негативні.

В одній зі статей В. Заїкин розкрив життя та діяльність професора Степан Смаль-Стоцького – видатного українського мовознавець, літературознавця і громадського діяча⁴⁰⁹. Заїкин приурочив свою працю до 40-ліття початку

⁴⁰⁸ Заїкин В. М. Драгоманів, як історик. *Наш світ*. 1924. №13-14. С. 6.

⁴⁰⁹ Заїкин В. Академик Ст. Смаль-Стоцкий. *Тризуб*. 1925. Ч. 5. С. 11-14.

професорської діяльності Смаль-Стоцького, підсумувавши науковий доробок і суспільну роботу ювіляра. Заїкин акцентував, що паралельно з академічною працею Смаль-Стоцький провадив активну громадсько-політичну діяльність: був послом (депутатом) до австрійського парламенту, заступником маршалка крайового сойму на Буковині, очолював кооперативний рух і різні просвітницькі товариства. Вся історія відродження Буковини тісно зв'язана з іменем Смаль-Стоцького, підкреслював дослідник, віддаючи належне масштабів впливу академіка на життя краю.

В. Заїкин детально перелічив наукові здобутки С. Смаль-Стоцького, що забезпечили йому видатне місце в українському мовознавстві. Серед найбільших досягнень – фундаментальні праці з української граматики та правопису. Особливо важливою була підготовлена Смаль-Стоцьким разом із Ф. Гартнером ґрунтовна «Граматика руської (української) мови» (видана у Відні 1913 р.) – у цій роботі яскраво висвітлено місце української мови серед інших слов'янських мов, зокрема співвідношення української з російською та сербською. Заїкин відзначив, що наукова діяльність Смаль-Стоцького була надзвичайно різнобічною і плідною: від досліджень стародавніх українських пісень і пам'яток літератури – до розробки модерної української граматичної термінології та укладання словників. Не менш важливою була й педагогічна праця академіка: навіть емігрувавши після Першої світової війни до Праги, Смаль-Стоцький продовжив викладати в Українському вільному університеті, передаючи свій досвід новому поколінню. Таким чином, у біографічному нарисі В. Заїкина С. Смаль-Стоцький постає не лише як учений світового рівня, але і як громадський діяч, усе життя присвятивший служінню рідному народові

У 1925 р. В. Заїкин опублікував брошуру «Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений»⁴¹⁰, у якій висвітлив його роль у національно-культурному відродженні доби Української революції. Автор зазначав, що в 1917 р. Огієнко був одним із організаторів Українського народного університету в

⁴¹⁰ Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. Варшава: Накладом «Духовної бесіди», 1925. 16 с.

Києві (згодом перетвореного на державний), а вже в 1918 р. очолив новостворений Кам'янець-Подільський університет. У добу Директорії (1919 р.) І. Огієнко обіймав посаду міністра ісповідань УНР, пізніше виконував обов'язки міністра освіти, впроваджуючи українізацію церковного життя та освіти. Заїкин відзначав, що діяльність Огієнка на цих посадах була надзвичайно енергійною і результативною – саме завдяки його зусиллям українська мова запроваджувалася в церкві та школі, розгорталося видання підручників і богослужбових книг українською. Поряд із організаційною роботою І. Огієнко продовжував власні наукові дослідження: написав фундаментальну працю з історії українського друкарства, розробляв українську богословську термінологію, публікував численні статті з історії церкви та культури. У підсумку біографічної розвідки Заїкин охарактеризував Івана Огієнка як багатогранного діяча – науковця, педагога, державника, підкреслюючи масштаб його внеску в українське відродження початку ХХ ст.

У інтелектуальному доробку В. Заїкина наявні також праці, які можемо віднести до «інтелектуальної біографії», що орієнтується не лише на описі життєпису об'єкта дослідження, а й за допомогою історичних джерел та методів, розкриває цілісну особистість⁴¹¹. Зокрема, у львівських та варшавських часописах оприлюднено тексти, присвячені таким постатям, як Анастасія Скоропадська⁴¹², Микола Страхов⁴¹³, Микола Костомаров⁴¹⁴, Дмитро Багалій⁴¹⁵, Ольга Кобилянська⁴¹⁶, Володимир Винниченко⁴¹⁷, Борис Грінченко⁴¹⁸, Іван Стещенко⁴¹⁹. Загалом у зазначених студіях автор послідовно дотримувався сталої моделі розгортання біографічного наративу, до якого входять такі інваріантні елементи: походження, освіта, місця праці, участь у науковому та культурному житті, коло

⁴¹¹ Демуз І. Літературно-публіцистична біографіка П. Стебницького як складова його національно-ідентифікаційних візій. *Історія науки і біографістика*. 2018. Вип. 2. С. 6.

⁴¹² В. З. [Заїкин В.]. Визначні українські жінки. Гетьманова Настя Скоропадська. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 95. С. 6-7.

⁴¹³ В. З. [Заїкин В.]. Н. Н. Страхов (по случаю столетия со дня рождения). *Воскресное чтение*. 1929. №14. С. 215-217. №15. С. 231-232.

⁴¹⁴ Кам'янецький О. [Заїкин В.]. Микола Костомарів (в 111-річницю уродин). *Нова Зоря*. 1928. Ч. 37. С. 6.

⁴¹⁵ Заїкин В. Академік Дмитро Багалій як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 11(20). С. 732-739.

⁴¹⁶ [Заїкин В.]. Ольга Кобилянська. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 12. С. 1-2.

⁴¹⁷ Кам'янецький О. [Заїкин В.]. Володимир Винниченко. Нарис літературної характеристики. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 18. С. 6.

⁴¹⁸ Кам'янецький О. [Заїкин В.]. Борис Грінченко. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 33. С. 6.

⁴¹⁹ В. [Заїкин В.]. Іван Стещенко. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 67. С. 6.

зацікавлень, корпус основних праць і їхній внесок у розвиток науки чи культури, що забезпечує порівняльну сумірність і верифікованість викладу. До прикладу, у статті про Д. Багалія, дослідник окреслив провідні вектори наукових пошуків історика й педагога, одного з організаторів Української академії наук, професора Харківського університету, серед яких виокремлюються регіональна історія Слобожанщини, історичне джерелознавство та історія східнослов'янських земель. У публікації про М. Страхова головний акцент зроблено на тому, що праці цього правника-історіософа зазнавали різко критичних оцінок в російській історіографії за тенденційність і недостатній рівень фахової опрацьованості, а у відповідному дописі про М. Костомарова подано розгорнуту характеристику його наукових поглядів щодо релігійно-філософських питань.

4.3. Рецензії у науковій спадщині вченого

Наукова спадщина Вячеслава Заїкина вирізняється великою кількістю рецензій та критичних оглядів – ці жанри стали для нього чи не основним способом самовираження в історіографії. А. Портнов відзначав, що Заїкин був одним із найяскравіших рецензентів в українській історичній науці, у доробку якого рецензії та критична стаття є домінуючими формами наукової самореалізації⁴²⁰.

Латинський термін «*recensio*», від якого походить поняття «рецензія», у буквальному сенсі означає перегляд, огляд, обстеження, відгук і оцінювання певного об'єкта. У контексті наукової практики, журналістики та літературної критики рецензія покликана не лише інформувати про появу нового твору, а й здійснювати його стислий аналіз і надавати виважену оцінку. Формат рецензії реалізує своєрідний діалог, як полемічну дискусію рецензента з автором розглядуваної праці, а за наявності й з іншими рецензентами. Переносячи цей підхід у площину історичної науки, включно з історіографією, Я. Калакура стверджує, що рецензія є не просто науковим відгуком на окрему працю чи корпус праць, а важливим різновидом науково-дослідної та комунікативної діяльності

⁴²⁰ Портнов А. Вячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 99.

високого аналітичного рівня, виконання якої потребує належної професійної підготовки, інтелектуальної компетентності, тонкого почуття такту, значної відповідальності й подеколи і сміливості⁴²¹.

Рецензійно-бібліографічний доробок В. Заїкина у 1920-х–1930-х рр. налічує близько 90 позицій. Вони стосуються переважно праць історичного та історіографічного спрямування (включно з церковною історією), філософських студій та белетристики. За допомогою рецензійних статей, бібліографічних оглядів і заміток Заїкина можна детальніше реконструювати основні погляди історика, з'ясувати його реакцію на вирішення актуальних дослідницьких питань та на появу нових праць та збірників. Огляди та рецензії вчений писав на праці, які видавались українською, польською, французькою, німецькою та російською мовами. Це свідчить про те, що В. Заїкин був високоосвіченою людиною та постійно стежив за станом розвитку історичної науки. Аналіз рецензій дає підстави стверджувати, що науковець глибоко орієнтувався в проблематиці рецензованих праць, його критичні зауваги спирались на широку джерельну основу, що забезпечувало фахову й виважену оцінку кожного розглянутого видання.

У композиційній моделі рецензій В. Заїкина можемо виокремити такі ключові складові: короткий експозиційний виклад проблематики рецензованої праці; критико-аналітичний блок, у межах якого здійснюється кваліфікація новизни та оригінальності концепцій і запропонованих підходів, визначення ступеня повноти висвітлення предмета, оцінка введення до наукового обігу раніше неопублікованих джерел, врахування відповідної історіографічної традиції, а також аналіз архітекτονіки й внутрішньої структури дослідження тощо. Важливим елементом зазначеного критико-аналітичного блоку є встановлення та окреслення індивідуального внеску вченого у розроблення дослідницької проблеми й у становлення її методологічного та інструментального апарату. Обов'язковим завершальним компонентом його рецензій постають підсумкові узагальнення й

⁴²¹ Калакура Я. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посіб. Київ. ВПЦ «Київський університет». 2016. С. 148.

доповнення, виклад авторського бачення дискусійних аспектів, а також формулювання оціночного резюме.

Характерною рисою рецензійної діяльності Заїкина було активне використання псевдонімів та навіть ціла інтелектуальна гра навколо авторства відгуків. Значну частину своїх відгуків він публікував не під власним прізвищем, а під різноманітними криптонімами: В. З., В. Максимович, В. Миропільський, В. Колоссовский, О. М-вич. W. Z., Т. Б., Л. К., Z⁴²². Така множинність «образів» дозволяла йому висловлювати різні точки зору й тональності в оцінці одних і тих самих творів. За спогадами сучасників, інколи Заїкин доходив навіть до своєрідного інсценування фахової дискусії: «видавши якусь працю, писав на неї дві рецензії, одну негативну, а другу позитивну, під різними псевдонімами і криптонімами. А потім третя або четверта рецензія полемізувала з обома критиками»⁴²³. Подібна практика свідчила про блискуче володіння вченим полемічним жанром і бажання стимулювати справжню наукову дискусію, та навіть штучно створюючи «різні обличчя» опонентів. Виступаючи як представник християнсько-консервативної інтелігенції, рецензент водночас прагнув до збалансованості й конструктивності в тоні. Дослідниця Н. Кучма назвала стиль критичних статей Заїкина «толерантно-діалоговим», відзначивши вміння науковця чути опонента і уникати безапеляційності суджень⁴²⁴. Таким чином, навіть різко розходячись із автором рецензованої праці в ідейних позиціях, він будував критику як своєрідний діалог, апелюючи до фактів, логіки і спільного пошуку істини, а не до особистих випадів.

Користуючись класифікацією І. Гирича⁴²⁵, можемо поділити рецензії та огляди В. Заїкина на кілька кластерів:

⁴²² ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Од. зб. 49. П. 2. Арк. 1. Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 98.

⁴²³ Прицак О.; цит. за: Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 89.

⁴²⁴ Кучма Н. «Літературна критика в Західній Україні 20–30-х рр. XX ст.»; цит. за: Когут С. В. Заїкин і М. Рудницький: діалог двох «чужинців» про галицьку літературу. *Studia Polsko-Ukraińskie*. 2018. Т. 5. С. 91.

⁴²⁵ Гирич І. Рецензійний жанр у творчості М. Грушевського. Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. Т. 14. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2008. С. IX.

- рецензійні статті – розгортають полеміку довкола історіографічної позиції, сформульованої іншим дослідником;
- проблемно-рецензійні статті – критико-аналітичні огляди публікацій одного або кількох авторів з визначеної проблематики, які виконують переважно узагальнювально-підсумовуючу функцію;
- оглядові рецензії – спрямовані на систематизацію доробку групи авторів або добірки публікацій, сконцентровані у межах одного друкованого органу з конкретного питання, що мають переважно дескриптивний, а не критичний характер;
- звичайні рецензії – оціночні виклади щодо однієї праці одного автора, зорієнтований не на полемічне зіставлення, а на інформативне представлення змісту та наукової релевантності;

Рецензійні статті. Прикладом якісно фахової рецензії в доробку В. Заїкина є рецензійна стаття на працю Казимира Ходиніцького «Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska», у якій гостро заперечував висновки Ходиніцького щодо державно-церковних відносин, акцентуючи на неточностях та односторонності інтерпретацій⁴²⁶. Полемічний тон рецензії був настільки сильним, що сам Ходиніцький надрукував відповідь на зауваження В. Заїкина на сторінках того ж журналу «Kwartalnik Historyczny»⁴²⁷. Таким чином, рецензія перетворилася на відкриту наукову дискусію: Заїкин фактично поставив під сумнів історіографічну позицію Ходиніцького щодо ролі православної ієрархії в державі, що спровокувало публічну полеміку в академічному середовищі.

Показовою щодо методологічної принципності В. Заїкина стала його рецензія на фундаментальну працю Дмитра Чижевського «Нариси історії філософії на Україні»⁴²⁸. Ця книга була першою спробою синтезувати історію української філософської думки, і Заїкин зустрів її з великим зацікавленням. У розгорнутому

⁴²⁶ Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 923-936. Рец. на кн.: Chodynicky Kazimierz : Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. 1370-1632. Wydano z zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Warszawa 1934, str. XXI+632.

⁴²⁷ Chodynicky K. Odpowiedź na recenzję p. Wacława Zaïkyna. *Kwartalnik Historyczny*. 1935. R 49. S. 498-506.

⁴²⁸ Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 318-322. Рец. на кн.: Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. 175 с.

відгуку рецензент відзначив надзвичайну актуальність появи такої роботи: «Книжка ця безперечно уявляє собою дуже цінне придбання укр[аїнської] науки – можна лише з великим вдоволенням вітати її вихід у світ». Він похвалив Чижевського за багатство фактичного матеріалу та новаторство підходу, зокрема відзначив «дуже цікаву спробу характеристики укр[аїнського] народнього світогляду», здійснену у вступних розділах праці...». Водночас, В. Заїкин дозволив собі незгоду з деякими інтерпретаціями та позиціями Чижевського, зокрема, щодо джерел українського національного світогляду. Заїкин заперечив думку Чижевського про нібито визначальний вплив протестантської релігійності на українську духовність, аргументуючи це наступним чином: «Адже ж “висока оцінка внутрішнього в людині” властива була старо-українському світоглядові... Тому джерел її треба шукати не в протестантизмі, а у світогляді східних Отців Церкви»⁴²⁹. Цим він підкреслив, що коріння української духовної традиції – у власній киево-руській християнській спадщині, а не у запозиченнях з європейського Реформаційного руху. Рецензент також звернув увагу на занадто стислий, на його думку, виклад Чижевським поглядів окремих українських мислителів XIX ст. (М. Максимовича, О. Потебні, В. Овсянико-Куликовського та ін.). Загалом ця рецензія Заїкина на вирізняється ґрунтовністю аналізу і водночас об'єктивним тоном: автор рецензії щиро визнав значення праці Чижевського для української науки, але й чітко окреслив межі, де його власне бачення історії філософії не збігалось з позицією рецензованого автора.

Проблемно-рецензійні статті. Прикладом якісно фахової рецензії цього виду, в доробку В. Заїкина, можемо виділити статтю «Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в східно-слов'янських землях та їх значіння для нашої науки» – (надруковано 1931 р. у літературно-науковому щомісячнику «Дзвони»)⁴³⁰. У цій статті науковець оглянув корпус публікацій відомого польського історика церкви Владислава Абрагама. Заїкин узагальнив зміст кількох робіт Абрагама,

⁴²⁹ Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 319. Рец. на кн.: Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. 175 с.

⁴³⁰ Заїкин В. Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в сх.-слов'янських землях і їх значіння для нашої науки. *Дзвони*. 1931. Ч. 7. С. 485-481.

присвячених церковній історії на українських і білоруських землях, та оцінив їхній внесок для української історіографії. У статті наголошено, що дослідження Абрагама (зокрема про Берестейську унію та права православної церкви) мають високу історіографічно-джерелознавчу цінність для наукової спільноти, хоча Заїкин місцями й полемізує з поглядами польського вченого. Ця узагальнювальна рецензія слугує містком між двома історіографіями – українською й польською⁴³¹.

У тричастинній «монографічній рецензії» на працю літературознавця М. Рудницького «Між ідеєю і формою»,⁴³² В. Заїкин розглянув низку публікацій українських критиків, присвячених методології та завданням літературної критики, і проаналізував їх із позицій «ліберального освітлення». Заїкин уважно розібрав концепції Рудницького щодо «вільнодумного» письменника та поставив їм на противагу своє бачення ролі християнських цінностей у творчості. Рецензія набрала форми ввічливого, але принципового діалогу: рецензент цитував уривки з праці опонента і негайно супроводжував їх ґрунтовними коментарями, полемізуючи з позицій традиціоналіста. Такий підхід допоміг, за словами дослідниці С. Когут, «домогтися порозуміння з читачем»⁴³³, оскільки Заїкин прагнув пояснити спірні питання спокійно й аргументовано, а не просто спростувати їх. Фактично, стаття стала оглядом дискусії про засади літературної критики, у якій Заїкин узагальнив аргументи різних таборів (традиціоналістів та модерністів) і оцінив їх з погляду власного світогляду. Хоча тематика літературна, підхід Заїкина аналогічний його історіографічним оглядам – систематизація та критичний аналіз кількох праць на одну тему.

Оглядіві рецензії. У межах цього кластеру, показовою є рецензія-огляд на «Записки НТШ» за 1924 р.⁴³⁴ Починається рецензія аналізом праці Є. Перфецького

⁴³¹ Титаренко Ю. Праці Праці В. Абрагама з історії церкви на східнослов'янських землях в оцінці В'ячеслава Заїкина. *XVI наукова сесія осередку НТШ у Черкасах*. 2006. С. 35.

⁴³² Заїкин В. Проблеми української літературної критики й естетики в ліберальному освітленні [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 7/8. С. 535-539. Ч. 9. С. 606-613. Ч.10. С. 669-674 Рец. на кн.: Рудницький М. Між ідеєю і формою. Львів. 1932. 244 с.

⁴³³ Когут С. В. Заїкин і М. Рудницький: діалог двох «чужинців» про галицьку літературу. *Studia Polsko-Ukraińskie*. 2018. Т. 5. С. 82.

⁴³⁴ Заїкин В. [рецензія]. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Ч. 1 (2). С. 85-95. Рец. на кн.: Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том СХХХІV - СХХХV Праці історично – філософської секції під редакцією Івана Крип'якевича. Львів, 1924. Стор. 248.

«Новгородський княжий літопис і його відношення до українського літописання». На думку В. Заїкина, Євген Перфецький є автором цілої низки історіографічних розвідок, присвячених оглядові «угро-руської» історіографії та старослов'янському літописанню. У своїх розвідках він створює генезу літописних кодексів, окреслює ті елементи, з яких склалися в історіописні зводи, таким чином відновлюючи найдавніші літописи, що в цілісному вигляді не дійшли до наших часів, але на основі яких утворилися літописні кодекси, відомі нам сьогодні. Водночас, зазначає рецензент, у схемах, запропонованих аналітиками літописних кодексів, занадто багато гіпотетичного. Усупереч старим історичним гіпотезам про єдність східного слов'янства в X-XI ст., історичні дослідження 20-х рр. XX ст. доводять, що в X-XI ст. північна (в цьому випадку пра-російська) та південна (пра-українська) група східних слов'ян жили майже відокремленим історичним життям. За таких обставин, на думку В. Заїкина, утворення літописного кодексу, спільного для південної і північної частин східного слов'янства є малоімовірним. А зведення північних і південних літописів відбулося значно пізніше, в момент, коли під впливом деяких політично-церковних обставин з'явилися тенденції розглядати східне слов'янство, як дещо єдине в політичному відношенні. Тому до висновків Перфецького, за твердженням рецензента, треба ставитися з певною обережністю. Звертає увагу В. Заїкин і на працю Миколи Чубатого «Державно-правне становище українських земель Литовської держави кінця XIV століття», відзванчивши, що ця праця становить значний інтерес для історії українського права, оскільки до того не було спеціальних досліджень, присвячених аналізу правового статусу українських земель під владою Великого князівства Литовського. Загалом, ця рецензія, має характер інформативного огляду: автор перелічує статті та матеріали, вміщені у згаданому здвоєному томі «Записок», і стисло характеризує кожен. Рецензія не стільки критикує, скільки повідомляє читачів про появу нового збірника НТШ, висвітлюючи його структуру та основні висновки публікованих праць. Такий формат огляду був корисний дослідникам, бо давав швидке уявлення про внесок цілого наукового збірника.

Звичайні рецензії. У працях В. Заїкина неодноразово розглядались питання історії держави і права. У розлогій статті «Спроба історично-правничого аналізу становища Донщини та російсько-донських відносин у XVI–XX віках»⁴³⁵. Ця робота фактично була розгорнутою рецензією на монографію С. Сватикова «Россия и Дон. 1549–1917», опубліковану 1924 р., і одночасно самостійним дослідженням правового становища Війська Донського. Заїкин, маючи безпосередній досвід життя на Кубані й Дону на початку 1920-х рр., виявляв підвищений інтерес до історії козацьких «пограничних» областей, пов'язаних і з Україною, і з Росією. У своєму аналізі він простежив еволюцію стосунків між Московською державою (пізніше Російською імперією) та Донським козацьким краєм від XVI ст. до початку XX ст. Заїкин звернув увагу на те, що Донщина мала особливий автономний статус: від ранніх часів донські козаки фактично утворювали окрему республіку на південно-східному порубіжжі, вступивши у васальні відносини з московськими царями лише поступово. Він підкреслив, що протягом значної частини історії Військо Донське було «державою в державі», із власним самоврядуванням, землеустроєм і військовими правами, які Москва змушена була визнавати. Аналізуючи правничі акти і договори, Заїкин показав, як у XVIII–XIX ст. Російська імперія крок за кроком урізала донську автономію – спершу інтегрувавши військо у свою військову систему, а згодом адміністративно підпорядкувавши регіон. Такий підхід висвітлював імперську політику поглинання автономних окраїн і резонував із загальною темою перервності української державності: доля Донщини постала прикладом того, як самобутнє козацьке утворення втратило свою суб'єктність під тиском централізованої імперії. Отже, Заїкин інтерпретував історію Донського краю не як периферійну частину «російської» історії, а як окремий випадок змагання локальної свободи з імперським централізмом. Аналіз Донщини вписувався у наукові дискусії про етнічні межі України 1920-1930-х рр.⁴³⁶, хоча сам В. Заїкин прямо не робив

⁴³⁵ Заїкин В. Спроба історично-правничого аналізу становища Донщини та російсько-донських відносин у XVI–XX віках. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. 1926. Т. CXLIV–CXLV. С. 238–257.

⁴³⁶ Див. напр.: Кубійович В. Територія й людність українських земель. Львів: Накладом фонду «Учітєся брати мої». 1935. С. 44–45.

політичних висновків, його акцент на окремішності правового розвитку Донщини опосередковано підтримував позицію, що частина Донського регіону історично ближча до українсько-козацького світу, ніж до централізованої Росії.

Інформативно-оцінковий характер має відгук В. Заїкина на монографію М. Баумгартена, присвячену генеалогії князів Рюриковичів і їх династичним шлюбом⁴³⁷. Рецензія позитивна: рецензент підкреслив, що дослідження Баумгартена має важливе значення як для східноєвропейської середньовічної історії, так і для історії Церкви, адже висвітлює питання зв'язків Київської Русі з християнським Заходом. Заїкин відзначив багатство джерельної бази та новизну висновків автора, лише побіжно вказавши на окремі дискусійні моменти (як-от вплив династичних зв'язків на релігійний антагонізм). У короткому відгуку на дослідження польського історика К. Левіцького «Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r.» рецензент виділив основні тези автора – роль православного князя у подіях, його ставлення до унії, і оцінив їх в контексті української історіографії. Заїкин відзначав об'єктивність Левіцького та використання ним документів з архівів Ватикану⁴³⁸. Хоча обсяг рецензії невеликий, вона дає фахівцям уявлення про новинку польської історичної літератури. Це приклад звичайної рецензії, яка не заглиблюється в полеміку, а радше фіксує появу корисної монографії.

У рецензійній практиці Вячеслава Заїкина сконцентовано провідні інтелектуальні стратегії його наукової діяльності: систематичну інвентаризацію наукового поля, критичну герменевтику тексту та методологічну рефлексію над межами інтерпретації. Рецензії у широкому спектрі жанрових модифікацій – від полемічних статей до проблемно-узагальнювальних оглядів, виконували для нього функцію інструмента наукової комунікації та «моментальної» історіографії, яка водночас описує, нормує й спрямовує дослідницьку оптику спільноти.

⁴³⁷ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1924. Т. I. С.629–634. Рец. на кн.: N. de Baumgarten. *Genealogies et manages occidentals des Rurikides ruses de X au XIII siekle*. Roma, 1927

⁴³⁸ Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1935. Т. VI. С. 382–385. Рец. на кн.: Lewicki K. *Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r.* Lwow, 1933.

Висновки до розділу 4

Наукова діяльність Вячеслава Заїкина охоплювала різні галузі, проте чільне місце в ній посідали історіографічні дослідження. Відзначаючись консервативно-християнським світоглядом, він поєднував глибоку джерельну основу та об'єктивність із увагою до ролі національної державності й етичних норм в історичному процесі. Основні його праці стосувалися історії України та історії Церкви, де дослідник переглядав усталені наративи, аналізував методологію попередників і сучасників, приділяючи особливу увагу точності термінології й обґрунтованості висновків.

В українській історичній науці В. Заїкин одним із перших здійснив системні огляди розвитку історіографії у постреволюційний час. Аналізуючи мемуарну й історичну літературу про події 1917–1921 рр., він розрізняв цінні фактичні свідчення та політичні упередження. Дослідник відзначав партійну заангажованість окремих авторів у висвітленні доби новітнього Гетьманату, але схвалював більш об'єктивні спогади й огляди, що давали цілісну картину епохи. У 1920-х рр. він діагностував кризу української історичної науки, проте зафіксував і появу нової генерації істориків. В. Заїкин простежив зрушення від народницької традиції до державницького підходу: молодші дослідники почали оцінювати минуле з позицій державних інтересів та морально-культурних критеріїв, а не лише крізь призму «простого народу». Учений здійснив одну з перших спроб типологізувати напрями української історичної думки, виокремивши народницьку школу, нову національно-державницьку течію та проміжні позиції між ними. Такий перегляд усталених схем став новаторським кроком: В. Заїкин заклав підвалини наукової рефлексії над українською історіографією, піднісши її аналіз на модерний теоретичний рівень та переосмисливши імперські й народницькі схеми з національної перспективи.

Вагомий внесок В. Заїкин зробив і в розвиток української церковно-історичної думки. Він досліджував історіографію історії Церкви як особливу ділянку національної історії, залежну від конфесійних і культурних чинників. Заїкин оглянув численні міжвоєнні праці – від робіт галицьких науковців про греко-

католицьку (унійну) традицію до студій про православну Церкву в Україні. Він високо оцінював нові дослідження, що переосмислювали застарілі уявлення та ламали усталені антицерковні стереотипи. Вчений підкреслював, що сучасні автори дедалі об'єктивніше трактують роль Церкви в історії, проте звертав увагу на «білі плями» – важливі теми, ще недостатньо вивчені. Він наголошував, що бракує цілісного неупередженого синтезу історії Церкви в Україні, а для вирішення багатьох спірних питань потрібне глибше опрацювання джерел. Водночас у радянській Україні об'єктивні церковно-історичні студії були майже унеможливлені атеїстичною цензурою (лише поодинокі праці мали наукову вартість).

Характерною рисою підходу В. Заїкина було прагнення висвітлювати церковну історію України у широкому цивілізаційному контексті. Він наголошував, що Україна була історичним перехрестям Сходу і Заходу і перебувала під впливом обох християнських традицій. Заїкин підтримував ідею вагомості ролі латинського Заходу в християнізації Русі та формуванні її церковних структур. У рецензіях він схвально оцінював праці про західноєвропейські місіонерські впливи на Русь, що розширювали уявлення про багатовекторність ранньої релігійної історії. Важливим для нього було акцентування внутрішніх чинників церковного життя – дисципліни, ролі братств, взаємин духовенства і громади, як ключових для церковної стабільності чи кризи. Аналізуючи класичні праці з історії Церкви, він наголошував на вирішальній ролі широкої джерельної бази та внутрішньоцерковних процесів у розумінні закономірностей церковної історії. Такий підхід збагатив українську церковну історіографію новими ракурсами на противагу суто зовнішньополітичним поясненням.

В історіографічному доробку В. Заїкина вагоме місце посідають спеціалізовані рецензії та оглядові публікації, присвячені працям з проблематики релігійної й політичної історії, у яких репрезентовано індивідуальне бачення дослідника щодо шляхів інтерпретації та розв'язання порушених наукових питань. У рецензійній діяльності він зосереджувався переважно на аналізі студій польських, французьких і українських істориків-емігрантів, що засвідчує його ґрунтовну обізнаність із

сучасним йому міжнародним та діаспорним історіографічним дискурсом. Така спрямованість рецензій дозволяє стверджувати, що автор не лише орієнтувався в актуальних наукових тенденціях, а й активно включався в професійний діалог зі своїми колегами. Рецензії В. Заїкина не обмежувалися суто критичною оцінкою чи підсумковим узагальненням рівня опрацювання проблеми, а були зорієнтовані на стимулювання нових методологічних підходів і визнання інноваційних дослідницьких результатів. У зв'язку з цим визначальними характеристиками його рецензійних статей, аналітичних нотаток і бібліографічних оглядів постають виразний оцінний компонент та оперативність реагування на наукові публікації, що надає цим текстам статусу важливих джерел для дослідження історії історичної науки й забезпечує глибше розкриття суспільно-політичних та історичних поглядів самого автора.

Наукова спадщина Вячеслава Заїкина збагатила українську історіографію, впровадивши високі стандарти критичного аналізу, міждисциплінарність і увагу до духовно-етичних аспектів минулого. Як рецензент і оглядач, він сприяв інтелектуальному обміну між науковими осередками й коригував методологію історичних досліджень своїми принциповими, але виваженими оцінками. Послідовно наголошуючи, що він «ані католикофіл, ані католикофоб», Заїкин обстоював методологічний плюралізм і неупередженість. Він також звертався до біографій видатних діячів, щоб на їхньому прикладі показати еволюцію національної думки. Зокрема, вивчаючи спадщину В'ячеслава Липинського, він підкреслив унікальність цього мислителя, який першим запропонував всеосяжну концепцію української державницької історії, поєднавши академічну ґрунтовність з історіософською глибиною. Через такі персоналістичні студії Заїкин демонстрував, як синтез наукового підходу і широкого світоглядного бачення збагачує історичну науку. Внесок В. Заїкина полягає у формуванні модерної української історіографії – критичної та відкритої до міждисциплінарних і міжконфесійних перспектив, що інтегрує церковну історію в загальнонаціональний наратив.

ВИСНОВКИ

Проведений історіографічний аналіз засвідчує, що наукова діяльність і творча спадщина В. Заїкина досі не ставали об'єктом спеціального комплексного дослідження. Попри наявність окремих наукових публікацій, присвячених науковцю, ключові напрями його інтелектуальної діяльності залишались недостатньо опрацьованими, й тому потребують системного аналізу з метою реконструкції його наукових поглядів і визначення місця дослідника в історіографічному процесі.

Вирішення дослідницьких завдань дисертаційної праці стало можливим завдяки залученню широкого комплексу джерел, основу якого становить особовий архів В. Заїкина, що зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, а також документальні, наративні та епістолярні матеріали з архівних установ України, Польщі, Чехії та Росії, доповнені корпусом історіографічних джерел. Передусім було використано наукові праці самого історика, його особисті документи та значний масив листування з відомими представниками українського інтелектуального середовища — Й. Скрутнем, В. Дорошенком, І. Крип'якевичем та іншими. Важливе джерельне значення мають матеріали архівної кримінальної справи В. Заїкина, які вперше введені до наукового обігу. Ці джерела дають змогу відтворити професійний шлях історика, його академічну діяльність, творчі зв'язки, простежити еволюцію поглядів та внутрішню психологічну динаміку, і навіть обставини трагічної загибелі.

У дослідженні запропоновано періодизацію життєвого та творчого шляху В. Заїкина, яка відображає ключові трансформації в біографії науковця та охоплює три основні етапи:

1) «харківсько-кубанський» (1896–1922 рр.) – стосується періоду дитинства, юнацьких і студентських років, а також початкову фазу наукової діяльності, пов'язану з перебуванням у Харкові та на Кубані. Саме в цей час, на нашу думку, відбулося становлення В. Заїкина як дослідника. Визначальними чинниками

формування його світогляду та наукових зацікавлень стали родинне середовище, специфічна релігійність, загальна соціокультурна атмосфера, а також вплив професорів Харківського університету М. Максимейка та М. Клочкова.

2) «варшавський» (1922–1929 pp.) – пов’язаний з еміграційним періодом життя вченого та його активною науковою і публіцистичною діяльністю у Варшаві, зокрема, активна діяльність вченого у Варшавському університеті та в періодичних виданнях Варшави. Саме в цей період було створено значну частину його наукового доробку, зокрема праці з історіографії та історії церкви, які сформували цілісний корпус його інтелектуальної спадщини.

3) «львівський» (1929–1941 pp.) – охоплює плідну діяльність вченого у міжвоєнному Львові, де окрім активної публікаційної праці, науковець налагоджував контакти з місцевою академічною інтелігенцією, працював у кількох освітніх та наукових закладах, одружився та здобув ще одну освіту.

Встановлено, що життя і наукова кар’єра В. М. Заїкина унаочнюють складні трансформації в середовищі української інтелігенції першої половини ХХ ст. У Харкові – центрі духового і освітнього життя Слобожанщини – сформувалися основи його інтелектуального розвитку: тут він засвоїв культуру системного мислення й зацікавився питаннями державності та церковної історії. Водночас сімейне виховання, насамперед вплив матері, заклало в ньому глибоку повагу до релігії та моралі, що сприяло інтересу саме до церковно-історичної тематики. Поєднання гімназійної та університетської освіти з морально-релігійною мотивацією сформувало у В. Заїкина комплексне бачення історичного процесу.

З’ясовано, що період життя на В. Заїкина на Кубані став етапом переходу до практичної науково-педагогічної діяльності. Робота в освітніх установах (викладацька праця в Донському педінституті, Новочеркаській промислово-економічній школі, Південно-Східному технікумі) заклала фундамент академічної кар’єри історика.). А результатом співробітництва з Кубанською Краєвою Архівною Комісією стало написання наукової розвідки про еволюцію стосунків між Московською державою та Донським козацьким краєм від ХVІ ст. до початку ХХ ст.

У Варшаві міжвоєнного часу відбувся інтелектуальний зліт В. Заїкина. Він працював на богословському факультеті Варшавського університету, активно друкувався з проблем історії церкви, права, історіографії, брав участь у діяльності наукових осередків (Науковий Інститут у Берліні, Східний Інститут у Варшаві), спрямованих на вивчення минувшини України, і виробив власну методологічну позицію – синтез українського державницького мислення з християнською етикою історії. Однак, ідеологічні конфлікти та непристосованість до емігрантського середовища поступово ізолювали вченого і спонукали до зміни місця проживання. Переїзд до Львова у 1929 р. завершив його інтелектуальне формування, зокрема у виробленні власної методології та наукових поглядів. Хоч адаптація в новому середовищі була нелегкою, В. Заїкин налагодив співпрацю із галицькими консервативними колами і здобув у 1939 р. ступінь магістра філософії за дисертацію «*Ludność niewolna na ziemiach rosyjskich do XIII w.*» присвячену історії руських залежних селян, що свідчить про визнання його наукових пошуків у польському університетському середовищі. З початком радянізації Львова академічна кар'єра В. Заїкина була обірвана, як колишній емігрант та антикомуніст він опинився під пильним наглядом НКВС і в 1940 р. був заарештований, а згодом загинув у тюремних застінках. Отже, його біографія є прикладом того, як український інтелектуал зберігав наукову автономію та духовну гідність в епоху політичних катастроф. Науковий шлях В. Заїкина не лише розкриває особисту драму вченого, а й віддзеркалює історію української інтелігенції, що опинилася між імперським минулим, еміграційним безґрунтям і радянським терором.

Вивчення наукової спадщини В. Заїкина з проблем історії релігії та церкви виявило її цілісним та своєрідним дискурсом. Інтелектуальний доробок вченого є різноманітним, але провідною темою в ній стала історія Церкви – від середньовіччя до модерності. У дослідженнях початків християнства на Русі він послідовно відкидав однобічні уявлення «візантійського монополізму» та підкреслював плюралістичний характер релігійних впливів. Зокрема, В. Заїкин відсував традиційну дату «початку» церковної історії вглиб: він вважав початок

середньовічної доби Русі VIII ст. з появою єпископії в Тмутаракані, наголошуючи, що київське хрещення 988 р. лише завершило тривалий процес християнізації. Він реконструював непостійний характер церковної автономії – розрізняв «повну» і «обмежену» автокефалію, вважав піднесення Іларіона до митрополита в 1051 р. показником давніх прав Київської митрополії і відкидав ідею лінійної залежності від Константинополя. В. Заїкин також підкреслював нерівномірність процесу християнізації, він виокремив його циклічні фази (починаючи з князювання Аскольда, через «язичницьку реакцію» Олега) та доводив, що участь мирян у церковному управлінні реалізовувалась переважно в пізніші епохи за конкретних обставин. Він розмежував нормативну і практичну складові соборності, описавши інституції та братства, що за своєю суттю демонструють поступове формування участі світського елементу в церковних інститутах. У дослідженнях нової доби В. Заїкин через біографії ієрархів (Марціан Білосор, Йосиф Шумлянський) і кейси реформ узагальнював типові стратегії церковного управління – розкрив механізми клієнтелізму, амбітні проекти унії, протистояння між єпископатом та братствами. Реформи, на кшталт перетворень Петра Могили та патріарха Нікона, він розглядав у ширшому порівняльному контексті, підкреслюючи їхні спільні модернізаційні мотиви і водночас акцентував ризики «інструменталізації Церкви» владою. Досліджуючи православну Церкву у Великому князівстві Литовському, він наголошував на мінливості її канонічного устрою і фіксував чергові епізоди відновлення та переривання автономії Київської митрополії під константинопольською зверхністю. Підсумовуючи, його роботи з церковної історії мали інноваційний характер: В. Заїкин наполягав на глобальному цивілізаційному контексті (Україна як перехрестя Сходу і Заходу), відмові від антицерковних стереотипів та на потребі ширшого, порівняльного розуміння розвитку християнства в руських/українських землях.

Досліджено, що історіографічна спадщина вченого охоплювала кілька взаємопов'язаних напрямів. По-перше, він аналізував розвиток історіографії України, критично оцінюючи концепції попередників та сучасників. Наприклад, у наукових оглядах В. Заїкин здійснював системні огляди праць тих, хто писав

про революційні події 1917–1921 рр. Він виокремлював цінні фактичні свідчення та увагу до подій, водночас протиставляючи їм ідеологічні спотворення: оцінював, що у 3–4-му томах праці П. Христюка політичні упередження замінили частину цінних спостережень. Аналогічно критично він ставився до оглядів В. Винниченка («Відродження нації»), наголошуючи на їхній вузькопартійності, але відзначав об'єктивніші розвідки О. Саліковського та вітчизняних мемуаристів, які давали «доволі повну та яскраву картину» епохи. Він позитивно відзначав двотомні спогади В. Андрієвського як приклад об'єктивного нарису революції (поряд із збалансованим зображенням гетьманської влади). Особливо цінним для нього був аналіз Ю. Тютюнника «Зимового походу», з якого видно роль селянського руху і складну участь єврейського населення в революційних подіях. В. Заїкин підкреслював, що це дослідження спростовувало огульні кліше про євреїв як головних винуватців революції. Він відзначав також появу узагальнень, що подолали традиційні рамки, вчений зробив огляд праць українських істориків 1919–1923 рр. і констатував «кризовий ідеологічний стан» історичної науки: через політичні потрясіння і боротьбу за державність дослідники були змушені «систематизувати попередні дослідження» замість руху вперед. Така оцінка відображала погляди В. Заїкина на вплив сучасних подій на історичну науку.

Одним із ключових здобутків В. Заїкина стало те, що він уперше спробував типологізувати напрями української історичної думки. Він зазначив, що у 1920-х рр. з'явилася нова генерація істориків, які відходили від «народницьких» схем минулого і оцінювали минуле з позицій державних і моральних критеріїв. В. Заїкин виокремив народницьку школу, нову національно-державницьку течію та проміжні позиції між ними. Такий підхід дав змогу почати наукову рефлексію над українською історіографією в цілому, піднявши аналіз історичних концепцій на модерний теоретичний рівень. У науковій спадщині вченого також чільне місце займали біографічні дослідження – вивченню біографій видатних діячів (наприклад, В. Липинського, Д. Богалія, С. Голубєва та ін.) як ключових осіб інтелектуальних мереж. Ці персоналії він розглядав не просто як суто історіографічний матеріал, а як «моделі поведінки» чи генетичні зразки

історичних змін (досвідом В. Липинського він ілюстрував еволюцію української державницької думки). Критична оцінка методів і термінології в контексті рецензійної діяльності теж була важливою: його рецензії на праці польських, французьких та українських (в тому числі емігрантських) дослідників ґрунтувалися на глибокому знанні сучасних міжнародних тенденцій і завжди мали на меті коригувати історіографічні схеми та стимулювати нові методологічні підходи. Відзначено, що сам В. Заїкин підкреслював свою принципову неупередженість і методологічний плюралізм, прагнучи об'єктивно показати еволюцію національної думки через призму біографії інтелектуалів.

Отже, творчий доробок В. Заїкина є цілісною інтелектуальною спадщиною, в якій поєдналися послідовні джерелознавчі засади з національною регіональною орієнтацією та увагою до етичних імперативів історії. У ньому вперше втілені надзвичайно важливі підходи для української історіографії: комплексний аналіз взаємодії церковного та світського начал, критичне ставлення до традиційних схем (як-от «візантійської монополії» чи суто «уніатських» пояснень), та акцент на внутрішніх чинниках церковного життя. Наукова спадщина вченого збагатила українську історичну науку високими стандартами критичного аналізу, міждисциплінарністю і увагою до духовно-етичних аспектів минулого.

Історика В. Заїкина можна віднести до типу вченого-коментатора та аналітика, який спираючись на класичну академічну традицію наполегливо шукав методологічні новації.

Згодом, у незалежній Україні його ім'я увійшло до кола дослідників, чия спадщина почала переосмислюватися в контексті ревізії радянських стереотипів, що супроводжується поступовим розширенням масштабів досліджень від окремих тем до системного вивчення його інтелектуального середовища та особистісного внеску.

Перспективним напрямком для подальших історичних та історіографічних досліджень є студії В. Заїкина у галузі соціально-політичної історії, історії держави і права та його літературознавчий доробок. Тож, внесок В. Заїкина в українську історичну науку полягає у закладенні підвалин модерної української

історіографії – критичної та відкритої до нових перспектив, де церковна історія інтегрована в загальнонаціональний та загальноісторичний контекст. Його наукова позиція та методологічний плюралізм стали прикладом принципового, але зваженого підходу до минулого, що й досі може надихати українських істориків на подолання ідеологічних упереджень і відтворення забутих сторінок нашої минувшини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. [Заїкин В.] Липківщина. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 83. С. 2-3.
2. [Заїкин В.] Литовсько-Руський Статут. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 97. С. 6-7.
3. [Заїкин В.] Патріярх Никон реформатор російської Церкви. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 58. С. 6.
4. [Заїкин В.]. Ольга Кобилянська. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 12. С. 1-2.
5. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Sygn.1112. Fol. 6-10.
6. Literární archiv Památníku národního písemnictví. Číslo archivního souboru 275. Dorošenko Volodymyr Viktorovyč (1915-1945). Dopisy V. Zajikina. EDVD-411. 23 archů.
7. W. Z. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 193-196. Рец. на кн.: *Analecta Bollandiana. Revue trimestrielle subventionnée parla Fondation Universitaire*. Ediderunt K. Delehaye, Paulus Peeters, Mauritius Coens... presbyteri Soc. Iesu. Bruxelles.
8. W. Z. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 426-431. Рец. на кн.: *Orientalia Christiana. Organe de l'Institut Pontifical des Études Orientales*. Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma.
9. W. Z. [Заїкин В.]. Najnowsze prace ukraińskie z historii Kościoła (1920-1926). *Elpis*. 1927. №3. С. 102-111.
10. Warszawski profesor teologii prawosławnej byłym prowokatorem ochrony carskiej. *Express Poranny*. 10 серп.1927. С. 2
11. Z. [Заїкин В.]. Сучасний стан російської Церкви. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 58. С. 6-7.
12. Zaikin V. [рецензія]. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. 1933. 9(4). P. 631-632. Рец. на кн.: *Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920—25*. Bd. V by Przemysław Dąbkowski; *Kronika historycznoprawna za rok 1932*. B. III.
13. Zaikin W. [рецензія]. *Pro Christo: wiara i czyn*. 1928. №12. С. 912-919. Рец. на: *Prace Naukowego Towarzystwa Teologicznego*. Tom 1.Św. Kapłan Męczennik «Św iaszczennom uczenyk» Jozafat Kuncewycz. Materiały i studia z okazji jubileusze. Zebrał ks. dr.Josyf Slipyj, Lwów, 1925. Str. 261
14. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 296-302. Рец. на кн.: *Karoweć M. o.: Węłyka reforma Czyna Św. Wąsy li ja Węlykoho 1882 r*. Czastyna druha. Biblioteka Ukrainśkoji Katołyćkoji Organizaciji, nr. 23. Lwów 1933, str. 204.
15. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. R 46. S. 397-409. Рец. на кн.: *Łotoćkyj Ołeksandr prof.: Ukrajński źerela cerkownoho prawa*. Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. Warszawa 1931. str. 320.
16. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. R 46. S. 409-412. Рец. на кн.: *Hołowećkyj P. Dionysius OSBM.: Fontes iuris canonici Ecclesiae Ruthenae*. Typis polyglottisVaticanis. 1932. str. 4 nlb.
17. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. R 46. S. 480-485. Рец. на кн.: *Andreeva M. A. Очерки по культуре византийского двора в XIII веке (Szkice o*

- kulturze dworu bizantyńskiego w XIII wieku). Rozprawy Kral. České Spoi. Nauk. Trř. fil. hist. jazyko- zpyt. Nova Řada (VIII), cis. 3. V Praze, 1927. str. 208.
18. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 239-243. Рец. на кн.: Zalozieckij W. Gotische Baukunst in Osteuropa. Sonderdruck aus „Volkstum und Kulturpolitik“. Eine Sammlung von Aufsätzen, gewidmet Georg Schreiber zum 50 Geburtstag. Köln 1932, str. 12.
 19. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 474-476. Рец. на кн.: Pasternak Jarosław: Korotka archeologija zachidno-ukrajńskich zemel (L'archéologie du pays ouest- ukrainien). Widb. z „Bohosłowiji“, Lwów 1932, str. 96.
 20. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 501-503. Рец. на кн.: Andrusiak M.: Zwjazky Mazepy z Stanysławom Leszczynským i Karłom XII. Odb. z Zap. N. T. Sz. Lwów 1933, str. 27.
 21. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 126-128. Рец. на кн.: Insabato Enrico: L'Ucraina e la Chiesa cattolica. Edizione Noi e l'Ucraina. Roma 1933, str. 30.
 22. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 128-130. Рец. на кн.: Mutaŕčiev Petär: Kam cŕtrkownoistoriczeskata geografija na Plowdiwsko. Otdělen otpeczatak ot Sbornika w czest' na Plowdiwskija Mitropolit Maksim. Sofija 1931, str. 27.
 23. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 614-621. Рец. на кн.: Vernadsky Georg: A History of Russia. Research Associate in history in Yale University. Revised édition. New- Haven, Yale University Press 1930, str. XX+413.
 24. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 923-936. Рец. на кн.: Chodynicky Kazimierz : Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. 1370-1632. Wydano z zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Warszawa 1934, str. XXI+632.
 25. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1935. R 49. S. 134-142. Рец. на кн.: Baumgarten N.: Sw. Wołodymyr i ehreszczennja Rusy (St. Wladimir et le baptême de la Ru thé nie). Bohosłowija, 1930, t. VIII, kn. 3-4, str. 238-250; 1931, t. IX, kn. 1-2, str. 107-140.
 26. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1935. R 49. S. 421-426. Рец. на кн.: Tomkiewicz Władysław : Cerkiew dyzunicka w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. Okres walki z Unją Kościelną 1596-1635. Przegląd Powszechny. Tom 200, 1933, str. 149-178.
 27. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1936. R 50. S. 489-498. Рец. на кн.: Woliński Janusz: Polska i kościół prawosławny. Zarys historyczny. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów 1936.
 28. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1939. R 53. S. 333-335. Рец. на кн.: Siczynskýj Wołodymyr: Czuzynci pro Ukrajinu. Wybir z opysiw podorożej po Ukrajinu ta inszych pysań czuzynciw za desiat' stolit. Lwów 1938, Czerwona Kałyna, s. 208.
 29. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1934. T. 3. S. 376-379. Рец. на кн.: Mycjuk O. K.: Ukraiński Chlopomany (Les Khlopomanes

- Ukrainiens) biblioteka «Samostijnoi Dumky» v Cernivcjach, nr.2. Czerniowce 1933, str. 80.
30. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1936. T. 5. S. 116-120. Рец. на кн.: Odinec D. M.: Vozniktiovenie gosudairstveninaigo stroja u vostočnych Slavjan. Izd. «Sovrem.Zapiski». Paris 1935, s.184.
 31. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1936. T. 5. S. 137-141. Рец. на кн.: Eck Alexandre: Le moyen age russe. Preface de Henri Pirenne. Paris 1933. Maison du livre etranger, S.XVIII+574.
 32. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 267-270. Рец. на кн.: Ćulošnikov A. P. : K istorii feodalniych otnošenij v Kazachstane v XVII-XVIII v. (Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenie obsčestvennyh nauk. Moskva Leningrad. 1936, Nr 3, str. 497-524).
 33. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 272-275. Рец. на кн.: Vladimircov B. Ja.: Obščestvemijj strój mongolov. Izdanie Akademii Nauk SSSR. Leningrad 1934, str. 223.
 34. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 275-280. Рец. на кн.: Grekov B. D.; Feodalnye otnošenija v Kievskom gosudarstve. Izdatel stvo Akademii Nauk S.S.S.R. Moskva-Leningrad 1937, str. 191.
 35. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 280-284. Рец. на кн.: Odinec D. M.: Prisoedinenie Ukrainy k Moskovskomu gosudarstvu. Paris 1936, str. 64.
 36. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 284-289. Рец. на кн.: Problemy istocnikovedenija. Sbornik II. (Trudy Istoriko-Archeografičeskogo Instituta Akademii Nauk SSSR. Tom XVII). Redaktor I. M. Trockij. Moskva 1936, str. 379.
 37. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 290-294. Рец. на кн.: Istoričeskij Sbornik. Institut istorii Akademii Nauk SSSR. Tomy IV i V. Redaktory: akad. V. P. Volgin, akad. B. D. Grekov, I. M. Trookij. Leningrad 1935 i 1936. Str. 379.
 38. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 341-345. Рец. на кн.: Chozjajstvo krupnogo feodala-krepostnika XVII v.: Chozjajstvo bojarina B. I. Morozova. Materiały po istorii feodal'no-krepostnogo chozjajstva. (Akademija Nauk S. S. S. R. T rudy Istoriko-Archeologičeskogo Instituia. Tom VIII).
 39. Zaïkyn W. «Nowa» teorja o początkach chrześcijaństwa na Rusi. *Collectanea Theologica*. 1934. № 4. S. 520-533.
 40. Zaïkyn W. Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917-1933 (Dokończenie). *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1935. T. 4. S. 121-224.
 41. Zaïkyn W. Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917-1933. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1934. T. 3. S. 213-294.
 42. Zaïkyn W. Chrystianizacja na ziemiach słowiańskich. *Słownik starożytności słowiańskich*. Warszawa, 1934. S. 7-11.

43. Zaïkyn W. Próby organizacji Kościoła w południowo-wschodniej Europie do VIII wieku. Lwow: Odbitka ze sprawozdań t-wa naukowego we Lwowie, 1938. 12 s.
44. Zaïkyn W. Uwagi o stanie współczesnej teologii prawosławnej. *Collectanea Theologica*. 1935. № 2. S. 254-277. № 3. S. 389-406.
45. Zaïkyn W. Zarys dziejów ustroju kościoła wschodnio-słowiańskiego. 1, Podział na okresy. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1939. 190 s.
46. Zajkin W. Podział historii Kościoła wschodnio-słowiańskiego (ruskiego i rosyjskiego) na okresy. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1934. R. XIV. № 3. S. 213-219.
47. Zajkin W. Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiegow Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI w. Do Unji Lubelskiej. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1930. R. X. № 3. S. 132-137.
48. Zajkyn W. Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. *Elpis*. 1926. Ks.1. S. 47-93.
49. Zajkyn W. Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. *Elpis*. 1927. Ks.2. S. 107-164.
50. Zaïkyn V. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 743–747. Рец. на кн.: М. Kordouba Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale. 1929.
51. Алфавитный список студентов Харьковского университета 1915–1916 учебных годов. Харьков, 1917. 102 с.
52. Алчевська Х. Твори / Упоряд., передм. та приміт. Л. Грузинської. Київ: Дніпро, 1990. 558 с.
53. Архив Российской академии наук. Ф. 1609. Личный архив А. В. Флоровского. Оп. 2. Д. 229. Письма Заикина Вячеслава Михайловича (профессор) А. В. Флоровскому. 6 стр.
54. В обороні власного імені. *Діло*. 1928. 13 лют. С. 5-6.
55. В. [Заїкин В.]. Іван Стешенко. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 67. С. 6.
56. В. 3. [Заїкин В.] Східний Інститут в Варшаві. *Українська Нива*. 1927. Ч. 5–6. С. 5.
57. В. 3. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 270–273. Рец. на кн.: Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Частина I. Прага, 1923.
58. В. 3. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Elpis*. 1927. №3. С. 100-102. Рец. на : Четвериков С. Из истории русского старчества (Паисий Величковский). Путь. Париж. №1.
59. В. 3. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Elpis*. 1927. №3. С. 92-96. Рец. на : Hireomoin L. Les orientations de la pansee religieuse russe contemporaine. Irenikon-Collection. №1. 1927. 32 p.
60. В. 3. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 2. С. 270-175. Рец. на кн.: Czubytyj N., Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte In den Jahren 1919-1929. Abdruck von «Przewodnik Historyczno-Prawny». Lemberg 1931. s. 63.; Dqbkoivski P. Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920-1925. «Pamietnik Historyczno-Prawny». Tom V. Zeszyt I. Lwów 1928. s. 400.

61. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч.1. С. 58-59. Рец. на кн.: Окиншевич Л. Центральні установи на Гетьманщині 17–18 ст. Київ: вид. ВУАН, 1929, т. 1. 177 с.; 1930, т. 2. 352 с.
62. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 715–718. Рец. на кн.: Hans Koch. Die orthodox autokephale Kirche der Ukraine, 1928; Die Ukraine. 1929.
63. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. Новознайдений Службеник Володимира Великого та його місце і значіння в історії східно-слов'янської писемності. *Духовна бесіда*. 1925. №23. С. 12-13. №24. С. 12-14. Рец. на : Огієнко І. Молитовник князя Володимира Великого 999 року. Стара Україна. 1925. №5.
64. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. Шукання нових підстав державної організації. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 345-352. Рец. на кн.: Bochenski A. Ustroj a racja stanu. Lwow, 1928. 114 s.
65. В. З. [Заїкин В.]. Галичанин Юрій Дрогобич. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 91. С. 6.
66. В. З. [Заїкин В.]. Князь Ярополк 1-й. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 43. С. 2-4.
67. В. З. [Заїкин В.]. Початки християнства в Київській Русі-Україні. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 59. С. 2-3. Ч. 61. С. 4-5.
68. В. З. [Заїкин В.]. Харківська науково-дослідча катедра історії України. Огляд її діяльності в 1922-1924 рр. *Стара Україна*. 1925. Ч. I–II. С. 33–35.
69. В. З. [Заїкин В.]. Шукання шляху до обнови сучасного світу: Кілька думок по прочитанні книжки о. Др. Йосифа Сліпого «Шляхом обнови». *Дзвони*. 1932. Ч. 1. С. 41-50. Число 2. С. 105-111.
70. В. М. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч.1. С. 60. Рец. на кн.: Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Варшава, 1927, Ч. 1. 324 с.; 1928, Ч. 2. 400 с.
71. В.З. [Заїкин В.]. Визначні українські жінки. Гетьманова Настя Скоропадська. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 95. С. 6-7.
72. В.З. [Заїкин В.]. Н. Н. Страхов (по случаю столетия со дня рождения). *Воскресное чтение*. 1929. №14. С. 215-217. №15. С. 231-232.
73. В.З. [Заїкин В.]. Сучасне українське наукове життя в Харкові. *Наш світ*. 1925. №3. С. 10-11.
74. В.З. [Заїкин В.]. Українська філософія. *Поступ*. 1928. № III–IV. С. 121–127.
75. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга четверта / Упорядн. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора. 2015. 824 с.
76. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі – ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника). Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 1. П. 1. Особисті документи. 22 арк.
77. Віктор А. Відповіді на лист С. Р-к. *Сніп*. 1912. 15 черв. С. 1-7.
78. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 26. П. 1. «Архиепископ Феофан Прокопович. К 200-летию со дня смерти». Стаття. 4.10.1936. Б.м. [Львів]. Рос. м. Автограф. 34 арк.
79. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 27. П. 1. «Історично-правнича наука української еміграції в освітленні “марксо-ленініста” (Pro domo nostra)». Стаття. Б.д. [1933]. Б.м. [Львів]. Рукопис, підготовлений до друку. 33 арк.

80. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 49. П. 2. Список статей В. Заїкина в газеті «Варшавское эхо» за жовтень-листопад 1922 р. Б.д.[1922]. Б.м. [Варшава]. 1 арк.
81. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 59. П. 2. Відгуки проф. Попова на «Пособничество...» і проф. Таубера на «Апелляцию...» у записах з пам'яті В. Заїкина. Рос., укр. м. Б.д. Б.м. 1 арк.
82. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 97. П. 2. Заїкина О. Атестат про закінчення училища. 1879. Харків. Рос м. 1 арк.
83. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 13. П. 1. «Niewola i przytwierdzenie na ziemiach rosyjskich w średniowieczu». Монографія з аграрної історії Росії. Т. I. Б.д. [1938-1939 pp.]. Б.м. [Львів]. Пол. м. Рукопис, підготовлений до друку. 57 арк.
84. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 14. П. 1. «Niewola i przytwierdzenie na ziemiach rosyjskich w średniowieczu». Монографія з аграрної історії Росії. Т. II. Б.д. [1938-1939 pp.]. Б.м. [Львів]. Пол. м. Рукопис, підготовлений до друку. 41 арк.
85. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 15. П. 1. «Niewola i przytwierdzenie na ziemiach rosyjskich w średniowieczu». Монографія з аграрної історії Росії. Т. III. Б.д. [1938-1939 pp.]. Б.м. [Львів]. Пол. м. Рукопис, підготовлений до друку. 48 арк.
86. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 70. П. 2. Лист Мицюка О. до Заїкина В. 28.07.1927. Рим. 1 арк.
87. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 288. Заїкин Вячеслав Михайлович (1879-1941). Од. зб. 99. П. 2. Листи Заїкина В. до Заїкиної О. 23.01.1925-31.01.1925. Вільно. Рос., пол. м. 13 арк.
88. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 314. Крип'якевич Іван Петрович (1886-1967). Од. зб. 312. П. 1. «В) Листи істориків». Лист до Крип'якевича І. від Заїкина В. 1927. 3 арк.
89. ВР ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 314. Крип'якевич Іван Петрович (1886-1967). Од. зб. 311. П. 1. «Б) Листування 1915–1935». Листи до Крип'якевича І. від Заїкина В. (1925; 1926; 1927). 11 арк.
90. Вячеслав Липинський. Архів Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / Ред. І. Коровицький. Філадельфія. 1973. 450 с.
91. Вячеслав Липинський. Архів Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського / Ред. І. Лисяк-Рудницький. Філадельфія. 1976. 530 с.
92. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 6. Заикин Вячеслав Михайлович. Оп. 1. Спр. 75166-фп. 122 арк.
93. Гарний професор. *Діло*. 1927. 16 серп. С. 3.
94. Государственный архив Ростовской области (ГАРО). Ф. Р-100. Рабочий факультет при Донском педагогическом институте г. Новочеркасск. Оп. 1. Д. 13. Личные опросные листы преподавателей. Л. 34-34об.

95. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 26. Університет ім. Яна Казимира у Львові. Оп. 2. Спр. 682. Дело об окончании университета Заикиным Вацлавом. 15 арк.
96. Домбровський О. До історії української науки під час Другої Світової війни. *Український історик*. 1975. № 1–2. С. 100–113.
97. Домбровський О. Спомини / Ред. А. Атаманенко, упорядник Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. 373 с.
98. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968). Т. 2 / Упоряд. В. Ляхощкий, Н. Московченко, І. Преловська. Київ, 2001. 477 с.
99. За честь людини і громадянина. *Діло*. 1927. 21 серп. С. 4.
100. Заикин В. Баптизм, его возникновение и развитие. *Воскресение*. 1936. №1. С. 6.
101. Заикин В. Главные моменты в истории Русской (Восточно-Славянской) Церкви. *Слово*. 1935. №25. С. 3. №26. С.4. №27. С. 3. №28. С. 3. №29. С. 3–4.
102. Заикин В. Еп. Иосиф Шумлянський и Ставропигия: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянского и его столкновения с Львовской Ставропигией в 1700 г. Львов: Типографія Ставропигійського інститута, 1935. 16 с.
103. Заикин В. Искание смысла и цели в истории. *Воскресное чтение*. 1929. №34. С. 543–548. №35. С. 559–562.
104. Заикин В. Иудейское сообщество во времена земной жизни Господа нашего Иисуса Христа. Доклад проф. В. М. Заикина. *Воскресение*. 1936. №4. С. 4.
105. Заикин В. К вопросу о положении православной церкви в Польском государстве в XIV–XVII веках. Варшава: Синодальная Типография, 1935. 63 с.
106. Заикин В. Н. Н. Новаковская: опыт литературной характеристики. Львов: Типогр. Ставр. Инст, 1936. 12 с.
107. Заикин В. О «великорусском» и «украинском» Православии. *Слово*. 1934. №56. С. 1
108. Заикин В. О русском католичестве. *Слово*. 1935. №19. С. 2–3.
109. Заикин В. Очаг или терем? Нужно ли снова закабалить женщину?. *Очаг*. 1936. №11. С. 1–4.
110. Заикин В. Письмо в редакцию. *Слово*. 1935. №31. С. 4.
111. Заикин В. Православие и Уния в истории украинского народа. *Слово*. 1934. №57. С. 1.
112. Заикин В. Русское православие в эпоху Петра I. *Воскресное чтение*. 1931. №16. С. 559–562.
113. Заикин В. С. Т. Голубев и его труды. *Воскресное чтение*. 1930. №49. С. 765–767.
114. Заикин В. Украинская историческая литература последних лет. *На чужой стороне*. 1925. №12. С. 236–251.
115. Заикин В. Украинская литература о революции на Украине. *На чужой стороне*. 1925. №9. С. 315–320.
116. Заикин В. Униатская Церковь, Польское Государство и Украинское Национальное Движение в их исторических взаимоотношениях. *Слово*. 1935. №8. С. 2. №9. С. 2. №10. С.2.

117. Заикин В. Униатский епископ Марциан Белозор : Страничка из истории Униатской Церкви в эпоху ее побед и «расцвета». Варшава: Синодальная Типография, 1935. 19 с.
118. Заикин В. Униатский епископ Марциан Белозор: Страничка из истории Униатской Церкви в эпоху ее побед и «расцвета». *Слово*. 1935. №31. С.2. №32. С. 3-4.
119. Заикин В. Участіє світського елемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типография, 1930. 162 с.
120. Заикин В. Фальсификация церковной истории. *Слово*. 1935. №16. С. 2. №18. С. 2.
121. Заїкин В. [рецензія]. *Elpis*. 1926. №1. С. 110-113. Рец. на: Чубатий М. Про правне становище Церкви в козацькій державі. Богословія. Т. III. Кн. 1-2. С. 19-53; Кн. 3. С. 181-203.
122. Заїкин В. [рецензія]. *Elpis*. 1927. №2. С. 173-178. Рец. на: Липинський В. Релігія і церква в історії України (передрук статей). Філадельфія: Народна бібліотека «Америки», 1925. 111 с.
123. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1925. Т. 3. Кн. 1-4. С. 329-333. Рец. на кн.: Dr. Bernard Leib. Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI-e siecle. Rapports religieux des Latins et des Greco-Russessous le pontificat d' Urbain II (1088-1099). Paris, 1924. 356 с.
124. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1925. Т. 9. Кн. 1-3. С. 145-148. Рец. на кн.: Славовъ А. Киевскія затворники Архiepіскопъ Иосифъ Соколски. (По случай 50 годишнинеата смъртъта му – 1879-1929 година. София, 1930. 216 с.
125. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1925. Т. 9. Кн. 4. С. 391-393. Рец. на кн.: Dabkowski P. Szkice Sredniowieczne. Львів, 1929. 39 с.
126. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 3. С. 265-266. Рец. на кн.: Vernadskij V. Die kirchlich-politische Lehre der Epanagoge und ihr Einfluss auf das russische Leben im XVII Jahrhundert. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher. VI Band. Athen 1928. стор. 119-142.
127. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 4. С. 328-330. Рец. на кн.: Dr. Koch H. Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte westlicher Einflüsse auf dasostslavische Denken. Priebatsch's Buchhandlung. Breslau 1929. 191 с.
128. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 56-58. Рец. на кн.: Koh H. Die Ukraine. Zeitwende. Jahrg. München. 1929. Н.1. с. 60-71, Н. 2. с. 158-162.
129. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 3. С. 219-221. Рец. на кн.: Uminski J. Bolesław Chrobry i Święty Wojciech. Lwow. 1931. 22 s.
130. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 318-322. Рец. на кн.: Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. 175 с.
131. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 9. С. 318-322. Рец. на: *Elpis*. Праці професорів правосл. Богосл. Від. Варш. Унів. 1931. 240 с.
132. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 3. С. 393-394. Рец. на: Західна верства в найдавнішій київській традиції. Нова Зоря. 1931. 17(515).

133. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 9. С. 630-636. Рец. на кн.: Копистянський А. Історія Руси. Часть II. Львів, 1932. 352 с.
134. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1933. Річник III. С. 669-671. Рец. : V. de K. The Ukrainian Church. The Investigator. №4. 1933.
135. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1924. Т. I. С. 629–634. Рец. на кн.: N. de Baumgarten. Genealogies et manages occidentals des Rurikides ruses de X au XIII siekle. Roma, 1927.
136. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1926. Т. II. С. 189–192. Рец. на кн.: І. Огієнко. Початки християнства серед українського народу. Накладом вид. «Духовна Бесіда». Варшава, 1925.
137. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1926. Т. II. С. 196–201. Рец. на кн.: Лотоцький О. Церковний Устав князя Володимира Великого. Львів, Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1925.
138. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 653–666. Рец. на кн.: Baumgarten N. Chronologie ecclesiastique des terres russes. Roma, 1930. 180 p.
139. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 671–674. Рец. на кн.: Solowjew W. Monarchia sancti Petri. Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag, 1929. 628 s.
140. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 255–261. Рец. на кн.: F. Dvornik. Les Slaves Byzance et Rome au IX siecle. Paris, 1926.
141. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 643–653. Рец. на кн.: K. Brian-Chaninov. L'église Russe. Collection «La Vie chretienne» publiee sous ladirection de Maurice Brillant. Paris, 1928.
142. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1933. Т. IV. С. 417–431. Рец. на кн.: О. Лотоцький. Українські джерела церковного права. (Праці Українського Наукового Інституту. Серія правнича, кн. 1). Варшава, 1931.
143. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1933. Т. IV. Кн. 1-4. С. 455-459. Рец. на кн.: Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах. 1931. 20 с.
144. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1935. Т. VI. С. 382–385. Рец. на кн.: Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r. Lwow, 1933.
145. Заїкин В. [рецензія]. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Ч. 1 (2). С. 85-95. Рец. на кн.: Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том CXXXIV - CXXXV Праці історично – філософської секції під редакцією Івана Крип'якевича. Львів, 1924. Стор. 248.
146. Заїкин В. [рецензія]. *Стара Україна*. 1925. Ч. 11-12. С. 210-212. Рец. на кн.: Богословія. Науковий тримісячник. Богословське наукове товариство: Львів, 1924. Т. 3, кн. 1-2. 180 с.
147. Заїкин В. [рецензія]. *Трибуна України*. 1923. Ч. 1. С. 41-43. Рец. на кн.: Єфименко О. Історія Українського народу. Харків: Держ. вид-во України, 1922. 165 с.

148. Заїкин В. [рецензія]. *Трибуна України*. 1923. Ч. 2-3. С. 80-87. Рец. на кн.: Ерн В. Життя і особа Григорія Сковороди. Благодійне вдавниче Тов-во «До світла», 1923. 60 с.
149. Заїкин В. «Наслідування Христа» (в 550-ту річницю уродин Томи Кемпійського). *Мета*. 1931. №5. С. 5.
150. Заїкин В. Академик Ст. Смаль-Стоцький. *Тризуб*. 1925. Ч. 5. С. 11-14.
151. Заїкин В. Академік Дмитро Багалій як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 11(20). С. 732-739.
152. Заїкин В. Вибрані питання. Вячеслав Липинський. *Богословія*. 1931. Т. 9. Кн. 4. С. 397-398.
153. Заїкин В. Вячеслав Липинський як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 6(15). С. 473-490.
154. Заїкин В. Головні моменти історії української державности : скорочений виклад вступної частини лекцій по історії суспільно-державного ладу України, читаних на Вищих Курсах Українознавства для емігрантів у Варшаві весною 1923. [Варшава, 1923]. 13 с.
155. Заїкин В. До питання про початок державности у Східних Слов'ян. *Наша бесіда*. 1926. №3. С. 1-2. №4. С. 10-11.
156. Заїкин В. Драгоманів, як історик. *Наш світ*. 1924. №10-12. С. 5-6. №13-14. С. 6-8. №15-16. С. 14-16.
157. Заїкин В. З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в. *Записки Чина св. Василія Великого*. 1930. Т. III. С. 224-243.
158. Заїкин В. З найдавнішої історії східних слов'ян. *Стара Україна*. 1924. Ч. I. С. 159-161.
159. Заїкин В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки Чина св. Василія Великого*. 1927. Т. III. С. 425-431.
160. Заїкин В. Західна філософія на Україні. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 13. С. 3.
161. Заїкин В. Лекції по історії суспільно-державного ладу України. Історичні підстави української державності. Варшава, 1924. 56 с.
162. Заїкин В. Метафізика Бердяєва. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 41. С. 6-7.
163. Заїкин В. Мирон Коробка та його розвідка про джерело руського християнства. *Богословія*. 1926. Т. 4. Кн. 4. С. 381-389.
164. Заїкин В. Між Византією й Заходом. *Дзвони*. 1933. Ч. 8-9. С. 417-421.
165. Заїкин В. Нові праці про українського релігійного мислителя Гр. Сковороду. *Elpis*. 1927. №2. С. 180-191.
166. Заїкин В. Нові праці проф. І. Огієнка з історії українського друкарства. *Духовна бесіда*. 1929. №5. С. 13.
167. Заїкин В. Перша спроба систематичного викладу української історіографії [рецензія]. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. 1926. Т. 144-145. С. 225-238. Рец. на кн.: Багалій Д. Нарис української історіографії. Том I: Літописи. Вип. 1. Збір. Історично-філологічного відділу УАН. Київ, 1923. № 1. 138 с.
168. Заїкин В. Перший університет на Великій Україні. *Наш світ*. 1925. №3. С. 7-9.
169. Заїкин В. Походження і розміщення східних Слов'ян. *Мета*. 1931. №2. С. 4-5.

170. Заїкин В. Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в сх.-слов'янських землях і їх значіння для нашої науки. *Дзвони*. 1931. Ч. 7. С. 485-481.
171. Заїкин В. Преп. Стефан, еп. Володимирський і Галицький та його відношення до зєдинення Руської Православної Церкви з Римсько-Католицькою в останній чверті XI в. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 190–204.
172. Заїкин В. Проблеми української літературної критики й естетики в ліберальнім освітленні [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 7/8. С. 535-539. Ч. 9. С. 606-613. Ч.10. С. 669-674 Рец. на кн.: Рудницький М. Між ідеєю і формою. Львів. 1932. 244 с.
173. Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. Варшава: Накладом «Духовної бесіди», 1925. 16 с.
174. Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. II. Політичні та культурні взаємини південних (пра-українських) і північних сх.-слов'янських земель у IX-XI ст. *Дзвони*. 1931. Ч. 2. С. 122-126. Ч. 3. С. 206-211.
175. Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. I. Початки українського й великоруського народу. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 19-29.
176. Заїкин В. Систематизація історії української філософії. *Богословія*. 1931. Т. 9. Кн. 1-3. С. 235-256. Кн. 4. С. 258-373.
177. Заїкин В. Спір про початки Руси. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 591–614.
178. Заїкин В. Спроба історично-правничого аналізу становища Донщини та російсько-донських відносин у XVI–XX віках. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософичної секції*. 1926. Т. CXLIV-CXLV. С. 238-257.
179. Заїкин В. Степан Голубев, один з найвизначніших дослідників історії Церкви на Україні (В десяту річницю його смерті 1920 – 8. XI. 1930). *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 2. С.249-257.
180. Заїкин В. Сучасна українська історична література. *Українська Нива*. 1927. Ч. 3 (8). С. 5. 1926. Ч. 3-4. С. 3. 1927. Ч. 5-6. С. 4.
181. Заїкин В. Харківський університет, його роль в історії культури й громадського життя на Україні. В 120-і роковини заснування. *Стара Україна*. 1925. Ч. I–II. С. 25–28.
182. Заїкин В. Християнський Схід і Апостольська Столиця. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 38. С. 6-7.
183. Заїкин В. Християнство на Україні за часів Ярополка I (969-979). *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 1–40.
184. Заїкин В. Шукання змісту і мети в історії. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 36. С. 6. Ч. 39. С. 6.
185. Заїкина А., Заїкин В. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. 19 с.
186. Заїкина О., Заїкин В. Матеріяли до бібліографії української історії 1930–1931. *Записки чину св. Василя Великого*. 1935. Т. VI, Вип. 1–2. С. 327–329.
187. Залицяння перевертня В. Заїкина до українців. *Діло*. 1936. 6 серп. С.7.
188. Кам'янецький О. [Заїкин В.]. Борис Грінченко. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 33. С. 6.

189. Камянецький О. [Заїкин В.]. Володимир Винниченко. Нарис літературної характеристики. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 18. С. 6.
190. Камянецький О. [Заїкин В.]. Микола Костомарів (в 111-річницю уродин). *Нова Зоря*. 1928. Ч. 37. С. 6.
191. Каплуновка. Из воспоминаний А. М. Заикиной / Предисл. В. Заикина. Львов: Изд. В. М. Заикина, 1936. 16 с.
192. Колоссовский В. [Заїкин В.]. Босфор и Дарданеллы. *Варшавское эхо*. 1922. 10 жовт. С. 2.
193. Колоссовский В. [Заїкин В.]. Кризис исторического мировоззрения. *Варшавское эхо*. 1922. 18 жовт. С. 2-3.
194. Максимович В. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Воскресенье*. 1936. №4. С. 9-10. Рец. на кн.: Трюнникова Е. Зовы Родины. Стихотворения. Берлин, 1936. 56 с.
195. Максимович В. [Заїкин В.]. Ліквідація Липківщини. *Нова Зоря*. 1930. Ч. 16. С. 2-4.
196. Максимович М. [Заїкин В.]. Сучасна російська богословська наука. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 41. С. 6.
197. Максимович О. [Заїкин В.]. Микола Страхов. Забутий критик матеріалізму. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 97. С. 5-6.
198. Миропільський В. [Заїкин В.] [рецензія]. На крилах фантазії. *Дзвони*. 1932. Ч. 9. С. 626-628. Рец. на кн.: Капій М. Країна блакитних орхідей. Повість. Накладом видавничої спілки «Новий Час». Львів, 1932. 159 с.
199. Миропільський В. [Заїкин В.] [рецензія]. Поет-громадянин. *Дзвони*. 1931. Ч. 8. С. 537-541. Рец. на кн.: Лащенко В. На ріках Вавилонських. Збірник поезій. Прага. 64 с.
200. Миропільський В. [Заїкин В.] О. Олесь. З приводу 30-ліття його літературної творчості. *Дзвони*. 1933. Число 1. С. 24-33.
201. Миропільський В. [Заїкин В.]. «Націоналістична критика». *Нова Зоря*. 1930. Ч. 22. С. 6-7.
202. Миропільський В. [Заїкин В.]. Габор Костельник, бачвансько-руський поет і головний діяч бачвансько-руського літературного відродження. *Дзвони*. 1931. Ч. 6. С. 396-402; Ч. 7. С. 448-455.
203. Миропільський В. [Заїкин В.]. Літературна критика в Галичині за 1929 р. *Нова Зоря*. 1930. Ч. 18. С. 6-7. Ч. 20. С. 6-7.
204. Миропільський В. [Заїкин В.]. На світанку нашої історії. *Нова Зоря*. 1930. Ч. 30. С. 6-7.
205. Миропільський В. [Заїкин В.]. Уляна Кравченко. Спроба характеристики її поетичної творчості. *Дзвони*. 1933. Ч. 4. С. 186-191.
206. Михайловский В. [Заїкин В.]. Конец маскарада. *Варшавское эхо*. 1922. 31 жовт. С. 2.
207. О. М-вич. [Заїкин В.]. Взаємний вплив Сходу і Заходу в області богословії. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 12. С. 3-4.
208. Олесіюк Т. Лист до редакції. *Діло*. 1928. 21 січ. С. 4.
209. Синявський О. Лист до редакції. *Діло*. 1928. 21 квіт. С. 4.
210. Т. Б. [Заїкин В.]. Князь Ярополк Святославович – католический государь Руси. *Китеж*, 1928. №5–6. С. 74–90.

211. Т. Б. [Заїкин В.]. Русь, Византия и Рим в XI-XIII вв. *Китеж*. 1928. №7–10. С.108-130.
212. Т. Б. [Заїкин В.]. Христианский Восток и Апостольский Престол. *Китеж*. 1929. №4-8. С. 37-43.
213. Т. З. [Заїкин В.]. Сучасний стан і перспективи українського національного руху. *Сніп*. 1912. 15 черв. С. 16.
214. Україна на переломі XVII-XVIII вв. Інавгураційний виклад проф. Вячеслава Заїкина в Східнім Інституті. *Українська Нива*. 1927. Ч. 12 (17). С. 3.
215. Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р.: звіт повідомлення Президії організаційної комісії з'їзду. *Український академічний комітет*. Прага: Державна друкарня у Празі, 1928. 74 с.
216. Учебныя заведения. *Южный край*. 1914. 11(24) черв. С. 5.
217. ЦДІАЛ України. Ф. 130. Руський народний інститут «Народний дім», м. Львів. Оп. 1. Спр. 847. Звіт про роботу бурси народного дому за 1934/35 навч. Рік. 7 арк.
218. ЦДІАЛ України. Ф. 357. Крип'якевич Іван Петрович (1886–1967) професор, історик. Оп. 1. Спр. 5. Хроніка історично-філософичної секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, складена Крип'якевичем І. П. 75 арк.
219. ЦДІАЛ України. Ф. 357. Крип'якевич Іван Петрович (1886–1967) професор, історик. Оп. 1. Спр. 21. Листи Загайкевича В., Заїкина В, Залізняка В. та Івашківа М. до Крип'якевича І. 70 арк.
220. ЦДІАЛ України. Ф. 359. Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч. Оп. 1. Спр. 251. Листи Заїкина В. і Заїкиної О. до Назарука О., 96 арк.
221. ЦДІАЛ України. Ф. 376. Скрутень Йосафат – священник. Оп. 1. Спр. 66. Листи Заїкіна Вячеслава. 54 арк.
222. ЦДІАЛ України. Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів. Оп. 1. Спр. 9. Угоди редакції газети «Нова Зоря» у Львові з Томашівським С. та Заїкиним В про написання статей. 18 арк.
223. ЦДІАЛ України. Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів. Оп. 1. Спр. 32. Листи Назарука О., редактора газети «Нова Зоря» до Дудаша М., Дурбака І., Заїкина В. та ін. про написання статей. 21 арк.
224. ЦДІАЛ України. Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів. Оп. 1. Спр. 51. Листи Заїкина В., Залозецького В. та ін. 25 арк.
225. ЦДІАЛ України. Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів. Оп. 1. Спр. 183. Статті Заїкина В. Том 1. 101 арк.
226. ЦДІАЛ України. Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів. Оп. 1. Спр. 184. Статті Заїкина В. Том 2. 81 арк.
227. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1673. Рецензія Заїкина Вячеслава на історичний нарис Л. Харевича. 6 арк.
228. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1595. Листи адресовані редакції журналу «Записки чина св. Василя Великого» від професора Заїкина В. 100 арк.

229. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1672. Рецензія професора Заїкина В. на працю Д. Одинця «Возникновение государственного стора у восточных славян». 57 арк.
230. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1674. Рецензія Заїкина В. на публікацію С. Вислоуха. 8 арк.
231. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1675. Рецензія Заїкина В. на працю О. Мицюка «Нариси з соціально-економічної історії Закарпатської України». 7 арк.
232. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1676. Рецензія Заїкина В. на публікацію Т. Тарановського. 11 арк.
233. ЦДІАЛ України. Ф. 684. Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові. Оп. 1. Спр. 1677. Рецензія Заїкина В. на публікацію Гольбана Волинського з історії християнської церкви в Сх. Європі та на мемуари про В. Абролама. 18 арк.
234. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка, м. Львів. Оп. 1. Спр. 992. Листи Заїкина В. до Кревецького І. 113 арк.

Література

235. Baczyński, A., Sawicki, D. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i jego «teologiczni spadkobiercy». *Elpis*. 2018. №20. S. 231–252.
236. Bilenky S, Markus V. Kharkiv National University. *Internet Encyclopedia of Ukraine* / Canadian Institute of Ukrainian Studies, Toronto, 2021. URL: <https://surl.li/bwwqkj> (дата звернення: 11.05.2022).
237. Chodyncki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370-1632. Warszawa: Drukarnia Kasy im. Mianowskiego. 1934. S.631. 60-72.
238. Chodyncki K. Odpowiedź na recenzję p. Wacława Zaikyna. *Kwartalnik Historyczny*. 1935. R 49. S. 498-506.
239. Kalina M. Polonizacja Cerkwi prawosławnej w województwie białostockim (1918-1939). *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 1995. №2(4). S. 74-105.
240. Labunka M. Religious Centers and Their Missions to Kievan Rus': From Ol'ga to Volodimer. *Harvard Ukrainian Studies*. 1988/1989. Vol. 12/13. P. 159-193.
241. Lewalski K. Kościoły chrześcijańskie w Królestwie Polskim wobec Żydów w latach 1855-1915. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. 371 s.
242. Majewski P. M. Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945. Warszawa: Wydawnictwa UW. 2016. 569 s.
243. Malmenvall S. Pilgrimage and polemics: early reception of Latin Christendom in Kievan Rus' between Byzantine normativity and practical decisions. *Edinost in dialog : revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog*. 2023. Vol. 78. P. 43–69.
244. Martynowicz A. Typologia soborów lokalnych Kościoła prawosławnego na ziemiach ruskich i Wielkiego Księstwa Litewskiego do końca XV wieku. *Latopisy Akademii Supraskiej*. 2014. T. 5. S. 9-39.

245. Meister Daniel R. The biographical turn and the case for historical biography. *History Compass*. Volume 16, Issue 1. P. URL: <https://doi.org/10.1111/hic3.12436>
246. Mironowicz M. Spor o genezę bractw cerkiewnych w literaturze historycznej. *Białostockie Teki Historyczne*. 2017. Vol. 15. S. 97–118.
247. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography. 1917–1956 / The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. New York, 1957. P. 307-456.
248. Orzeszek J. Różnicowanie Schulza. Pierwsze i drugie ciało pisarza : Praca doktorska. Gdańsk, 2022. 313 s.
249. Ostapczuk, J., Tofiluk, J. Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i teraźniejszość. *Rocznik Teologiczny*. 2023. №64(4). S 745-766.
250. Plokhly S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto: University of Toronto Press, 2005. 700 p.
251. Richards Robert J. The Role of Biography in Intellectual History. *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*. 2017. Volume 1, Number 2. P. 295–318.
252. Андреев В. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика). *Український історичний журнал*. 2007. № 4. С. 102-122.
253. Андреев В. Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 295-302.
254. Андрусишин Б., Бондаренко В. Модель нової релігійної політики у державно-церковних стосунках на приєднаних західно-українських землях (20-30-і рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2016. Вип. 31. С. 3–12.
255. Біла С. Процес переходу до унії Львівської Ставропігії в українській історіографії. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2014. №. 34. С. 16–30.
256. Богдашина О., Юркова О. Науково-дослідний інститут історії української культури ім. акад. Д. Багалія. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: Дзюба І. [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70697> (дата звернення: 10.05.2022).
257. Бондарук Т. Видатний український правознавець Микола Олексійович Максимейко (до 150-річчя від дня народження). *Часопис Київського університету права*. 2020, №2. С.16-22.
258. Борисова О. Релігійний чинник у геополітичних устремліннях еліт України в добу Середньовіччя : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка», 2010. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Borysova_Olha/ (дата звернення: 05.04.2024).
259. Варій М. Загальна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
260. Ващенко В. Концепція «інтелектуальної біографії» та проблема конструювання «наукових біографій» в українській історіографії. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2009. Вип. 4. С. 475-486.
261. Гай-Нижник П., Батрак О. Догматика віри в Кафолічній Церкві й запровадження християнства у Давній Русі (кінець IX – середина XI ст.). Нарис історико-герменевтичної інтерпретації. Київ: «МП Леся», 2015. 278 с.

262. Гвань І. З Харкова – через Варшаву та Львів – по кулю до Чернігова (фрагменти з життя та діяльності Вячеслава Заїкина). *Філософські студії Спецвипуск журналу «Генеза»*. 1998. С. 6-9.
263. Гедін М. Класократична концепція В'ячеслава Липинського як засіб українського державотворчого процесу. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія*. 2017. №22. С. 41-61.
264. Гирич І. Рецензійний жанр у творчості М. Грушевського. Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. Т. 14. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2008. С. V–XIX.
265. Гомотюк О. Розвиток наукових знань про Україну та українців у контексті історіографії (90-і рр. ХІХ– перша третина ХХ ст. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2011. №5. С. 215–223.
266. Грицак Я. Український вимір школи Францішка Буяка. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи* : Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С. 187–202.
267. Гром В. Доба Б. Хмельницького у дослідженнях українських вчених в еміграції у 20–50 роках ХХ ст. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. 2000. Вип. 7. С. 299–311.
268. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. 160 с.
269. Грушевський М. Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 203-208.
270. Даниленко В., Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. «Заслужений перед усією Україною». Київ : Парлам. вид-во, 2023. 336 с.
271. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ, 2007. 808 с.
272. Дашкевич Я. Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти ІХ – першої половини ХІІІ століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1993. Т. 225. С. 167-184.
273. Демуз І. Літературно-публіцистична біографіка П. Стебницького як складова його національно-ідентифікаційних візій. *Історія науки і біографістика*. 2018. Вип. 2. С. 1-36.
274. Дискусія над питанням «Откуда есть пошла руская земля и откуда роуская земля стала есть». Прага: Українське Історико-Філологічне Товариство, 1931. 30 с.
275. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Т. 2: «Голинський - Зернов» / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж, Нью-Йорк: «Молоде життя», 1957. С. 405-800.
276. Жерноклеєв О. Проблема кирило-мефодіївських впливів на процес воцерковлення ранньосередньовічної Русі в українській діаспорній історіографії ХХ – початку ХХІ ст. *Вісник науки та освіти*. 2023. №8. С. 870-889.

277. Заїкин В'ячеслав Михайлович *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заїкин_В'ячеслав_Михайлович (дата звернення: 08.01.2026).
278. Зашкільняк Л. Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: шляхи легітимації національної історії. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи* : Матер. міжнар. наук. конф., м. Мюнхен, 1–3 лип. 2012 р. Київ, 2014. С. 149–166.
279. История через личность: Историческая биография сегодня / Под ред. Л. П. Репиной. Москва: Квадрига, 2010. 720 с.
280. Івасечко О. Державотворчі ідеї представників народницько-демократичного напрямку міжвоєнного періоду (1918–1945 рр.). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2011. Вип. 143. С. 62–66.
281. Івасечко О. Р. Лащенко: Теоретичне осмислення ідеї народоправства. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр.* 2008. Вип. 22. С. 22–28.
282. Калакура Я. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 185–197.
283. Калакура Я. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посіб. Київ. ВПЦ «Київський університет». 2016. 319 с.
284. Когут С. В. Заїкин і М. Рудницький: діалог двох «чужинців» про галицьку літературу. *Studia Polsko-Ukrainiskie*. 2018. Т. 5. С. 81–92.
285. Когут С. Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2021. 213 с.
286. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ: Генеза, 2000. 256 с.
287. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.
288. Комариця М. Українська «католицька критика»: естетичні засади та ідеологічний контекст : дис... д-ра філ. наук : 10.01.01. Львів, 2008. 390 с.
289. Копилов С. Іван Огієнко у Варшавському університеті: між політикою, дидактикою і науковими студіями (1925-1932 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2016. Т. 26. С. 161–175.
290. Кордуба М. В обороні історичної правди. *Літературно-науковий вісник*. 1931. Ч. 5. С. 424–438
291. Кордуба М. Найважливіший момент в історії України. *Літературно-науковий вісник*. 1930. Ч. 6. С. 539–546.
292. Кошетар У. Роль Української греко-католицької церкви у формуванні галицького консерватизму 1900-1939 рр: дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 249 с.
293. Кревецький І. Сучасна українська історіографія. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 91. С. 6.
294. Кревецький І. Українська історіографія на переломі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1924. Т. 134-135. С. 162-163.

295. Кубійович В. Територія й людність українських земель. Львів: Накладом фонду «Учітеся брати мої». 1935. 100 с.
296. Лаврик Г. Правове регулювання свободи совісті, віросповідання і діяльності релігійних організацій у радянській Україні (1919-1929 рр.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 241 с.
297. Лазурко Л. Образ української історичної науки на шпальтах часопису «Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного двадцятиліття. *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie* / pod red. nauk. J. Maternickiego, J. Pisulinskiej, L. Zaskilniaka. Rzeszów, 2015. С. 259-273.
298. Лазурко Л. Церковна історіографія у рецензійних оглядах часопису «Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного періоду. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2021. №6/48. С. 255–267.
299. Лазурко Л., Владига О. Українська Кліо на сторінках польського часопису «Kwartalnik Historyczny» (1918–1939). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2022. № 2. С. 27–38
300. Литвин Т. Бібліотека Івана Крип'якевича: тематична та історико-книгознавча характеристика. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2012. № 4. С. 519-539
301. Лісова К. Історія державності України в дослідженнях української наукової еміграції (1920-1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2010. 216 с.
302. Логвин І. Постать історика української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду через призму мережевого аналізу. *Наукові записки НУ «Острозька академія»: Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 131-139.
303. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939-1945): зб. документів і матеріалів / наук. ред. Я. Дашкевич та ін. Львів: ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2010. 620 с.
304. Ляшко С. «Наукова біографія» у контексті теорії та методики біографічних досліджень: наскільки варто керуватися змістом поняття «наукова біографія» та тотожними із ним у практиці біографістики. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 25-47.
305. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. 440 с.
306. Масненко В. Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX - перша третина XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06. Київ, 2002. 487 с.
307. Матях В. Проблема державотворення в Україні XVII–XVIII ст. у вітчизняній історичній науці другої половини XIX–початку XX ст. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 58– 75.
308. Мельник В. В'ячеслав Заїкин як дослідник юридичного статусу Святого Престолу та церковного права. *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії* : Матеріали XIV Міжнар. наук. конф., м. Київ, 25 трав. – 3 черв. 2016 р. Київ, 2016. С. 219–222.
309. Мельник В. Політична антропологія українського державотворення: традиції правосуб'єктності, суверенності та інтеграції в межах тюрко-візантійського фронтиру. *Юридичний вісник*. 2021. №2. С. 7-35

310. Менько В. Православні церковні братства України в історіографії XIX – XXI ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Дрогобич, 2021. 237 с.
311. Мокін І. Правові ідеї та стан громадянського суспільства в Україні в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. *Форум права*. 2013. № 2. С. 383–388.
312. Назарко І. Святий Володимир Великий Володар і Хреститель Руси-України. Рим: ОО. Василіяни, 1954. 257 с.
313. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.
314. Наріжний С. Українська еміграція. Прага, 1942. 609 с.
315. Наумов С. Війна і українці: суспільно-політичні настрої в українському середовищі Харкова в роки Першої світової війни. *Дриновський збірник*. 2015. Т.8. С. 294-304.
316. Наумов С. Імператорський Харківський університет і «українське відродження» першої половини XIX ст. *Дриновський збірник*. 2019. №11. С.188-194.
317. Наумов С., Ланько Д. До питання про «провокавторство» В'ячеслава Заїкина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2020. №58. С. 39-56.
318. Огієнко І. Початки християнства серед українського народу. Варшава: Друкарня синодальна. 1925. 43 с.
319. Оглоблин О. Пам'яті акад. Д. І. Багалія. *Україна. Журнал циклу наук історичних*. 1932. Кн. 1-2. С.167-170.
320. Оглоблин О. Українська історіографія 1917-1956 / пер. з англ. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. 252 с.
321. Оглоблин О. Українська церковна історіографія. *Український історик*. 1964. №. 4. С. 12-29.
322. Окиншевич Л. Національ-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського. *Україна. Журнал циклу наук історичних*. 1932. Кн. 1-2. С. 93-109.
323. Осташко Т. Заїкін В'ячеслав Михайлович. *Енциклопедія історії України* / редкол. Смолій В. (голова) та ін. Київ, 2005. Т. 3. С. 157
324. Падох Я. Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права. *У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого (1889-1975)* / ред. Г. Лужницький, Я. Падох. Нью-Йорк, 1987. С. 83-121.
325. Пархоменко В. Начало христианства Руси. Очерк из истории Руси IX-X вв. Полтава. Тип. Г.И. Маркевича, 1913. 191 с.
326. Паславський І. До питання про початкову історію Турівської єпархії. *Апологет. Богословський збірник*. 2009. №1-4 (16-19). С. 26-30.
327. Пелипець М. Журналістика та редакційно-видавнича діяльність Степана Смаль-Стоцького : дис. канд. наук з соц. комун. : 27.00.04. Львів, 2018. 265 с.
328. Петрик А. Андрій Яковлів: інтелектуальна біографія. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Черкаси, 2016. 240 с.
329. Пономарьов В. В'ячеслав Заїкин: філософ із багатьма обличчями, по якому не лишилося жодного фото. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/v->

- iacheslav-zaikyn-filosof-iz-bahatma-oblychchiamy-po-iakomu-ne-lyshylosia-zhodnoho-foto/ (дата звернення: 08.01.2026).
330. Попова Т. Персональная история VS интеллектуальная биография, биоисториография: подходы и понятия. *Человек в истории и культуре: Мемориальный сборник материалов и исследований в память Владимира Никифоровича Станко*. Одесса, 2012. С. 540–563.
 331. Портнов А. В'ячеслав Заїкин: історик із багатьма обличчями. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 2004. №10. С. 89–112.
 332. Портнов А. Галицько-Волинська держава в дослідженнях істориків української еміграції у міжвоєнній Польщі. *Княжа доба: історія і культура*. 2008. Вип. 2. С. 137–141.
 333. Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. 237 с.
 334. Портнов А. Історія, церква і консервативні цінності в науковій творчості Вячеслава Заїкіна [Електронний ресурс]. *Інститут суспільних досліджень*. 2006. Режим доступу до ресурсу: <https://uaterra.in.ua>
 335. Портнов А. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків: ХІФТ, 2008. 256 с.
 336. Портнов А. Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2005. 145 с
 337. Портнов А. Про В'ячеслава Заїкіна. *Молода нація*. 2004. № 2. С. 66–83.
 338. Портнов А. Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939). *Український археографічний щорічник*. 2006. Вип. 10/11. С. 386–397.
 339. Портнов А. Український Науковий Інститут у Варшаві (1930–1939). Політика історії у міжвоєнній Європі. *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи*. 2014. С. 167–186.
 340. Ричка В. «...И просвети ю крещеньем святым» (Християнізація Київської Русі). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 222 с.
 341. Скочиляс І. Від давньоруських десятин до намісництв-протопопій: особливості «впорядкування» сакрального простору Галичини в княжий період (до кінця XIV століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2010. №45. С. 55–91.
 342. Соколова Л. Внесок В'ячеслава Заїкіна в історіографію. *Лабіринти реальності* : зб. наук. пр. (за матеріалами V Міжнар. науково-практ. конф.), 30–31 жовт. 2018 р. Монреаль, 2018. С. 103–107.
 343. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування у 20-50-х рр. ХХ ст. : дис. ... д-ра філософії в галузі політології : 052. Львів, 2022. 260 с.
 344. Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського радянської доби очима західноукраїнської та емігрантської інтелігенції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2008. №6–7. С. 237–252.
 345. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ–30-ті роки ХХ століття). Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. 494 с.

346. Тиміш Л. Проблема християнства та церкви Київської Русі на сторінках міжвоєнних львівських греко-католицьких історико-церковних видань. *Історія релігій в Україні : наук. щорічник*. 2013. Кн.1. С. 130-141
347. Тиміш Л. Біографії ієрархів української церкви у дослідженнях учених міжвоєнного Львова. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. №7. 2003. С. 389-397.
348. Тиміш Л. В'ячеслав Заїкин – історик церкви. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2004. №8. С. 321-330.
349. Тиміш Л. Дослідження життя та діяльності ієрархів Греко-католицької Церкви І. Потія, Й. Рутського, Й. Кунцевича львівськими вченими (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). *Емінак*. 2016. № 1(13). С. 121-126.
350. Тиміш Л. Дослідження місії християнства та української церкви у міжвоєнному Львові. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2013. №32. С. 69–80.
351. Тиміш Л. Дослідження проблеми впливу християнства на формування державних рис українців у працях міжвоєнних львівських істориків. *Релігія та соціум*. 2014. №1-2. С. 63–66.
352. Тиміш Л. Історико-церковні дослідження міжвоєнного Львова у журналі «Записки Чину св. Василя Великого». *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2001. №8. С. 165-175.
353. Тиміш Л. Микола Чубатий – історик церкви (до питання про розвиток історико-церковних досліджень у міжвоєнному Львові). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2005. №16. С. 64–73.
354. Тиміш Л. Проблема запровадження християнства та його ролі в Україні на сторінках міжвоєнних львівських греко-католицьких історико-церковних видань. *Хрещення Русі-України: 988 – 2018: Альманах / упоряд. О. Киричук та ін.* Львів: Логос, 2018. С. 47-53
355. Тиміш Л. Українська церква у пошуках ідентичності: греко-католицькі дослідження у міжвоєнному Львові. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2018. №42. С. 173–186.
356. Тимошенко Л. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній церкві (формування уявлень, східна еклезіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах річпосполитського права патронату). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2009. Вип. ХІІІ. С. 53–77.
357. Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць*. 2007. Вип. 15. С. 250–267.
358. Титаренко Ю. Епістолярна спадщина як джерело створення наукової біографії В. Заїкина (за матеріалами листування вченого). *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 2005. №2. С. 105–109.
359. Титаренко Ю. Огляд наукових досліджень з церковної історіографії в працях В. Заїкина. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії*. 2006. С. 24–26.
360. Титаренко Ю. Праці історико-філософської секції НТШ за 1924 рік у рецензії В. Заїкина. *XV наукова сесія осередку НТШ у Черкасах*. 2004. С. 70–72.

361. Титаренко Ю. Праці Праці В. Абрагама з історії церкви на східнослов'янських землях в оцінці В'ячеслава Заїкина. *XVI наукова сесія осередку НТШ у Черкасах*. 2006. С. 34–36.
362. Титаренко Ю. Трагічна доля вченого-історика В. Заїкина. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2004. №8. С. 291–295.
363. Токарчук О. Політико-правові ідеї окремих представників української еміграції міжвоєнного періоду (демократичний напрям) як частина світової інтелектуальної спадщини. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 29. С. 92-98.
364. Токарчук О. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930-і рр.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с.
365. Турчин Я. Напрями української політичної думки міжвоєнного періоду (1918-1945 рр.). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2008. Вип. 80. С. 102–106.
366. Турчин Я. Розвиток української політико-правової думки в Чехословаччині: міжвоєнний період (1918-1945 рр.). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Питання політології»*. 2009. № 839. Вип. 14. С. 220-229.
367. Турчин, Я. Проблема врегулювання державно-церковних відносин у працях О. Ейхельмана. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 43. С. 267-275.
368. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. Гай-Нижник (кер. проекту), Т. Бевз, О. Гомотюк, С. Губський, Я. Калакура, А. Киридон, І. Краснодемська, В. Лазарєва, А. Санченко, О. Склярова, Л. Токар, Д. Толочко, Л. Чупрій, О. Ярошинський. Київ, 2015. 504 с.
369. Хоменко Д. В'ячеслав Заїкин як дослідник історіографії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2024. Т. 9, вип. 61. С. 193-200
370. Хоменко Д. Документи архівної кримінальної справи історика В'ячеслава Заїкина як джерело до вивчення його біографії. *Архіви України*. 2022. №2 (331). С. 159-168.
371. Хоменко Д. Історико-церковна проблематика у дослідженнях В'ячеслава Заїкина. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2024. №1. С. 111-116.
372. Хоменко Д. Історія української церкви у візії В'ячеслава Заїкина. *Записки Осередку Наукового Товариства імені Шевченка у Черкасах*. 2022. Т. III. С. 25-28.
373. Хоменко Д. Наукові публікації В. Заїкина на сторінках часопису «Записки чина Св. Василя Великого». *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2020. №1. С. 43-49.
374. Хоменко Д. Філософські студії в науковій спадщині В. Заїкина. *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: зб. тез учасників конф. молодих учених.*, м. Київ, 16 черв. 2020 р. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 238-242.

375. Хоменко Д. Харківський період у інтелектуальній біографії В. М. Заїкина: формування світогляду. *Одинадцяті Богданівські читання*: Матеріали Всеукр. наук. конф., м. Черкаси, 2021 р. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2021. С. 112-115.
376. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ: БМТ, 1996. 239 с.
377. Чубатий М. Про правне становище церкви в козацькій державі. *Богословія*. 1925. Т.ІІІ, Кн.1-4. С. 19-53.
378. Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. 288 с.
379. Ясь О. Борис Крупницький – до 110-річчя народження. *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 35-43.
380. Ясь О. Заїкин В'ячеслав. *Українські історики ХХ ст.: Бібліогр. довід. Серія «Українські історики»*. Вип. 2. Ч. 2. / Гол. ред. В. Смолій. Київ, Львів: Ін-т історії України НАН України, 2004. С. 166–167.
381. Ясь О. Заїкін В'ячеслав Михайлович. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: Дзюба І. [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ, 2010. URL: <https://esu.com.ua/article-15372> (дата звернення: 10.05.2022).
382. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): У 2 ч. Ч. 1. Київ: Інститут історії України, 2014. 587 с.
383. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): У 2 ч. Ч. 2. Київ: Інститут історії України, 2014. 650 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

*Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію
результатів дисертації*

1. Хоменко Д. Наукові публікації В. Заїкина на сторінках часопису «Записки чина Св. Василя Великого». *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2020. №1. С. 43-49. doi: 10.31651/2076-5908-2020-1-43-49
2. Хоменко Д. Документи архівної кримінальної справи історика В'ячеслава Заїкина як джерело до вивчення його біографії. *Архіви України*. 2022. №2 (331). С. 159-168. doi: 10.47315/archives2022.331.159
3. Хоменко Д. Історико-церковна проблематика у дослідженнях В'ячеслава Заїкина. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2024. №1. С. 111-116. doi: 10.31651/2076-5908-2024-1-111-116
4. Хоменко Д. В'ячеслав Заїкин як дослідник історіографії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2024. Т. 9, вип. 61. С. 193-200. doi: 10.26661/zhv-2024-9-61-19
5. Хоменко Д. Філософські студії в науковій спадщині В. Заїкина. *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: зб. тез учасників конф. молодих учених.*, м. Київ, 16 черв. 2020 р. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 238-242.
6. Хоменко Д. Харківський період у інтелектуальній біографії В. М. Заїкина: формування світогляду. *Одинадцяті Богданівські читання: Матеріали Всеукр. наук. конф.*, м. Черкаси, 2021 р. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2021. С. 112-115.
7. Хоменко Д. Історія української церкви у візії В'ячеслава Заїкина. *Записки Осередку Наукового Товариства імені Шевченка у Черкасах*. 2022. Т. III. С. 25-28.

Додаток Б

Бібліографія праць В. М. Заїкина (1912-1939 рр.)

1912

1. Т. З. Сучасний стан і перспективи українського національного руху. *Сніп*. 1912. 15 черв. С. 16.

1922

2. Колоссовский В. [Заїкин В.]. Босфор и Дарданеллы. *Варшавское эхо*. 1922. 10 жовт. С. 2.
3. Колоссовский В. [Заїкин В.]. Кризис исторического мировоззрения. *Варшавское эхо*. 1922. 18 жовт. С. 2-3.
4. Михайловский В. [Заїкин В.]. Конец маскарада. *Варшавское эхо*. 1922. 31 жовт. С. 2.

1923

5. Заїкин В. [рецензія]. *Трибуна України*. 1923. Ч. 1. С. 41-43. Рец. на кн.: Єфименко О. Історія Українського народу. Харків: Держ. вид-во України, 1922. 165 с.
6. Заїкин В. [рецензія]. *Трибуна України*. 1923. Ч. 2-3. С. 80-87. Рец. на кн.: Ерн В. Життя і особа Григорія Сковороди. Благодійне вдавниче Тов-во «До світла», 1923. 60 с.
7. Заїкин В. Головні моменти історії української державности : скорочений виклад вступної частини лекцій по історії суспільно-державного ладу України, читаних на Вищих Курсах Українознавства для емігрантів у Варшаві весною 1923. [Варшава, 1923]. 13 с.

1924

8. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1924. Т. I. С. 629–634. Рец. на кн.: N. de Baumgarten. Genealogies et manages occidentals des Rurikides ruses de X au XIII siekle. Roma, 1927.
9. Заїкин В. З найдавнішої історії східних слов'ян. *Стара Україна*. 1924. Ч. I. С. 159-161.
10. Заїкин В. Лекції по історії суспільно-державного ладу України. Історичні підстави української державності. Варшава, 1924. 56 с.
11. Заїкин В. М. Драгоманів, як історик. *Наш світ*. 1924. №10-12. С. 5-6. №13-14. С. 6-8. №15-16. С. 14-16.

1925

12. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. Новознайдений Службник Володимира Великого та його місце і значіння в історії східно-слов'янської писемности. *Духовна бесіда*. 1925. №23. С. 12-13. №24. С. 12-14. Рец. на : Огієнко І. Молитовник князя Володимира Великого 999 року. *Стара Україна*. 1925. №5.
13. В. З. [Заїкин В.]. Харківська науково-дослідча катедра історії України. Огляд її діяльності в 1922-1924 рр. *Стара Україна*. 1925. Ч. I–II. С. 33–35.
14. В. З. [Заїкин В.]. Сучасне українське наукове життя в Харкові. *Наш світ*. 1925. №3. С. 10-11.
15. Заїкин В. Украинская историческая литература последних лет. *На чужой стороне*. 1925. №12. С. 236-251.

16. Заикин В. Украинская литература о революции на Украине. *На чужой стороне*. 1925. №9. С. 315-320.
17. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1925. Т. 3. Кн. 1-4. С. 329-333. Рец. на кн.: Dr. Bernard Leib. Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI-e siecle. Rapports religieux des Latins et des Greco-Russessous le pontificat d' Urbain II (1088-1099). Paris, 1924. 356 с.
18. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1925. Т. 9. Кн. 1-3. С. 145-148. Рец. на кн.: Славовъ А. Киевскія затворники Архiepископъ Иосифъ Соколски. (По случай 50 годишнини еата смъртьта му – 1879-1929 година. София, 1930. 216 с.
19. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1925. Т. 9. Кн. 4. С. 391-393. Рец. на кн.: Dabkowski P. Szkice Sredniowieczne. Львів, 1929. 39 с.
20. Заїкин В. [рецензія]. *Літературно-науковий вісник*. 1925. Ч. 1 (2). С. 85-95. Рец. на кн.: Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том СXXXIV - СXXXV Праці історично – філософської секції під редакцією Івана Крип'якевича. Львів, 1924. Стор. 248.
21. Заїкин В. [рецензія]. *Стара Україна*. 1925. Ч. 11-12. С. 210-212. Рец. на кн.: Богословія. Науковий тримісячник. Богословське наукове товариство: Львів, 1924. Т. 3, кн. 1-2. 180 с.
22. Заїкин В. Академик Ст. Смаль-Стоцький. *Тризуб*. 1925. Ч. 5. С. 11-14.
23. Заїкин В. Перший університет на Великій Україні. *Наш світ*. 1925. №3. С. 7-9.
24. Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. Варшава: Накладом «Духовної бесіди», 1925. 16 с.
25. Заїкин В. Харківський університет, його роль в історії культури й громадського життя на Україні. В 120-і роковини заснування. *Стара Україна*. 1925. Ч. I-II. С. 25-28.

1926

26. Zajikyn W. Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku. *Elpis*. 1926. №1. С. 47-93. 1927. №2. С. 107-164. 1927. №3. С. 57-68. 1928. №4. С. 73-86.
27. Заїкин В. [рецензія]. *Elpis*. 1926. №1. С. 110-113. Рец. на: Чубатий М. Про правне становище Церкви в козацькій державі. *Богословія*. Т. III. Кн. 1-2. С. 19-53; Кн. 3. С. 181-203.
28. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1926. Т. II. С. 189-192. Рец. на кн.: І. Огієнко. Початки християнства серед українського народу. Накладом вид. «Духовна Бесіда». Варшава, 1925.
29. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1926. Т. II. С. 196-201. Рец. на кн.: Лотоцький О. Церковний Устав князя Володимира Великого. Львів, Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1925.
30. Заїкин В. До питання про початок державности у Східних Слов'ян. *Наша бесіда*. 1926. №3. С. 1-2. №4. С. 10-11.
31. Заїкин В. Мирон Коробка та його розвідка про джерело руського християнства. *Богословія*. 1926. Т. 4. Кн. 4. С. 381-389.
32. Заїкин В. Перша спроба систематичного викладу української історіографії [рецензія]. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-*

фільософічної секції. 1926. Т. 144-145. С. 225-238. Рец. на кн.: Багалій Д. Нарис української історіографії. Том I: Літописи. Вип. 1. Збір. Історично-філологічного відділу УАН. Київ, 1923. № 1. 138 с.

33. Заїкин В. Спроба історично-правничого аналізу становища Донщини та російсько-донських відносин у XVI–XX віках. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-фільософічної секції*. 1926. Т. CXLIV-CXLV. С. 238-257.

1927

34. W. Z. [Заїкин В.]. Najnowsze prace ukraińskie z historii Kościoła (1920-1926). *Elpis*. 1927. №3. С. 102-111.
35. В. З. [Заїкин В.] Східний Інститут в Варшаві. *Українська Нива*. 1927. Ч. 5–6. С. 5.
36. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Elpis*. 1927. №3. С. 100-102. Рец. на : Четвериков С. Из истории русского старчества (Паисий Величковский). *Путь*. Париж. №1.
37. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Elpis*. 1927. №3. С. 92-96. Рец. на : Hiremoine L. Les orientations de la pansee religieuse russe contemporaine. Irenikon-Collection. №1. 1927. 32 p.
38. Заїкин В. [рецензія]. *Elpis*. 1927. №2. С. 173-178. Рец. на: Липинський В. Релігія і церква в історії України (передрук статей). Філадельфія: Народна бібліотека «Америки», 1925. 111 с.
39. Заїкин В. З сучасної української церковної історіографії. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1927. Т. III. С. 425–431.
40. Заїкин В. Нові праці про українського релігійного мислителя Гр. Сковороду. *Elpis*. 1927. №2. С. 180-191.
41. Заїкин В. Сучасна українська історична література. *Українська Нива*. 1927. Ч. 3 (8). С. 5. 1927. Ч. 5-6. С. 4.

1928

42. Zaikin W. [рецензія]. *Pro Christo: wiara i czyn*. 1928. №12. С. 912-919. Рец. на: Prace Naukowego Towarzystwa Teologicznego. Tom 1. Św. Kapłan Męczennik «Św iaszczennom uczenyk» Jozafat Kuncewycz. Materiały i studia z okazji jubileusze. Zebrał ks. dr. Józef Slipyj, Lwów, 1925. Str. 261
43. В. З. [Заїкин В.]. Князь Ярополк 1-й. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 43. С. 2-4.
44. В. З. [Заїкин В.]. Початки християнства в Київській Русі-Україні. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 59. С. 2-3. Ч. 61. С. 4-5.
45. В. З. [Заїкин В.]. Українська філософія. *Поступ*. 1928. № III–IV. С. 121–127.
46. Заїкин В. Західна філософія на Україні. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 13. С. 3.
47. Камянецький О. [Заїкин В.]. Микола Костомарів (в 111-річницю уродин). *Нова Зоря*. 1928. Ч. 37. С. 6.
48. Максимович М. [Заїкин В.]. Сучасна російська богословська наука. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 41. С. 6.
49. Максимович О. [Заїкин В.]. Микола Страхов. Забутий критик матеріалізму. *Нова Зоря*. 1928. Ч. 97. С. 5-6.
50. Т. Б. [Заїкин В.]. Князь Ярополк Святославович – католический государь Руси. *Китеж*, 1928. №5–6. С. 74–90.

- 51.Т. Б. [Заїкин В.]. Русь, Византия и Рим в XI-XIII вв. *Китеж*. 1928. №7–10. С.108-130.

1929

- 52.[Заїкин В.] Липківщина. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 83. С. 2-3.
 53.[Заїкин В.] Литовсько-Руський Статут. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 97. С. 6-7.
 54.[Заїкин В.] Патріярх Никон реформатор російської Церкви. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 58. С. 6.
 55.Z. [Заїкин В.]. Сучасний стан російської Церкви. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 58. С. 6-7.
 56.В. З. [Заїкин В.]. *Духовна бесіда*. 1929. №2. С. 29. Рец. на кн.: Ерн В. Життя і особа Григорія Сковороди / Пер. Є. Маланюка. Щипіорно: «До Світла», 1923. 60 с.
 57.В. З.[Заїкин В.]. Визначні українські жінки. Гетьманова Настя Скоропадська. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 95. С. 6-7.
 58.В. З.[Заїкин В.]. Галичанин Юрій Дрогобич. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 91. С. 6.
 59.В.З. [Заїкин В.]. Н. Н. Страхов (по случаю столетия со дня рождения). *Воскресное чтение*. 1929. №14. С. 215-217. №15. С. 231-232.
 60.Заикин В. Искание смысла и цели в истории. *Воскресное чтение*. 1929. №34. С. 543-548. №35. С. 559-562.
 61.Заїкин В. Метафізика Бердяєва. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 41. С. 6-7.
 62.Заїкин В. Нові праці проф. І. Огієнка з історії українського друкарства. *Духовна бесіда*. 1929. №5. С. 13.
 63.Заїкин В. Християнський Схід і Апостольська Столиця. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 38. С. 6-7.
 64.Заїкин В. Шукання змісту і мети в історії. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 36. С. 6. Ч. 39. С. 6.
 65.Миропільський В. [Заїкин В.]. Літературна критика в Галичині за 1929 р. *Нова Зоря*. 1930. Ч. 18. С. 6-7. Ч. 20. С. 6-7.
 66.О. М-вич. [Заїкин В.]. Взаїмний вплив Сходу і Заходу в області богослов'ї. *Нова Зоря*. 1929. Ч. 12. С. 3-4.
 67.Т. Б. [Заїкин В.]. Христианский Восток и Апостольский Престол. *Китеж*. 1929. №4-8. С. 37-43.

1930

- 68.Zajkin W. Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiegow Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI w. Do Unji Lubelskiej. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*. 1930. R. X. № 3. S. 132-137.
 69.Zaikyn V. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 743–747. Рец. на кн.: M. Kordouba Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale. 1929.
 70.В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 270–273. Рец. на кн.: Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Частина I. Прага, 1923.
 71.В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1930. Т. III. С. 715–718. Рец. на кн.: Hans Koch. Die orthodox autokephale Kirche der Ukraine, 1928; Die Ukraine. 1929.

72. Заикин В. С. Т. Голубев и его труды. *Воскресное чтение*. 1930. №49. С. 765–767.
73. Заикин В. Участіе светскаго элемента в церковном управленіи. Выборное начало и «соборность» в Кіевской митрополіи в XVI и XVII веках. Варшава: Синодальная типография, 1930. 162 с.
74. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 255–261. Рец. на кн.: F. Dvornik. *Les Slaves Byzance et Rome au IX siecle*. Paris, 1926.
75. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 643–653. Рец. на кн.: K. Brian-Chaninov. *L'église Russe*. Collection «La Vie chretienne» publiee sous ladirection de Maurice Brillant. Paris, 1928.
76. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 653–666. Рец. на кн.: Baumgarten N. *Chronologie ecctesiastique des terres russes*. Roma, 1930. 180 p.
77. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 671–674. Рец. на кн.: Solowjew W. *Monarchia sancti Petri*. Mainz: Matthias-Grünewald-Verlag, 1929. 628 s.
78. Заїкин В. З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 224–243.
79. Заїкин В. Преп. Стефан, еп. Володимирський і Галицький та його відношення до зєдинення Руської Православної Церкви з Римсько-Католицькою в останній чверті XI в. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 190–204.
80. Заїкин В. Спiр про початки Руси. *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 591–614.
81. Заїкин В. Христіянство на Україні за часів Ярополка I (969-979). *Записки Чина св. Василия Великого*. 1930. Т. III. С. 1–40.
82. Максимович В. [Заїкин В.]. Ліквідація Липківщини. *Нова Зоря*. 1930. Ч. 16. С. 2-4.
83. Миропільський В. [Заїкин В.]. «Націоналістична критика». *Нова Зоря*. 1930. Ч. 22. С. 6-7.
84. Миропільський В. [Заїкин В.]. На світанку нашої історії. *Нова Зоря*. 1930. Ч. 30. С. 6-7.

1931

85. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч.1. С. 58-59. Рец. на кн.: Окиншевич Л. Центральні установи на Гетьманщині 17–18 ст. Київ: вид. ВУАН, 1929, т. 1. 177 с.; 1930, т. 2. 352 с.
86. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. Шукання нових підстав державної організації. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 345-352. Рец. на кн.: Bochenski A. *Ustroj a rasja stanu*. Lwow, 1928. 114 s.
87. В. М. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч.1. С. 60. Рец. на кн.: Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Варшава, 1927, Ч. 1. 324 с.; 1928, Ч. 2. 400 с.
88. Заикин В. Русское православие в эпоху Петра I. *Воскресное чтение*. 1931. №16. С. 559-562.
89. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 56-58. Рец. на кн.: Koh H. *Die Ukraine*. Zeitwende. Jahrg. München. 1929. H.1. с. 60-71, H. 2. с. 158-162.

90. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 3. С. 219-221. Рец. на кн.: Uminski J. Bolesław Chrobry i Święty Wojciech. Lwow. 1931. 22 s.
91. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 4-5. С. 318-322. Рец. на кн.: Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. 175 с.
92. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1931. Ч. 9. С. 318-322. Рец. на: Elpis. Праці професорів правосл. Богосл. Від. Варш. Унів. 1931. 240 с.
93. Заїкин В. «Наслідування Христа» (в 550-ту річницю уродин Томи Кемпійського). *Мета*. 1931. №5. С. 5.
94. Заїкин В. Вибрані питання. Вячеслав Липинський. *Богословія*. 1931. Т. 9. Кн. 4. С. 397-398.
95. Заїкин В. Походження і розміщення східних Слов'ян. *Мета*. 1931. №2. С. 4-5.
96. Заїкин В. Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в сх.-слов'янських землях і їх значіння для нашої науки. *Дзвони*. 1931. Ч. 7. С. 485-481.
97. Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. II. Політичні та культурні взаємини південних (пра-українських) і північних сх.-слов'янських земель у IX-XI ст. *Дзвони*. 1931. Ч. 2. С. 122-126. Ч. 3. С. 206-211.
98. Заїкин В. Русь, Україна і Великоросія. I. Початки українського й великоруського народу. *Дзвони*. 1931. Ч. 1. С. 19-29.
99. Заїкин В. Систематизація історії української філософії. *Богословія*. 1931. Т. 9. Кн. 1-3. С. 235-256. Кн. 4. С. 258-373.
100. Миропільський В. [Заїкин В.] [рецензія]. Поет-громадянин. *Дзвони*. 1931. Ч. 8. С. 537-541. Рец. на кн.: Лашенко В. На ріках Вавилонських. Збірник поезій. Прага. 64 с.
101. Миропільський В. [Заїкин В.]. Габор Костельник, бачвансько-руський поет і головний діяч бачвансько-руського літературного відродження. *Дзвони*. 1931. Ч. 6. С. 396-402; Ч. 7. С. 448-455.

1932

102. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. R 46. S. 397-409. Рец. на кн.: Łotoćkyj Ołeksandr prof.: Ukrajński źeręła cerkownoho prawa. Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. Warszawa 1931. str. 320.
103. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. R 46. S. 409-412. Рец. на кн.: Hołowećkyj P. Dionysius OSBM.: Fontes iuris canonici Ecclesiae Ruthenae. Typis polyglottis Vaticanis. 1932. str. 4 nlb.
104. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1932. R 46. S. 480-485. Рец. на кн.: Andreeva M. A. Очерки по культуре византийского двора в XIII веке (Szkice o kulturze dworu bizantyńskiego w XIII wieku). Rozprawy Kral. České Spoi. Nauk. Tř. fil. hist. jazyko- zpyt. Nova Řada (VIII), cis. 3. V Praze, 1927. str. 208.
105. В. З. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 2. С. 270-175. Рец. на кн.: Czubytyj N., Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte In den Jahren 1919-1929. Abdruck von «Przewodnik Historyczno-Prawny». Lemberg 1931. s. 63.; Dqbkoivski P. Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920-1925. «Pamiętnik Historyczno-Prawny». Tom V. Zeszyt I. Lwów 1928. s. 400.

106. В. З. [Заїкин В.]. Шукання шляху до обнови сучасного світу: Кілька думок по прочитанні книжки о. Др. Йосифа Сліпого «Шляхом обнови». *Дзвони*. 1932. Ч. 1. С. 41-50. Число 2. С. 105-111.
107. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 3. С. 265-266. Рец. на кн.: Vernadskij V. Die kirchlich-politische Lehre der Epanagoge und ihr Einfluss auf das russische Leben im XVII Jahrhundert. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher. VI Band. Athen 1928. стор. 119-142.
108. Заїкин В. [рецензія]. *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 4. С. 328-330. Рец. на кн.: Dr. Koch H. Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte westlicher Einflüsse auf das ostslavische Denken. Priebatsch's Buchhandlung. Breslau 1929. 191 с.
109. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 3. С. 393-394. Рец. на: Західна верства в найдавнішій київській традиції. *Нова Зоря*. 1931. 17(515).
110. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 9. С. 630-636. Рец. на кн.: Копистянський А. Історія Руси. Часть II. Львів, 1932. 352 с.
111. Заїкин В. [рецензія]. *Дзвони*. 1933. Річник III. С. 669-671. Рец. : V. de K. The Ukrainian Church. The investigator. №4. 1933.
112. Заїкин В. Академік Дмитро Багалій як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 11(20). С. 732-739.
113. Заїкин В. Вячеслав Липинський як історик. *Дзвони*. 1932. Ч. 6(15). С. 473-490.
114. Заїкин В. Проблеми української літературної критики й естетики в ліберальнім освітленні [рецензія]. *Дзвони*. 1932. Ч. 7/8. С. 535-539. Ч. 9. С. 606-613. Ч. 10. С. 669-674. Рец. на кн.: Рудницький М. Між ідеєю і формою. Львів. 1932. 244 с.
115. Заїкин В. Степан Голубев, один з найвизначніших дослідників історії Церкви на Україні (В десятю річницю його смерті 1920 – 8. XI. 1930). *Богословія*. 1932. Т. 10. Кн. 2. С. 249-257.
116. Миропільський В. [Заїкин В.] [рецензія]. На крилах фантазії. *Дзвони*. 1932. Ч. 9. С. 626-628. Рец. на кн.: Капій М. Країна блакитних орхідей. Повість. Накладом видавничої спілки «Новий Час». Львів, 1932. 159 с.

1933

117. Zaikin V. [рецензія]. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. 1933. 9(4). P. 631-632. Рец. на кн.: Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920—25. Bd. V by Przemysław Dąbkowski; Kronika historycznoprawna za rok 1932. B. III.
118. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 296-302. Рец. на кн.: Karowec M. o.: Węłyka reforma Czyna Św. Wąsy li ja Węlykoho 1882 r. Czastyna druha. Biblioteka Ukrainśkoji Katołyćkoji Organizaciji, nr. 23. Lwów 1933, str. 204.
119. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 239-243. Рец. на кн.: Zalozieckij W. Gotische Baukunst in Osteuropa. Sonderdruck aus „Volkstum und Kulturpolitik“. Eine Sammlung von Aufsätzen, gewidmet Georg Schreiber zum 50 Geburtstag. Köln 1932, str. 12.
120. Zaikyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 474-476. Рец. на кн.: Pasternak Jarosław: Korotka archeologija zachidno-ukrajinskych zemel

- (L'archéologie du pays ouest- ukrainien). Widb. z „Bohosłowiji“, Lwów 1932, str. 96.
121. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1933. R 47. S. 501-503. Рец. на кн.: Andrusiak M.: Zwjazky Mazepy z Stanyslawom Leszczynským i Karłom XII. Odb. z Zap. N. T. Sz. Lwów 1933, str. 27.
122. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1933. Т. IV. С. 417–431. Рец. на кн.: О. Лотоцький. Українські джерела церковного права. (Праці Українського Наукового Інституту. Серія правнича, кн. 1). Варшава, 1931.
123. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1933. Т. IV. Кн. 1-4. С. 406-417. Рец. на кн.: Dqbkoivski P. Powszechna kronika historyczno-prawna za lata 1920-1925. «Pamiętnik Historyczno-Prawny». Tom V. Zeszyt I. Lwów 1928. s. 400.
124. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1933. Т. IV. Кн. 1-4. С. 431-455. Рец. на кн.: Chubatyj N. Literatur der Ukrainischen Rechtsgeschichte in Jahren 1919-1929. *Przewodnik historyczno-prawny*. Lwów, 1930. Roczn. 1, z. 2, 3, 4.
125. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1933. Т. IV. Кн. 1-4. С. 455-459. Рец. на кн.: Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах. 1931. 20 с.
126. Заїкин В. Між Византією й Заходом. *Дзвони*. 1933. Ч. 8-9. С. 417-421.
127. Миропільський В. [Заїкин В.] О. Олесь. З приводу 30-ліття його літературної творчості. *Дзвони*. 1933. Число 1. С. 24-33.
128. Миропільський В. [Заїкин В.]. Уляна Кравченко. Спроба характеристики її поетичної творчості. *Дзвони*. 1933. Ч. 4. С. 186-191.

1934

129. W. Z. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 193-196. Рец. на кн.: *Analecta Bollandiana. Revue trimestrielle subventionnée parla Fondation Universitaire*. Ediderunt K. Delehaye, Paulus Peeters, Mauritius Coens... presbyteri Soc. Iesu. Bruxelles.
130. W. Z. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 426-431. Рец. на кн.: *Orientalia Christiana. Organe de l'Institut Pontifical des Études Orientales*. Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma.
131. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 126-128. Рец. на кн.: Insabato Enrico: L'Ucraina e la Chiesa cattolica. Edizione Noi e l'Ucraina. Roma 1933, str. 30.
132. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 128-130. Рец. на кн.: Mutaŭčiev Petär: Kam cŭtrkownoistoriczeskata geografija na Plowdiwsko. Otdělen otpechaták ot Sbornika w czest' na Plowdiwskija Mitropolit Maksim. Sofija 1931, str. 27.
133. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 614-621. Рец. на кн.: Vernadsky Georg: A History of Russia. Research Associate in history in Yale University. Revised édition. New- Haven, Yale University Press 1930, str. XX+413.
134. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1934. R 48. S. 923-936. Рец. на кн.: Chodyncki Kazimierz : Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys

- historyczny. 1370-1632. Wydano z zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Warszawa 1934, str. XXI+632.
- 135.Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1934. T. 3. S. 376-379. Рец. на кн.: Mycjuk O. K.: Ukraiński Chlopomany (Les Khlopomanes Ukrainiens) biblioteka «Samostijnoi Dumky» v Cernivcjach, nr.2. Czerniowce 1933, str. 80.
- 136.Zaïkyn W. «Nowa» teoria o początkach chrześcijaństwa na Rusi. *Collectanea Theologica*. 1934. № 4. S. 520-533.
- 137.Zaïkyn W. Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917-1933. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1934. T. 3. S. 213-294.
- 138.Zaïkyn W. Chrystianizacja na ziemiach słowiańskich. *Słownik starożytności słowiańskich*. Warszawa, 1934. S. 7-11.
- 139.Заикин В. О «великорусском» и «украинском» Православии. *Слово*. 1934. №56. С. 1
- 140.Заикин В. Православие и Уния в истории украинского народа. *Слово*. 1934. №57. С. 1

1935

- 141.Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1935. R 49. S. 134-142. Рец. на кн.: Baumgarten N.: Sw. Wołodymyr i ehreszczennja Rusy (St. Wladimir et le baptême de la Ru thé nie). Bohosłowija, 1930, t. VIII, kn. 3-4, str. 238-250; 1931, t. IX, kn. 1-2, str. 107-140.
- 142.Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1935. R 49. S. 421-426. Рец. на кн.: Tomkiewicz Władysław : Cerkiew dyzunicka w dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. Okres walki z Unją Kościelną 1596-1635. Przegląd Powszechny. Tom 200, 1933, str. 149-178.
- 143.Zaïkyn W. Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917-1933 (Dokończenie). *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1935. T. 4. S. 121-224.
- 144.Zaïkyn W. Uwagi o stanie współczesnej teologii prawosławnej. *Collectanea Theologica*. 1935. № 2. S. 254-277. № 3. S. 389-406.
- 145.Заикин В. Главные моменты в истории Русской (Восточно-Славянской) Церкви. *Слово*. 1935. №25. С. 3. №26. С.4. №27. С. 3. №28. С. 3. №29. С. 3-4.
- 146.Заикин В. Еп. Иосиф Шумлянський и Ставропигия: несколько данных для характеристики еп. И. Шумлянского и его столкновения с Львовской Ставропигией в 1700 г. Львов: Типографія Ставропигійського інститута, 1935. 16 с.
- 147.Заикин В. К вопросу о положении православной церкви в Польском государстве в XIV-XVII веках. Варшава: Синодальная Типография, 1935. 63 с.
- 148.Заикин В. О русском католичестве. *Слово*. 1935. №19. С. 2-3.
- 149.Заикин В. Униатская Церковь, Польское Государство и Украинское Национальное Движение в их исторических взаимоотношениях. *Слово*. 1935. №8. С. 2. №9. С. 2. №10. С.2.
- 150.Заикин В. Униатский епископ Марциан Белозор : Страничка из истории Униатской Церкви в эпоху ее побед и «расцвета». Варшава: Синодальная Типография, 1935. 19 с.

151. Заикин В. Фальсификация церковной истории. *Слово*. 1935. №16. С. 2. №18. С. 2.
152. Заїкин В. [рецензія]. *Записки Чина св. Василя Великого*. 1935. Т. VI. С. 382–385. Рец. на кн.: Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r. Lwow, 1933.
153. Заїкина О., Заїкин В. Матеріали до бібліографії української історії 1930–1931. *Записки чину св. Василя Великого*. 1935. Т. VI, Вип. 1–2. С. 327–329.

1936

154. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1936. R 50. S. 489-498. Рец. на кн.: Woliński Janusz: Polska i kościół prawosławny. Zarys historyczny. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów 1936.
155. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1936. Т. 5. S. 116-120. Рец. на кн.: Odinec D. M.: Vozniktiovenie gosudairstveninaigo stroja u vostočnyh Slavjan. Izd. «Sovrem.Zapiski». Paris 1935, s.184.
156. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1936. Т. 5. S. 137-141. Рец. на кн.: Eck Alexandre: Le moyen age russe. Preface de Henri Pirenne. Paris 1933. Maison du livre etranger, S.XVIII+574.
157. Заикин В. Баптизм, его возникновение и развитие. *Воскресение*. 1936. №1. С. 6.
158. Заикин В. Иудейское сообщество во времена земной жизни Господа нашего Иисуса Христа. Доклад проф. В. М. Заикина. *Воскресение*. 1936. №4. С. 4.
159. Заикин В. Н. Н. Новаковская: опыт литературной характеристики. Львов: Типогр. Ставр. Инст, 1936. 12 с.
160. Заикин В. Очаг или терем? Нужно ли с ново закабалить женщину?. *Очаг*. 1936. №11. С. 1-4.
161. Каплуновка. Из воспоминаний А. М. Заикиной / Предисл. В. Заикина. Львов: Изд. В. М. Заикина, 1936. 16 с.
162. Максимович В. [Заїкин В.]. [рецензія]. *Воскресенье*. 1936. №4. С. 9-10. Рец. на кн.: Трюнникова Е. Зовы Родины. Стихотворения. Берлин, 1936. 56 с.

1937

163. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. Т. 6. S. 267-270. Рец. на кн.: Čulošnikov A. P. : K istorii feodalniych otnošenij v Kazachstane v XVII-XVIII v. (Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenie obsčestvennyh nauk. Moskva Leningrad. 1936, Nr 3, str. 497-524).
164. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. Т. 6. S. 272-275. Рец. на кн.: Vladimircov B. Ja.: Obsčestvemijj stroj mongolov. Izdanie Akademii Nauk SSSR. Leningrad 1934, str. 223.
165. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. Т. 6. S. 275-280. Рец. на кн.: Grekov B. D.; Feodalnye otnošenija v Kievskom gosudarstve. Izdatel stvo Akademii Nauk S.S.S.R. Moskva-Leningrad 1937, str. 191.
166. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. Т. 6. S. 280-284. Рец. на кн.: Odinec D. M.: Prisoedinenie Ukrainy k Moskovskomu gosudarstvu. Paris 1936, str. 64.

167. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 284-289. Рец. на кн.: Problemy istocnikovedenija. Sbornik II. (Trudy Istoriko-Archeografičeskogo Instituta Akademii Nauk SSSR. Tom XVII). Redaktor I. M. Trockij. Moskva 1936, str. 379.
168. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 290-294. Рец. на кн.: Istoričeskij Sbornik. Institut istorii Akademii Nauk SSSR. Tomy IV i V. Redaktory: akad. V. P. Volgin, akad. B. D. Grekov, I. M. Trookij. Leningrad 1935 i 1936. Str. 379.
169. Zaïkyn W. [рецензія]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1937. T. 6. S. 341-345. Рец. на кн.: Chozjajstvo krupnogo feodala-krepostnika XVII v.: Chozjajstvo bojarina B. I. Morozova. Materiały po istorii feodal'no-krepostnogo chozjajstva. (Akademija Nauk S. S. S. R. T rudy Istoriko-Archeologičeskogo Instituia. Tom VIII).
170. Заїкина А., Заїкин В. Історично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній. Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. 19 с.

1938

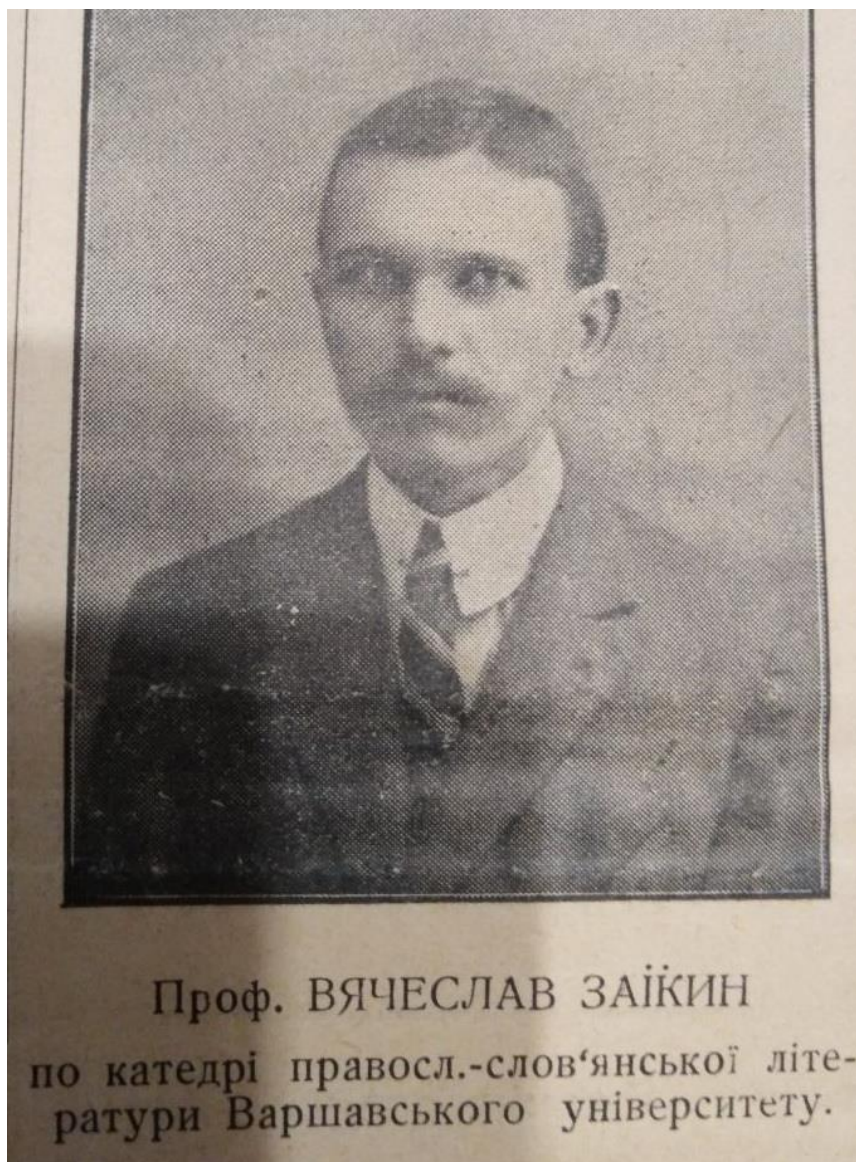
171. Zaïkyn W. Próby organizacji Kościoła w południowo-wschodniej Europie do VIII wieku. Lwow: Odbitka ze sprawozdań t-wa naukowego we Lwowie, 1938. 12 s.

1939

172. Zaïkyn W. [рецензія]. *Kwartalnik Historyczny*. 1939. R 53. S. 333-335. Рец. на кн.: Siczynskýj Wołodumyr: Czuzynci pro Ukrajinu. Wybir z opysiw podorożej po Ukrajinі ta inszych pysań czuzynciw za desiat' stolit. Lwów 1938, Czerwona Kałyna, s. 208.
173. Zaïkyn W. Zarys dziejów ustroju kościoła wschodnio-słowiańskiego. 1, Podział na okresy. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1939. 190 s.

Додаток В

Фотопортрет В. М. Заїкина

[Джерело: Українська Нива: Тижнева Газета, 1926, Ч. 1/2. – С. 5. Місце зберігання: Відділ Україніки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника]

Додаток Г

Фотопортрет В. М. Заїкина після арешту в 1939 р.

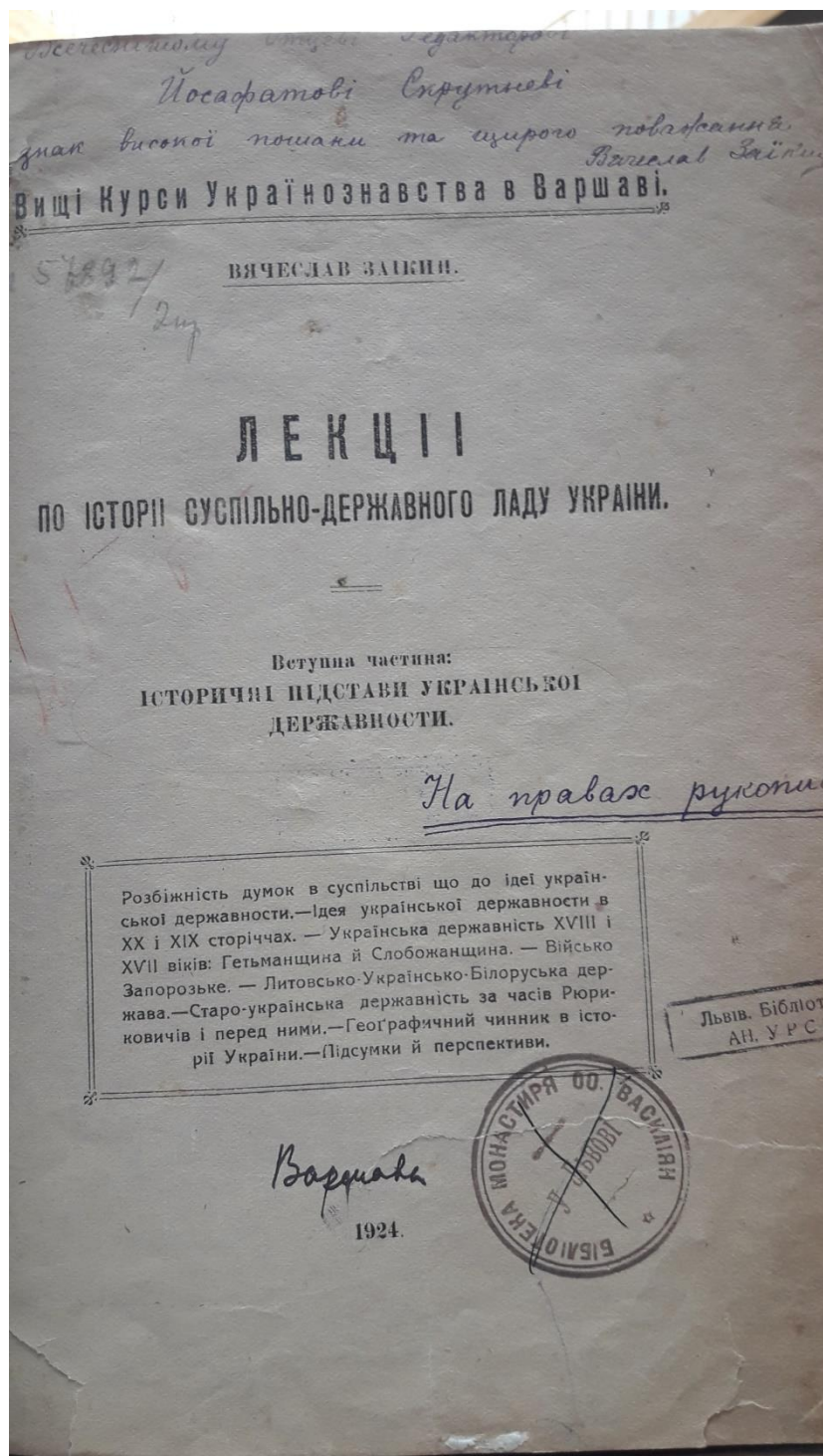

[Джерело: Галузевий Державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Заикин Вячеслав Михайлович. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 23]

Додаток Г

Зайкин В. Лекції по історії суспільно-державного ладу України. Історичні підстави української державності (з дарчим підписом автора). Варшава, 1924.

56 с.

[Місце зберігання: Відділ Україніки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника]